

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ
ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ

ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ - ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ - ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ

ΔΙΑΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΟ ΚΑΙ ΔΙΑΤΜΗΜΑΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ
ΣΠΟΥΔΩΝ «ΗΘΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ»

Θέμα Εργασίας:

Πλατωνική Ειρωνεία: Απολογία Σωκράτους, Συμπόσιον, Μενέξενος.

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

του

ΣΤΑΥΡΟΥ ΚΑΠΡΑΝΟΥ

Διπλωματούχου Τμήματος Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Πατρών 2007

Επιβλέπουσα Καθηγήτρια: Γεωργία Ξανθάκη-Καραμάνου, Καθηγήτρια Τμήματος Φιλολογίας Πανεπιστημίου Πελοποννήσου.

Συνεπιβλέποντες: Βασίλειος Κωνσταντινόπουλος, Αναπληρωτής Καθηγητής Τμήματος Φιλολογίας Πανεπιστημίου Πελοποννήσου.

Γεώργιος Πολίτης, Λέκτορας Τμήματος Φιλοσοφίας-Παιδαγωγικής-Ψυχολογίας Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών.

Καλαμάτα, Σεπτέμβριος 2012

Περιεχόμενα

1. Εισαγωγή.....	2
2. Πλάτων και Σωκράτης.....	3
3. Πλατωνική-Σωκρατική Ειρωνεία.....	5
4. Κύριο μέρος.....	7
4.1. Το έργο: <i>Απολογία Σωκράτους</i>	7
4.1.1. Ειρωνεία: <i>Απολογία Σωκράτους</i>	9
4.2. Το έργο: <i>Συμπόσιον (ἢ περί ἔρωτος)</i>	21
4.2.1. Ειρωνεία: <i>Συμπόσιον (ἢ περί ἔρωτος)</i>	23
4.3. Το έργο: <i>Μενέξενος (ἢ ἐπιτάφιος)</i>	40
4.3.1. Ειρωνεία: <i>Μενέξενος (ἢ ἐπιτάφιος)</i>	41
5. Συμπεράσματα.....	59
Βιβλιογραφία.....	62
Ιστοσελίδες.....	63

1. Εισαγωγή

Ο Πλάτων αποτελεί ίσως το αντιπροσωπευτικότερο παράδειγμα του μαθητή που ξεπέρασε το δάσκαλο. Αν και είναι ο πνευματικός κληρονόμος του μεγαλύτερου φιλοσόφου όλων των εποχών, του Σωκράτη, καταφέρνει να εντυπωσιάζει και προκαλεί ισάξιο θαυμασμό, όμοιο με αυτόν του «πατέρα» της φιλοσοφίας. Τόσο η απλή ανάγνωση των έργων του Πλάτωνα όσο και η εις βάθος μελέτη τους προσδίδουν στους αναγνώστες τους μια διανοητική απόλαυση. Πρόκειται για έναν συνδυασμό απόλαυσης και ωφέλειας, η οποία δεν παρέχεται μόνο από την εμπειρία της καλλιτεχνικής αρτιότητας, αλλά και από το βαθυστόχαστο περιεχόμενό τους, που παραμένει ανέγγιχτο μέσα στο χρόνο.

Ο ευρύς πνευματικός πλούτος, η αμεσότητα και η μέθοδος του Σωκράτη μέσα από τον Πλάτωνα, δίνουν την αίσθηση στον αναγνώστη ότι δεν είναι απλώς θεατής αλλά, κατά κάποιον απροσδιόριστο τρόπο, καθίσταται μάρτυρας και συμμετοχος των πλατωνικών συζητήσεων. Η αλληλεπίδραση μάλιστα αυτή φαντάζει να είναι φυσική, καθώς ο Πλάτων δεν απομακρύνει τους ήρωές του από το μέσο σύγχρονο αναγνώστη, αλλά τους φέρνει πιο κοντά με τη συγγραφή του και ιδιαιτέρως με τη σωκρατική διδασκαλία, την οποία και μεταλαμπαδεύει διαχρονικά.

Σήμερα όλοι οι σκεπτόμενοι και απορούντες άνθρωποι έχουν έναν κοινό πρόγονο, τον Σωκράτη του Πλάτωνα κι όσοι ασκούν τη σκέψη τους μεγαλόφωνα συνομιλούν και συνδιαλέγονται με άλλους, πορεύονται ως δάσκαλοι και μαθητές μαζί, τον κουβαλάνε ακόμα πιο πολύ μέσα τους. Με αυτόν τον τρόπο, ο Πλάτων καταφέρνει να πετύχει ότι κατάφεραν να πετύχουν λίγοι σε τόσο μεγάλο βαθμό, να καταστεί διαχρονικός και βιωματικός, καθώς προσφέρει και διασώζει τα γόνιμα ερεθίσματα για τη φιλοσοφική σκέψη.

Καταφέρνει να περνά από τη διανοητική δεκτικότητα στην κριτική εμβάθυνση και τελικά στην κανονιστική δημιουργικότητα. Μοχλός για την πορεία αυτή αποτελεί η ανόθευτη από σαρκασμό ειρωνεία του, που γίνεται αναίμακτο όπλο στα χέρια του Σωκράτη, καθώς έχει ως στόχο την αφύπνιση και τη γόνιμη επανεξέταση του εκάστοτε συνομιλητή του προς μια και μόνο κατεύθυνση. Τον έλεγχο για την πραγματική γνώση της αλήθειας και την εκμαίευση αυτής.

2. Πλάτων και Σωκράτης

Ο Σωκράτης αποτελεί την προσωπικότητα που συνδυάζει την απορία και το θαυμασμό. Είναι ο δάσκαλος που, ενώ ο ίδιος δεν έγραψε τίποτα και αρνιόταν να διδάξει σε κάποια φιλοσοφική σχολή, σήμερα γράφονται γι' αυτόν τόμοι βιβλίων και διδάσκονται οι διδασκαλίες του σε παγκόσμιο επίπεδο. Όσο κι αντιθετικό κι αν φαίνεται αυτό, αποτελεί ένα φιλολογικό παράδοξο, το οποίο λύνεται από τη βασική πηγή πληροφοριών για το μεγάλο δάσκαλο που είναι ο Πλάτων. Ένας από τους πιο γνωστούς μαθητές του κι εξίσου αντιφατικός ως ένα βαθμό φιλόσοφος.

Ο Πλάτων, αν και ήταν κι ο ίδιος οπαδός της προφορικής διδασκαλίας, η οποία λέγεται ότι αναγόταν στο Έν, και προσέφευγε κατά κόρον στα μαθηματικά, όπως άλλωστε δήλωνε και ο αφορισμός που είχε χαραχθεί στην είσοδο της Ακαδημίας: «Μηδεὶς ἀγεωμέτρητος εἰσὶτω», συνέχισε και κατέγραψε το έργο του δασκάλου του¹ με τρόπο που νιώθει κανείς πως τον γνωρίζει όχι μόνο ως στοχαστή αλλά και ως άνθρωπο γενικά.

Η επαφή του Πλάτωνα με τον Σωκράτη ήταν επαφή δημιουργίας. Η μορφή του δασκάλου με την παρουσία της, τη μεγαλοπρέπειά της και την πυρά της ψυχής για την ανεύρεση της αλήθειας, αποκάλυψε στον Πλάτωνα τη δαιμόνια εκείνη ρώμη, που αποτραβάει την ψυχή από το πρόσκαιρο και θνητό και τη σιμώνει στο παντοτινό και το αθάνατο. Η μεγαλοδύναμη σωκρατική μορφή και το αμοιβαίο άγγιγμα της ψυχής του δασκάλου και του μαθητή ήταν ο μοχλός που βοήθησε το μαθητή να συλλάβει τον προορισμό του.² Ο τρόπος ζωής και ο εσωτερικός βίος του εμπνευστή του Πλάτωνα, που είχε δώσει τη ζωή του τόσο στη φιλοσοφία όσο και στην Αθήνα, έδωσε στο μαθητή το δρόμο της φιλοσοφίας του καθαρού λόγου.

Η φιλοσοφία όμως του Πλάτωνα, γίνεται αντιληπτή υπό την επίδραση δύο σχετικών κινήτρων. Επιθυμούσε πρώτα από όλα να συνεχίσει το έργο του Σωκράτη, εκεί που αναγκάστηκε να το αφήσει ο Σωκράτης, να παγιώσει τη διδασκαλία του δασκάλου του και να την υπερασπιστεί κατά των αναπόφευκτων ερωτημάτων. Αλλά ως προς αυτό, δεν ενεργούσε μόνο από κίνητρα προσωπικής αγάπης ή σεβασμού. Αυτό ταίριαζε με το δεύτερο κίνητρο του, που ήταν να υπερασπιστεί και να καταστήσει

---

¹ Saïd, Trédé, Boulluec, 2001:285

² Θεοδωρακόπουλος, 2002:67

άξια υπερασπίσεως την ιδέα της πόλης-κράτους ως μονάδας ανεξάρτητης πολιτικά, οικονομικά και κοινωνικά.³

Σε αυτό το σημείο διέκρινε την τεράστια δύναμη της ζωής του Σωκράτη ανάμεσα στον παραλογισμό, τη διαφθορά, την αδυναμία και τη δειλία. Στο πρόσωπο του Σωκράτη έβλεπε το λαμπερό πρότυπο των αρετών της φρόνησης, του μέτρου, της ανδρείας και της δικαιοσύνης, τη μεγαλύτερη δυνατή προσέγγιση της τελειότητας των πλατωνικών ιδεών.⁴ Έτσι, δια στόματος Σωκράτη αλλά χωρίς καμία προσπάθεια στείρας αναπαραγωγής της φωνής του προτύπου, ο Πλάτων τον παρουσιάζει ως εισηγητή του καθαρού λόγου και της φιλοσοφίας. Βρήκε δηλαδή τη δική του φιλοσοφία μέσα στη φιλοσοφία του Σωκράτη και, καθώς δεν πίστευε σε καμιά δογματική απόφαση ούτε σε επίπονη μεμονωμένη σκέψη, προτίμησε να γράψει φιλοσοφικά σε διάλογο, μετατρέποντας τη μέθοδο του δασκάλου του σε σταθερή μορφή των έργων του.

Ο Σωκράτης του Πλάτωνα λοιπόν (εν αντιθέσει με τον Σωκράτη των άλλων μαθητών του, όπως του Ξενοφώντα, όπου παρουσιάζεται ο Σωκράτης να παρέχει αμέσως συμβουλές χωρίς δισταγμό⁵) δράττεται της ευκαιρίας να παραινέσει και να αναζητήσει πρακτικά θέματα, για να αποκηρύξει την οποιαδήποτε αυθεντία και να εγείρει αντίθετα, διεισδυτικά και καινούργια ερωτήματα για το προκείμενο θέμα της εκάστοτε συζήτησης. Αντί για καθολικούς ορισμούς, εντυπωσιακές αναλογίες, υποδηλωτικές επαγωγές, καίριες αναγωγές και αλυσιδωτές παραγωγές, παρατίθενται ιστορίες και ανέκδοτα και απλά ηθικολογικά μηνύματα, πολύ πρόδηλα για να μην είναι αντιληπτά. Σε κάθε σωκρατικό εγχείρημα ο Πλάτων έβλεπε τον Σωκράτη να ξεκινά από συνηθισμένες αντιλήψεις και στη συνέχεια να τις αναμοχλεύει, για να φέρει στο φως κρυμμένες υποθέσεις και πολλές φορές να ανατρέψει κάποιες από αυτές, θέτοντας τα θεωρητικά θεμέλια για κάποιες άλλες. Σε αυτά τα σωκρατικά εγχειρήματα ο Πλάτων διέκρινε ένα νέο κόσμο, που άξιζε την υπέρτατη αξία να εξερευνηθεί, τον κόσμο της φιλοσοφίας. Στον ίδιο τον Σωκράτη, ο Πλάτων έβλεπε έναν άνθρωπο με ανεξάντλητο πάθος για τη λογική, έναν άνθρωπο που είχε επιτύχει την απόλυτη αρμονία ανάμεσα σ' αυτά τα δύο, όπως κι ανάμεσα στο λόγο και την πράξη – δηλαδή μια έξοχη ολοκλήρωση ζωής και σκέψης.⁶

---

³ Διαδίκτυο: <http://www.ekivolos.gr/platon.htm>

⁴ Σάντας, 1997:11

⁵ Ο.π.,:6

⁶ Ο.π.,:14

3. Πλατωνική-Σωκρατική Ειρωνεία

Η συγγραφική τέχνη του Πλάτωνα δεν περιορίζεται απλώς στη δυνατότητα κάποιων έντεχνων και καλογραμμένων πλατωνικών έργων. Περιέχουν κάτι πολύ περισσότερο, την ικανότητά του να σκεπάζει το νόημα και τη σκέψη του λόγου του, με το πολυμήχανο μορφοποιητικό του μέσο, την ειρωνεία. Η κομψή ελαφρότητα, η φινέτσα και η υπαινικτικότητα του ειρωνικού τόνου αποτελούν μια ανεξάντλητη πηγή απόλαυσης για τον αναγνώστη, ένα ράπισμα για τον συνομιλητή και μια επιτυχημένη ιδιαιτερότητα στο σύνολο της παγκόσμιας λογοτεχνίας.⁷

Το ερώτημα που προκύπτει όμως είναι γιατί ο πλατωνικός Σωκράτης να θέλει να διαστρέψει τις λέξεις, να θέλει να σημαίνουν κάτι το διαφορετικό από την κυριολεκτική, την καθιερωμένη, την κοινά αποδεκτή τους σημασία; Θυμίζει περισσότερο σαν μια προσπάθεια λύσης ενός αινίγματος που δίνεται στον συνομιλητή και αφήνεται μόνος του να το λύσει, για να δοκιμαστεί η ευφυΐα και η αντίληψή του ως προς τα πιστεύω του. Όμως, όταν η ειρωνεία λειτουργεί ως αίνιγμα, κινδυνεύει να παρανοηθεί και στην ακραία περίπτωση ο ακροατής να μην την αντιληφθεί. Για το λόγο αυτό, αν και οι χρήσεις της είναι ποικιλότροπες (ψέμα, πονηράδα, υποκρισία), ο Πλάτων της δίνει άλλη διάσταση.⁸ Οι δυνατότητες εφαρμογής της είναι πολλές. Καντηριάζει τις δοκησίσοφες αλήθειες με ευγενή τρόπο χωρίς να προβάλλει το εγώ του δασκάλου, καθοδηγεί προς την πορεία της αλήθειας χωρίς προσβλητικό τρόπο, αποκαλύπτει τη γνώση καθώς δεν γίνεται σαφής αναφορά στο σημείο του λάθους αλλά μέσω της ειρωνείας παρέχεται η δυνατότητα ανακατασκευής της γνώμης του μαθητή και τέλος παρέχει ένα μανδύα κωμικότητας που ξελογιάζει τον αναγνώστη με τη χρήση της, αλλά κάτω από την κωμικότητα ανοίγεται ένα δυσθεώρητο πλατωνικό βάθος.

Όσο πολύπλευρη όμως κι αν είναι η χρήση της από τον Πλάτωνα έχει περιορισμένη εμβέλεια. Δεν αποτελεί το κεντρικό μέσο διδασχής, αλλά είναι το μέσο προς τη διδασχή. Είναι ένα κομμάτι της σωκρατικής μεθόδου, απαραίτητο αλλά όχι μοναδικό. Για το λόγο αυτό δεν πρέπει να συγχέεται η πλατωνική ειρωνεία με τη ρομαντική (με τη σύγχρονη αντίληψη), η οποία διαπερνά τα πάντα. Η ρομαντική ειρωνεία δεν έχει ως στόχο έναν τη γνώση ενός συγκεκριμένου «αντιπάλου» ή μια επικρατούσα αντίληψη, αλλά τα πάντα και το καθετί, διαπερνά ακόμη και την οπτική

⁷ Szlezák, 2004:167

⁸ Βλαστός, 2004: 57-58

και του ίδιου του είρωνα, πάνω από τη δική του. Η σημαντικότερη λειτουργία της είναι να μην αφήνει τίποτα, απολύτως τίποτα, να ξεφύγει από την ειρωνική της αντιμετώπιση μειώνοντας τον εκάστοτε συνομιλητή. Η ειρωνεία όμως για τον Πλάτωνα αποτελεί ένα μέσο για να προετοιμάσει τον συνομιλητή και τον ίδιο τον αναγνώστη των έργων του για την ίδια του τη στάση, αποκαλύπτοντας τη στρεβλότητα και τη γελοιότητα των αντίθετων στάσεων.⁹

Σύμβολο αυτής της πλατωνικής ειρωνείας γίνεται ο Σωκράτης, καθώς σε αυτόν εναντιώνεται πιο πολύ η επιφάνεια με το βάθος και το βάθος με την επιφάνεια. Άλλωστε, η κακόθωρη εμφάνιση του Σωκράτη, σε αντιδιαστολή με τον πανέμορφο εσωτερικό του κόσμο, αποτελεί ομολογουμένως κωμική εικόνα ειρωνείας. Το κύριο χαρακτηριστικό της πλατωνικής ειρωνείας είναι ότι δεν είναι ανταγωνιστική και δεν έχει το χαρακτήρα του σαρκασμού και της χλεύης έναντι του συνομιλητή, αλλά μειώνει για μια στιγμή την αξία της γνώσης και τη σημασία του προσώπου που την κατέχει. Ο Σωκράτης των πλατωνικών διαλόγων παρουσιάζει με σύστημα τον εαυτό του πάντοτε κατώτερο από ό,τι πραγματικά είναι. Σκεπάζει έντεχνα την αξία της προσωπικότητάς του, καλύπτει το *οἶδα* με το *οὐδέν οἶδα*, τη μνήμη με την αμνησία, τη γονιμότητα με την άγνοια, τη δύναμη του συνεχούς λόγου με το διάλογο και την ερώτησή του, την ακατάργητη απόστασή του από τη νεότητα με την εικονική του εγγύτητα σε αυτή και τη γνώση του με τον έρωτα με την ιερατική μορφή της Διοτίμας.¹⁰

Το κίνητρο του Σωκράτη, με τη χρήση της ειρωνείας του, ήταν άδολο. Ήθελε, με τον τρόπο αυτό, να προκαλέσει στους συνομιλητές του την ανησυχία και να τους αφυπνίσει με τον τρόπο αυτό τη συνείδηση, ώστε να αναζητήσουν την αλήθεια και να επιδιώξουν την έγκυρη γνώση της. Όμως, για τον τρόπο του αυτό ο Σωκράτης κατηγορήθηκε ότι κοροΐδευε τους συνομιλητές του σαν να ήθελε να τους εξαπατά σκόπιμα. Αντιθέτως, ο σκοπός του δεν ήταν ούτε να μειώσει, ούτε να αναδείξει την υπεροχή του, ούτε να μεταδώσει κάποια συγκεκριμένη διδασκαλία, αλλά ήταν να αποκαλύψει στον ίδιο τον συνομιλητή του την πνευματική του ένδεια και πλάνη με έναν τρόπο *παιδείας* και *παιδιάς*.¹¹ Δηλαδή, η ειρωνεία, δεν εφαρμόζοταν χάριν κάποιας χαιρεκακίας, αλλά χάριν της εξαγνίσεως από την πλάνη των συνομιλητών, με σωτήρια και αξιοθαύμαστα αποτελέσματα. Αποτελούσε το

---

⁹ Szlezák, 2004:168

¹⁰ Θεοδωρακόπουλος, 2002:192-193

¹¹ Guthrie, 2005:176

ψυχοπνευματικό μέσο για να ερεθιστεί και για να παρακινηθεί η ψυχή, για να αφυπνιστεί το πνεύμα και για να διατηρηθεί σε μια κατάσταση παλμικής εγρήγορσης. Έτσι, κατά τους φιλοσοφικούς διαλόγους, επιτυγχάνοταν με παιδαγωγικό τρόπο η ευθυμία και η ανατροφοδότηση για την πορεία προς την αλήθεια.

Πιο συγκεκριμένα, η σωκρατική ειρωνεία είναι η προσποίηση της άγνοιας από τον Σωκράτη ότι δε γνωρίζει κάτι και γι' αυτό επιζητεί την απάντηση από τον συνομιλητή του αποκαλύπτοντας στην πορεία την άγνοιά του. Η σωκρατική ειρωνεία είναι η «διαλεκτική ειρωνεία» ή «ειρωνεία του Λόγου». Είναι ένας τρόπος συμπεριφοράς του Σωκράτη, η στρατηγική του, με την οποία σκόπιμα παρουσιάζει τον εαυτό του αφελή. Είναι η προσποίηση της υποκρισίας για να ερεθίσει και να δημιουργήσει σύγχυση στους συνομιλητές του με σκοπό να καταδείξει ζωηρότερα τις αντιφάσεις των απόψεών τους για το εκάστοτε συζητούμενο θέμα.

Η μέθοδος αυτή ανήκει στη λεγόμενη «αυτό-υποτιμητική ειρωνεία». Δηλαδή, ο είρων ως ένας απληροφόρητος, εύπιστος, έντιμος και υπερενθουσιώδης ήρωας μειώνει στρατηγικά τη σημασία του εαυτού του. Χαρακτηριστικό στοιχείο του τρόπου αυτού είναι η λιτότητα της ειρωνείας. Γι' αυτό και ο Σωκράτης μιλάει με λίγα λόγια, προσποιείται και σιωπά. Όμως, με τον τρόπο αυτό λέει πολλά, γιατί το σημαίνουν είναι η ποιότητα που οδηγεί σε ένα διπλό στόχο: κατά τη διάρκεια των διαλόγων του να προκαλέσει την απορία, την ανησυχία, την αβεβαιότητα, να ενσπείρει τον πανικό στους συνομιλητές του και να τους οδηγήσει στην πνευματική, συνειδησιακή αφύπνιση, στην αυτογνωσία και μέσω αυτής στην αληθινή γνώση.¹²

4. Κύριο μέρος

4.1. Το έργο: *Απολογία Σωκράτους*

Η *Απολογία του Σωκράτους* ανήκει στα έργα της νεότητας του Πλάτωνα και είναι το μόνο έργο που δε διαθέτει διαλογική μορφή. Γράφτηκε λίγο μετά το θάνατο του μεγάλου του δασκάλου και σοφού και αποτελεί τον απολογητικό λόγο του Σωκράτη προς τους δικαστές στην προσπάθειά του να αντικρούσει τις κατηγορίες των κατηγορών του.

---

¹² Μανουσόπουλος, 2009: 365-367

Ο πιο σοφός από όλους τους ανθρώπους¹³, ο πατέρας της φιλοσοφίας, σε ηλικία περίπου εβδομήντα ετών, αναγκάστηκε να παρουσιαστεί στο δικαστήριο για να υπερασπιστεί τις ιδέες του αλλά και την ίδια του τη ζωή. Σύμφωνα με το κατηγορητήριο, ήταν ένοχος γιατί δεν πίστευε στους θεούς στους οποίους πίστευε η πόλη του, αλλά σε *καινά δαιμόνια* (24c), σε νέες θεότητες, και επειδή *διέφθειρε τούς νέους* (23a). Η ποινή που προτεινόταν από τους κατηγορούς του, και στο τέλος εφαρμόστηκε, ήταν ο θάνατος.

Πρώτος ο Μέλητος: εκ του μελήμα-τος, της επι-μελείας της κατηγορίας, την οποία επέδωσε ο Μέλητος, συνάγεται η ενδιαφέρουσα διαπίστωση ότι το όνομα δεν ήταν άσχετο προς το έργο, το οποίο ανέλαβε ο Μέλητος. Είχε την τύχη να μείνει στην ιστορία, ως θλιβερό αρνητικό στοιχείο, επι-μελούμενος την πλέον συγκλονιστική άδικη δίκη όλων των εποχών. Δεύτερος ο Άνυτος, εκ του ρήματος άνύω ή άνύτω επισημαίνει ότι ο Άνυ-τος ήνυσε/τελείωσε το έργο, το οποίο είχε επι-μεληθεί ο Μέλητος. Και τρίτος ο ρήτωρ Λύκων, εκ του ρήματος λυκόω-ῶ, που σημαίνει κατασπαράσσω σαν λύκος, κατασπάραξε την δικαιοσύνη και τον Σωκράτη με το δημαγωγικό του εριστικό μένος.¹⁴

Η δίκη και η καταδίκη του Σωκράτη αποτέλεσε και αποτελεί ένα θλιβερό ιστορικό γεγονός. Η προσπάθεια δυσφήμισης του δασκάλου του ήταν τέτοια που είχε επηρεαστεί η κοινή γνώμη σε μεγάλο βαθμό. Ο Πλάτων τότε συνέλαβε την ιδέα της συγγραφής της *Απολογίας τοῦ Σωκράτους*, η οποία θα εμπεριείχε όλα όσα έπρεπε με τρόπο αντιληπτό και αποκαλυπτικό, ώστε να αποκατασταθεί η φήμη του δασκάλου του ως προτύπου και παραδείγματος ηθικής. Στην προσπάθεια αυτή ο Πλάτων, αντί μιλήσει ἐξ' ονόματος του Σωκράτη, επιλέγει να παρουσιάσει τον ίδιο τον Σωκράτη να υπερασπίζεται τον εαυτό του. Πρόκειται, δηλαδή, για την απεικόνιση της ζωής ενός κατεξοχὴν μάρτυρα, κοιταγμένη από του πρίσμα του ίδιου. Στόχος της απεικόνισης αυτής είναι να εξηγήσει ο ίδιος ο μάρτυρας γιατί διαλέγει μια τέτοια ζωή και γιατί η ολοκλήρωση της σταδιοδρομίας του με το θάνατο του δεν αποτελεί «καταστροφή» αλλά *ἐπίστεψη*.

Η *Απολογία* λοιπόν είναι ένα έργο ρητορικού-δικανικού λόγου, ο οποίος χωρίζεται σε τρία μέρη. Από την κυρίως απολογία του Σωκράτη προς τους δικαστές, από τον λόγο του για τον ορισμό του τιμήματος της ποινής που θεωρεί άξια για τον

¹³ Σοφός Σοφοκλῆς, σοφώτερος δ' Εὐριπίδης, ἀνδρῶν δὲ πάντων Σωκράτης σοφώτατος. Ο χρησμός της Πυθίας όπως ακριβώς ειπώθηκε στον Χαιρέφωνα, μαθητή του Σωκράτη.

¹⁴ Διαδίκτυο: <http://www.altani.gr/greek/arthra/keimeno20.htm>

εαυτό του και από το λόγο προς τους δικαστές που τον αθώωσαν αλλά και που τον καταδίκασαν εις θάνατον.¹⁵

4.1.1. Ειρωνεία: *Απολογία Σωκράτους*

Ο Σωκράτης, καθώς έχει κληθεί για να δικαστεί, βρίσκεται στο αθηναϊκό δικαστήριο της Ηλιαίας και ξεκινάει το μονόλογό του για να υπερασπιστεί τον εαυτό του, ενάντια των κατηγοριών, με τρόπο αληθή, όπως ο ίδιος χαρακτηριστικά αναφέρει *«ὕμεῖς δέ μου ἀκούσεσθε πᾶσαν τὴν ἀλήθειαν»* (17b). Όμως, ο Σωκράτης, κατά την προσφιλή του μέθοδο, δε θα οδηγήσει τους δικαστές προς τις αληθείς πληροφορίες από έναν ευκολοδιάβατο δρόμο, αλλά μέσα από την αγαπημένη του ειρωνεία, έτσι ώστε να καυτηριάσει αλλά και να παιδεύσει-εκπαιδεύσει δικαστές και παρευρισκομένους. Άλλωστε, ο Σωκράτης μέχρι και την τελευταία στιγμή παρέμενε ο δάσκαλος που στόχευε προς τη διδασκαλία και όχι προς το ίδιο όφελος.

Με τον τρόπο αυτό και από την αρχή κίολας της απολογίας του, αναφερόμενος στους δικαστές για τους κατηγορούς του *«πεπόνθατε ὑπὸ τῶν ἐμῶν κατηγορῶν, οὐκ οἶδα· ἐγὼ δ' οὖν καὶ αὐτὸς ὑπ' αὐτῶν ὀλίγου ἐμαυτοῦ ἐπελαθόμεν»* (17a), ο Σωκράτης κάνει χρήση της εξιδανικευμένης του ειρωνείας, φροντίζοντας με αυτό τον τρόπο τόσο να θυμίσει ποιος είναι ο ίδιος, αλλά και ότι οι κατήγοροι του μιλούν με αληθοφάνεια και ψέματα *«ἐψεύσαντο»* (17a). Προσπαθεί, λοιπόν, με έξυπνο και διεισδυτικό τρόπο, να επανεκκινήσει εξ αρχής τη σκέψη των δικαστών για να προσπαθήσει να αποβάλει στη συνέχεια, οποιαδήποτε πιθανή επιρροή τους από τα λόγια των κατηγορών του.

Όμως, η προσπάθεια αυτή θα γίνει με λόγους που ταιριάζουν σε κάποιον ώριμης ηλικίας και όχι σαν αυτούς που ταιριάζουν σε παιδαρέλια *«οὐδὲ γὰρ ἂν δήπου πρέποι, ὧ ἄνδρες, τῆδε τῆ ἡλικία ὥσπερ μειρακίῳ πλάττοντι λόγους εἰς ὑμᾶς εἰσιέναι»* (17c). Με τη σαρκαστική αυτή τοποθέτηση ο Σωκράτης συνεχίζει την προλογική του τοποθέτηση για τον τρόπο της ομιλίας του, η οποία θα απέχει από οιαδήποτε μορφή πομφολογιών, στολιδιών και καλοδουλεμένων λόγων. Τονίζει πως θα μιλήσει απλά, χωρίς κάποια ιδιαίτερη γνώση, σχέδιο και οργάνωση *«ἀκούσεσθε εἰκῆ λεγόμενα τοῖς ἐπιτυχοῦσιν ὀνόμασιν»* (17c). Η τοποθέτηση αυτή του Σωκράτη προφανώς και δεν είναι μια αφελής δήλωση ενός μη μορφωμένου και άπειρου από λόγους ηλικιωμένου.

---

¹⁵ Αραπόπουλος, 1975:18

Είναι η ειρωνική διαπίστωση αντίθεσης ανάμεσα στην ακαταγώνιστη διαλεκτική του δύναμη και την πομφολυγώδη ρητορική.¹⁶ Στον μεστό και γεμάτο από επιχειρήματα λόγο, έναντι του απλώς καλοντυμένου και του επιδερμικά καλοσηματισμένου λόγου. Η διάσταση αυτή διαλεκτικής και ρητορικής είναι και το πεδίο της ιδεολογικής διαφοράς του δασκάλου με τους αντιπάλους του, σοφιστές.

Η ειρωνική διάθεση του Σωκράτη, αν και είναι πρόδηλη εξ αρχής, δεν σταματά σε αυτό το σημείο. Η αμέσως επόμενη δήλωση του δασκάλου, ότι του είναι άγνωστος ο τρόπος ομιλίας σε δικαστήριο «*άτεχνῶς οὖν ξένως ἔχω τῆς ἐνθάδε λέξεως*» (17d), έτσι ώστε να δικαιολογηθεί και να του επιτραπεί ο απλός-λαϊκός τρόπος ομιλίας, δεν πείθει ιδιαίτερα. Αποτελεί ένα είδος έμμεσης συγγνώμης του κατηγορούμενου προς το δικαστήριο για την άγνοιά του. Όμως ο τρόπος της απολογίας του και η έμμεση συγγνώμη του θα αποδειχτούν ασυμβίβαστοι μεταξύ τους.¹⁷ Μάλιστα, το γεγονός αυτό αποτελεί κι ένα από τα παράδοξα στοιχεία της ίδιας της *Απολογίας* (ως συνολικού έργου) καθώς παρουσιάζει καθαρά δομή δικανικού λόγου¹⁸ για έναν γέροντα που δηλώνει ότι δεν γνωρίζει πως μιλούν στα δικαστήρια.¹⁹

Ο Σωκράτης, λοιπόν, παρουσιάζει τον εαυτό του ως έναν άπειρο και φιλήσυχο πολίτη, αμαθή σε δικαστικές διαμάχες, ο οποίος αντιμετωπίζει έμπειρους και ικανούς χρήστες της σοφιστικής ρητορικής. Μπορούν δηλαδή οι κατηγοροί του να πείθουν αλλά χωρίς να λένε την αλήθεια κάτι που ο Σωκράτης θα παρουσιάσει σε αντίθεση με εκείνους ξεκινώντας από το παρελθόν, από τους πρώτους κατηγορούς και ύστερα από τους επόμενους, τους τωρινούς «*ἀπολογήσασθαι... τοὺς πρώτους κατηγορούς, ἔπειτα δὲ πρὸς τὰ ὕστερον καὶ τοὺς ὑστέρους*» (18a).

Ο Σωκράτης προσπαθεί να εξετάσει τις κατηγορίες από τη γέννησή τους, εξ αρχής. Θέλει να απολογηθεί με αρχή, μέση και τέλος, διερευνώντας ότι του προσάπτουν με ιστορική συνέχεια. Με αυτό τον τρόπο θα αποδείξει ότι δεν είναι χρήστης σοφιστικών τεχνασμάτων και ούτε είναι ικανός να μετατρέπει το πιο αδύναμο επιχείρημα σε ισχυρότερο όπως επίσης τον κατηγορούν «*τὸν ἥττω λόγον κρείττω ποιῶν*» (18c). Αυτό ακριβώς ήταν το έργο των σοφιστών και όχι του Σωκράτη. Μπορούσαν δηλαδή και έναντι αμοιβής, αδρής σε πολλές περιπτώσεις, να

---

¹⁶ Κουραβέλος, 1961:25

¹⁷ Μανουσόπουλος, 2009:183

¹⁸ Α) Κυρίως Απολογία: Προοίμιο (17a-18a), Πρόθεση (18a-19a), Διήγηση-Υπόθεση και Απόδειξη (19a-34b) και Επίλογος (34b-35d). Β) Αντιτίμηση: Προοίμιο (35e-36d), Υπόθεση (36b-38a), Επίλογος (38a-38b), Γ) Μετά την Απόφαση: Προοίμιο (38c), Υπόθεση (38c-41d), Επίλογος (41d-42a).

¹⁹ Σαμαράς, 2004:137

κάνουν το δίκαιο άδικο και το αντίστροφο. Διότι, για εκείνους δεν υπήρχε το αντικειμενικό κριτήριο της αλήθειας.²⁰

Καθώς, λοιπόν ο δάσκαλος έχει μπει στο κύριο θέμα και μιλά όχι με αναμενόμενο τρόπο, δηλαδή χωρίς να προσπαθεί να αποδείξει ότι η κοινή γνώμη ήταν με το μέρος του, αποδίδει αρχικά την οποιαδήποτε κατηγορία στο ότι ήταν απότοκος της κωμωδίας (*Νεφέλαι*) του Αριστοφάνη. Φαίνεται κατά κάποιον τρόπο ότι ο Σωκράτης δεν μιλά με μένος και αγωνία. Έχει μια ηρεμία και μια λεκτική χαλαρότητα η οποία απορρέει από την επικρατούσα ειρωνική διάθεση του λόγου του. Δεν τον διακατέχει η προσωπική του αγωνία για το τί θα ακολουθήσει ή για το ποια θα είναι η τελική ετυμηγορία. Βρίσκει τη διαύγεια να αποποιηθεί την οποιαδήποτε γνώση και μάλιστα σε οποιοδήποτε βαθμό. Σημαντικό και ασήμαντο «*ὧν ἐγὼ οὐδὲν οὔτε μέγα οὔτε μικρὸν πέρι ἐπαῖω*» (19c). Είναι η στιγμή που ο Σωκράτης ξεκινά να περιπαίζει τους ομιλητές του για το ότι εκείνος δεν ξέρει, δεν γνωρίζει, είναι αμαθής. Είναι ακριβώς το ίδιο σημείο όπου ο Σωκράτης φαίνεται να προσπαθεί να αιτιολογεί την κάθε του πρόταση «*οὐχ ὡς ἀτιμάζων λέγω τὴν τοιαύτην ἐπιστήμην, εἴ τις περὶ τῶν τοιούτων σοφός ἐστιν*» (19c) δείχνοντας με ειρωνική χροιά τόσο την μωρία του σε όσους ασχολούνται με τα «ουράνια»²¹ όσο και ότι φοβάται μήπως κατηγορηθεί επιπροσθέτως από τον κατήγορό του, τον Μέλητο «*μή πως ἐγὼ ὑπὸ Μελήτου τοσαύτας δίκας φεύγοιμι*» (19c). Η ειρωνική του παρατήρηση φαίνεται από το γεγονός ότι ο Μέλητος δε θα μπορούσε σε αυτό το σημείο της δίκης να του προσάψει νέες κατηγορίες²² και έχει στόχο με αυτό τον τρόπο να αναδείξει ότι ο πραγματικός στόχος είναι ο ίδιος ο Σωκράτης και όχι τόσο οι διδασκαλίες ή τα θεϊκά του πιστεύω, αφού αν μπορούσαν να του προσάψουν κι άλλες κατηγορίες θα το έκαναν.

Πλέον ο Σωκράτης κι ενώ έχει ήδη δώσει μια πρόγευση της προσωπικότητάς του ως μη παντογνώστη δασκάλου, την οποία και επαναλαμβάνει αμέσως μετά «*ἀλλὰ γὰρ ἐμοὶ τούτων, ὧ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, οὐδὲν μέτεστιν*» (19d) ξεκινά να αντιπαραβάλει με δεικτικό τρόπο τον εαυτό του, ως μη δάσκαλο, με τους επαγγελματίες σοφιστές. Η σαφής καταγραφή του τρόπου διδασκαλίας των σοφιστῶν έναντι των φιλοσόφων²³ δεν είναι απλώς μια απλή εξιστόρηση από τον Σωκράτη. Είναι σαρκαστικά περιβαλλόμενη καθώς δεν τους αναγνωρίζει ως αληθινούς δασκάλους. Τους μέμφεται

²⁰ Αραπόπουλος, 1975:28

²¹ Μανουσόπουλος, 209:195

²² Σαμαράς, 2004:259

²³ Οι φιλόσοφοι εργάζονταν από την αγάπη τους για την επιστήμη και την αλήθεια. Δεν εισέπρατταν ποτέ χρήματα, τα οποία τα καθιέρωσαν οι σοφιστές και γι' αυτό κατηγορήθηκαν ως κάπηλοι και δουλοπρεπείς.

καθώς ο αληθινός δάσκαλος δε ζητά χρηματικό αντίτιμο και διδάσκει ανιδιοτελώς, χωρίς βλέψεις ευεργεσίας ή υποχρέωσης από τους διδασκόμενους *«σφίσιν συνείναι χρήματα διδόντας και χάριν προσειδέναι»* (20a). Μάλιστα, η ειρωνεία του Σωκράτη έναντι του τρόπου διδασκαλίας των σοφιστών συνοψίζεται στο πρόσωπο του σοφιστή Εύηνου, ο οποίος και κατέχει την τέχνη της πολιτικής αρετής και τη διδάσκει με το λογικό ποσό των πέντε μνων *«και ποδαπός, και πόσου διδάσκει;»* “Εύηνος”, ἔφη, “ὁ Σώκρατες, Πάριος, πέντε μνῶν» (20b). Η στάση του δασκάλου Σωκράτη σε αυτό το σημείο δεν είναι καταγγελτική προς των ίδιο τον Εύηνο, αλλά είναι καυστική προς όλους τους σοφιστές και με διάθεση διδακτική, καθώς η πολιτική τέχνη είναι τόσο σημαντική και δύσκολη ως προς την κατάκτησή της, που κανένα ποσό δε θα μπορούσε και δε θα έπρεπε να την χαρακτηρίζει.²⁴ Γι’ αυτό και ο Σωκράτης παραδέχεται ειρωνικά επειδή δεν είναι ικανός, όπως οι σοφιστές, να γνωρίζει κάτι τέτοιο, ότι θα καμάρωνε και θα υπερηφανευόταν εάν το γνώριζε *«αὐτὸς ἐκαλλυνόμεν τε καὶ ἠβρυνόμεν ἂν εἰ ἠπιστάμην ταῦτα· ἀλλ’ οὐ γὰρ ἐπίσταμαι»* (20c). Επίσης, ο Σωκράτης μπορεί να μη δίδασκε όπως οι σοφιστές, αλλά οπωσδήποτε οι συζητήσεις του με τους νέους εμπειρεύσαν το στοιχείο της διδασκαλίας. Άλλωστε ήταν ο δάσκαλος που πίστευε πως η αρετή είναι διδακτή και για την απόκτησή της ήταν απαραίτητη η ενεργός συμμετοχή του καθενός με τη διαδικασία της αυτομόρφωσης (αυτοαγωγής) σε όλη τη διάρκεια της ζωής του ανθρώπου.²⁵

Αυτή ακριβώς η στάση της δυναμικής του Σωκράτη αποτελούσε και το ενοχλητικό γνώρισμα της προσωπικότητάς του. Ότι αξιοποιούσε δηλαδή το λόγο, τη λογική ικανότητά του, για να κρίνει. Και αυτή η διάθεσή του τού δημιουργούσε εχθρούς άμεσα και έμμεσα, τόσο σε επίπεδο προσωπικό όσο και σε περιεχόμενο διδασκαλίας. Ενοχλούνταν δηλαδή όλοι εκείνοι που με τη διαλεκτική του μέθοδο και την ειρωνεία του αποκαλύπτονταν κενοί και γελοιοποιούνταν κατά τις συζητήσεις τους μαζί του. Αυτό ακριβώς ο Σωκράτης το γνωρίζει και γι’ αυτό διαχωρίζει ο ίδιος τη θέση του στον εσωτερικό του διάλογο *«εἰ μὴ τι ἔπραττες ἄλλοῖον ἢ οἱ πολλοί»* (20c) για να αιτιολογήσει στη συνέχεια για ποιο λόγο απέκτησε κακή φήμη.

Αν και αρχίζει να μιλά με ιστορικά γεγονότα, για την επίσκεψη του Χαιρεφώντα στο ιερό των Δελφών, κάνοντας αναφορά σε παρόντες στο χώρο του δικαστηρίου μάρτυρες (Χαιρεκράτης, αδελφός του Χαιρεφώντα) και σε τεκμήρια που έχουν θεϊκή καταβολή (χρησμός Πυθίας), δεν χάνει την ευκαιρία να κομπάσει την

²⁴ Σαμαράς, 2004:261

²⁵ Μανουσόπουλος, 2009:200

σοφιστική παντογνωμοσύνη. Αν και γνωρίζει το περιεχόμενο του χρησμού, που τον αναδεικνύει τον σοφότερο όλων των ανθρώπων δεν τον κάνει κτήμα του στο λόγο του. Αντιθέτως μιλά για την ανθρώπινη σοφία που ίσως κατέχει «*ἥπερ ἐστὶν ἴσως ἀνθρωπίνη σοφία*» (20d) (ενώ ο Θεός λέει ότι την κατέχει) γιατί ο ίδιος δεν το πιστεύει, ενώ οι σοφιστές κατέχουν μια σοφία που ξεπερνά τα ανθρώπινα «*μείζω τινὰ ἢ κατ' ἀνθρωπον σοφίαν σοφοὶ εἶεν*» (20e). Γεγονός αστείο για τον δάσκαλο καθώς μόνο ο θεός κατέχει την πραγματική σοφία και το καλύτερο που μπορούν να κάνουν οι άνθρωποι είναι να έχουν συνείδηση της αμάθειάς τους.²⁶ Μάλιστα το μέγεθος της ειρωνείας του φαίνεται και από το «*ἢ οὐκ ἔχω τί λέγω*» (20e) που ακολουθεί και δηλώνει ότι ή έχουν κάποια υπεράνθρωπη σοφία ή δεν έχουν καμία για τη οποία δεν ξέρει τι να πει.²⁷

Ο Σωκράτης όταν μαθαίνει τον χρησμό²⁸ του μαντείου ξαφνιάζεται, αλλά δεν τον απορρίπτει γιατί το μαντείο δεν μπορεί να ψεύδεται. Όμως τον διακατέχει το πάθος για έρευνα. Είναι ένα είδος αμφισβήτησης της θεϊκής εκτίμησης και μια προσπάθεια ελέγχου–ειρωνείας για τον χρησμό του θεού. Γι' αυτό το λόγο και με τη δική του αφετηρία ότι δε γνωρίζει ο ίδιος κάτι «*ἐγὼ γὰρ δὴ οὔτε μέγα οὔτε μικρὸν σύνοιδα ἐμαυτῷ σοφὸς ὄν*» (21b) πλησιάζει έναν έναν από τους θεωρούμενους σοφούς «*ἦλθον ἐπὶ τινὰ τῶν δοκούντων σοφῶν εἶναι*» (21b) και συνδιαλέγεται μαζί τους υποβάλλοντας τους στον σωκρατικό έλεγχο μέσω της σωκρατικής ειρωνείας. Όμως, η περιήγησή του ανάμεσα σε πολιτικούς, ποιητές και τεχνίτες ανέδειξε ότι βρίσκονταν σε πλάνη γνώσης καθώς όλοι νόμιζαν ότι ήταν σοφοί ενώ δεν ήταν. Ακόμη και οι καλοί τεχνίτες «*ἀγαθοὶ δημιουργοί*» (22d), όπως ειρωνικά τους αποκαλεί, παρ' όλο που είχαν γνώσεις σχετικές με το επάγγελμά τους κι από αυτή την άποψη ήταν σοφότεροι από τους άλλους ανθρώπους, έκαναν το σφάλμα να θεωρούν τον εαυτό τους σοφό και σε άλλα μέγιστα ζητήματα.

Με αυτό τον τρόπο φτάνει στην αποδοχή του χρησμού ακριβώς στο σημείο που ο ίδιος παραδέχεται ότι δε γνωρίζει κάτι και αυτό επίσης είναι και το σημείο που του αναγνωρίζει ο θεός για να τον χρήσει τον σοφότερο των ανθρώπων «*προσκεχρήσθαι δὲ τῷ ἐμῷ ὀνόματι, ἐμὲ παράδειγμα ποιούμενος, ὥσπερ ἂν <εἰ> εἴποι ὅτι “οὗτος ὑμῶν, ὃ ἄνθρωποι, σοφώτατός ἐστιν, ὅστις ὥσπερ Σωκράτης ἔγνωκεν ὅτι οὐδενὸς ἄξιός ἐστι τῇ ἀληθείᾳ πρὸς σοφίαν*» (23b). Σε αυτή την άρνηση από την οποία

²⁶ Σαμαράς, 2004:262

²⁷ Μανουσόπουλος, 2009:204

²⁸ Σοφός Σοφοκλῆς, σοφώτερος δ' Εὐριπίδης, ἀνδρῶν δὲ πάντων Σωκράτης σοφώτατος. Ο χρησμός της Πυθίας όπως ακριβώς ειπώθηκε στον Χαιρέφοντα, μαθητή του Σωκράτη.

πηγάξει και το δεν ξέρω «*Ἐν οἶδα ὅτι οὐδέν οἶδα*», βασίζεται η ειρωνεία του Σωκράτη. Με τον τρόπο του αυτό, ο Σωκράτης έγινε αντιπαθής. Άλλωστε, ένας άνθρωπος που ειρωνεύεται τους πάντες, που συνεχώς τους φέρνει σε δύσκολη θέση, που δεν αποκαλύπτει ποτέ τις δικές του απόψεις, που ξεφεύγει διαλεκτικά σαν το χέλι, όχι μόνο αγαπητός δε μπορεί να είναι, αλλά δημιουργεί μίσος «*πολλὰ μὲν ἀπέχθειά μοι γεγόνασι*» (23a).

Στη συνέχεια της απολογίας κι ενώ έχει ήδη αναλύσει το θέμα με τους παλαιούς κατηγορούς του, ο Σωκράτης επανέρχεται στο καθεαυτό κατηγορητήριο της δίκης, τις κατηγορίες του Μέλητου. Η κατάσταση είναι αστεία, γιατί ο κατηγορος δεν τολμά να πει τί εννοεί ούτε με τη μια καταγγελία ούτε με την άλλη, ενώ είναι, όπως λέει ο ίδιος, καλός άνθρωπος και νοιάζεται για την πόλη του «*τὸν ἀγαθὸν καὶ φιλόπολιν*» (24b). Η ειρωνεία του Σωκράτη προς τον κατήγορό του φαίνεται ότι ξεκινάει εξ αρχής, καθώς ο Σωκράτης έχει πλέον τη δυνατότητα να σταματήσει το μονόλογό του και να κάνει χρήση της διαλεκτικής του και να τον οδηγήσει σε παιδαριώδεις ανοησίες όταν πιέζεται να απαντήσει στις ερωτήσεις του δασκάλου.²⁹

Ο Σωκράτης με τη λεπτή του ειρωνεία περιπαίζει την απειρία του Μέλητου, ο οποίος αποδεικνύεται ανίσχυρος και αστείος απέναντι στον φιλόσοφο. Τον χρήζει γνώστη του ζητήματος «*δῆλον γὰρ ὅτι οἶσθα, μέλον γέ σοι*» (24d) (της κατηγορίας της διαφθοράς των νέων) και ότι είναι αυτός που εξακρίβωσε τον ένοχο (τον ίδιο, τον Σωκράτη) «*τὸν μὲν γὰρ διαφθείροντα ἐξευρών, ὡς φῆς, ἐμέ*» (24d) όμως δεν αποδεικνύεται το ίδιο γνώστης και επαίτων ως επιστήμονας του είδους για το ποιος μπορεί να ωφελήσει τους νέους.

Τον οδηγεί σε πολλαπλές απαντήσεις μέσα σε ένα αστείο κλίμα αλλά χωρίς να υπάρχει κάποια αίσθηση υπεροχής από τον Σωκράτη. Ο στόχος του είναι μακράν ανώτερος από το να αποδείξει μπροστά στους δικαστές ότι ο κατήγορός του είναι κατώτερός του. Είναι η υπεράσπιση τόσο της διδασκαλίας του όσο και απόδοση-αποκάλυψη της άγνοιας του Μέλητου. Το αποτέλεσμα αυτό έρχεται μέσα από μια διαλεκτική νίκη, μέσω των ερωτήσεων του δασκάλου απέναντι στο Μέλητο. Μια νίκη που εκφράζεται με το ειρωνικό συμπέρασμα³⁰ «*ἀλλ' ἄρα*» (25a), που υπολείπεται από τα προηγούμενα, ότι για τη διαφθορά των νέων οφείλονται οι εκκλησιαστές «*οἱ ἐκκλησιασταί*» (25a), για να κορυφωθεί με την ειρωνική παρότρυνση του Σωκράτη, κατά τον έλεγχο, ότι έπρεπε να του δείξει το λάθος του και

²⁹Taylor, 1992:200

³⁰Μανουσόπουλος, 2009:248

να τον νουθετήσει εκείνος «*ἀλλὰ ἰδίᾳ λαβόντα διδάσκειν καὶ νουθετεῖν*» (26a) που είναι πιο νέος και σοφότερος όπως τον έχει αποκαλέσει νωρίτερα «*τοσοῦτον σὺ ἐμοῦ σοφώτερος εἶ τηλικούτου ὄντος τηλικόσδε ὄν*» (25d).

Πρόκειται λοιπόν, για έναν απολαυστικό Σωκράτη που μιλά με χαλαρότητα και ίσως με ένα φαιδρό χαμόγελο³¹ απέναντι στο σοβαρό και φανατισμένο Μέλητο. Είναι τόσο ήρεμος που, αν και ειρωνεύεται σε πολλά σημεία του διαλόγου, η ειρωνεία γίνεται ακόμη πιο έντονη με το χαρακτηρισμό «*ὦ θαυμάσιε Μέλητε*» (26d) καθώς μόλις έχει ήδη αποκαλυφθεί η σοβαρή αδυναμία του Μέλητου όχι μόνο να αντιμετωπίσει τα επιχειρήματα του Σωκράτη, αλλά ακόμη και να μην αλλάξει το νόημα της κατηγορίας που ο ίδιος εισήγαγε.³² Με αυτόν τον τρόπο μόνο *θαυμάσιος* δε θα μπορούσε να είναι για τον Σωκράτη. Είναι ένας κομψός τρόπος αντίληψης, παρατήρησης και δήλωσης της αδυναμίας του Μέλητου από το δάσκαλο. Άλλωστε ο Σωκράτης μέμφεται τον Μέλητο λέγοντάς ότι ο νόμος είναι αυτός που του επιβάλλει να μιλήσει «*καὶ γὰρ ὁ νόμος κελεύει ἀποκρίνεσθαι*» (25d). Οφείλει δηλαδή να συμμορφωθεί (εφόσον ενδιαφέρεται για την τήρηση των νόμων και γι' αυτό κατηγορήσε και τον Σωκράτη) προς τις επιταγές του και να απαντήσει στις ερωτήσεις του κατηγορουμένου.³³

Ο σωκρατικός καταϊγισμός και το μαρτύριο του Μέλητου δεν έχει τελειώσει ακόμα. Παγιδευμένος από τις έντεχνες και καλά υπολογισμένες ερωτήσεις του Σωκράτη, ο Μέλητος του αποδίδει ως κατηγορίες τις ιδέες του Αναξαγόρα γεγονός το οποίο ο Σωκράτης το επισημαίνει ειρωνικά³⁴ «*Ἀναξαγόρου οἶει κατηγορεῖν;*» (26d). Ο Μέλητος μέσα σε αυτή τη δραματική κατάσταση είναι ήδη σε δεινή θέση και το έχει πλέον αναληφθεί, καθώς είτε απαντά μονολεκτικά στις διανυγείς, έξυπνες και περίπλοκες, ουσιαστικά ρητορικές για αυτόν ερωτήσεις είτε απαντά μετά από παροτρύνσεις του Σωκράτη «*ἀποκρινέσθω, ὦ ἄνδρες, καὶ μὴ ἄλλα καὶ ἄλλα θορυβεῖτω*» (27b). Του λείπει δηλαδή η φυσικότητα και η ομαλότητα στο λόγο του, στερείται ικανοποιητικῶν απαντήσεων και πνευματώδους επιχειρηματολογίας, απόδειξη της δύσκολης θέσης του. Χαρακτηριστική συμπεριφορά της στάσης του αυτής είναι καυστική ειρωνεία του Σωκράτη ότι του έκανε μεγάλη χάρη όταν του απάντησε ο Μέλητος «*ὡς ὄνησας ὅτι μόγις ἀπεκρίνω ὑπὸ τουτωνὶ ἀναγκαζόμενος*» (27c) σχετικά με τη δεύτερη κατηγορία περί αθεΐας του.

³¹ Όπως μας επιτρέπει να φανταστούμε η πορεία του διαλόγου και η θεατρικότητα του Πλάτωνα.

³² Σαμαράς, 2004:274

³³ Μανουσόπουλος, 2009:253

³⁴ Ο.π.,:261

Ο Σωκράτης, καθώς ο Μέλιτος δεν του δίνει τις άμεσες απαντήσεις τις οποίες ψάχνει, έχει κάθε δικαίωμα να τον φέρνει σε δύσκολη θέση, ψυχαγωγώντας τον εαυτό του και το δικαστήριο. Άλλωστε με αυτή τη στάση δεν περιφρονεί το πρόσωπο του Μέλιτου, αλλά την ίδια την κατηγορία, την οποία δεν παίρνει στα σοβαρά.³⁵ Τον Μέλιτο τον ραπίζει χιουμοριστικά, αλλά και αποδεικτικά, καθώς φτάνει ο Σωκράτης στο συμπέρασμα ότι η κατηγορία δεν είναι τίποτα άλλο από ένα παιχνίδι που σκοπό έχει να διαπιστώσει ο ίδιος αν θα το καταλάβουν ο Σωκράτης και οι δικαστές *«ὦ Μέλιτε, οὐκ ἔστιν ὅπως σὺ ταῦτα οὐχὶ ἀποπειρώμενος ἡμῶν ἐγγράμω τὴν γραφὴν ταύτην ἢ ἀπορῶν ὅτι ἐγκαλοῖς ἐμοὶ ἀληθὲς ἀδίκημα»* (27e).

Ο Σωκράτης με τη διαλεκτική του μέθοδο οδήγησε τον συνομιλητή του σε μια δυσαρέσκεια αμηχανίας κατά την οποία παγιδεύεται μέσα σε ολιγόλεκτες εκφράσεις-απαντήσεις. Η κατάσταση όμως αυτή δεν ικανοποιεί τον δάσκαλο, ο οποίος πλέον διαπιστώνει ότι το μίσος, ο φθόνος και συκοφαντία των πολλών θα τον καταδικάσουν και όχι οι κατήγοροί του. Πλέον, η καυστική ειρωνεία δίνει τη θέση της στο ακριβώς αντίθετο, καθώς διαπιστώνει με πικρή ειρωνεία³⁶ ότι δεν υπάρχει κανένας φόβος για να τελειώσει αυτή η κατάσταση με την καταδίκη του και ότι στο μέλλον θα συνεχιστεί *«οὐδὲν δὲ δεινὸν μὴ ἐν ἐμοὶ στήῃ»* (28b). Η ειρωνεία του σε αυτό το σημείο δεν έχει να κάνει μόνο με τους κατηγορούς του, αλλά γενικότερα με το πολιτικό σύστημα της εποχής που είχε τη δυνατότητα να εξοντώνει ανθρώπους που τους θεωρούσε επικίνδυνους, όπως τον Σωκράτη. Ειρωνεύεται μιλώντας για φόβο τερματισμού αυτής της τακτικής, ενώ θα έπρεπε να μιλήσει για τη δημιουργία ελπίδας να σταματήσει αυτή η κατάσταση με τη δική του καταδίκη.

Όμως, η κατάσταση αυτή δεν τον τρομάζει. Ο Σωκράτης έχει μάθει να αψηφά τον κίνδυνο. Υπερασπίζεται τον εαυτό του με τον τρόπο όμοιο, όπως ενήργησε και στη στρατιωτική του σταδιοδρομία, αψηφώντας κάθε κίνδυνο, όποτε διατάχθηκε από τους ανωτέρους του. Έτσι και τώρα θα υπακούσει στον ανώτερο του, το θεό. Όμως για να καταλήξει σε αυτό το συμπέρασμα ο Σωκράτης δίνει άλλο ένα στοιχείο της αιγιματικής του φυσιογνωμίας που συνδυάζει την ειλικρίνεια και την ειρωνεία. Ενώ την άγνοιά του, που είναι η παιδευτική του πυξίδα, κάποιες φορές την παραμερίζει. Άλλοτε υποστηρίζει ότι δεν ξέρει τίποτε κι άλλοτε ότι γνωρίζει και εκφράζεται με βεβαιότητα *«τὸ δὲ ἀδικεῖν καὶ ἀπειθεῖν τῷ βελτίονι καὶ θεῷ καὶ ἀνθρώπῳ, ὅτι κακὸν καὶ αἰσχρὸν ἔστιν οἶδα»* (29a).

³⁵ Taylor, 1992:203

³⁶ Κουραβέλος, 1961:25

Πλέον κι ενώ έχει μιλήσει για τον εαυτό του, ο Σωκράτης μιλά στους δικαστές του ειρωνικά και τριτοπρόσωπα για τη σίγουρη διαφθορά των παιδιών τους από τη διδασκαλία του *«ὕμῶν οἱ ὑεῖς ἐπιτηδεύοντες ἃ Σωκράτης διδάσκει πάντες παντάπασι διαφθαρήσονται»* (29c), ενώ για τους ίδιους τους δικαστές που έχουν τέτοιες σκέψεις, αστειεύεται λέγοντας ότι τους εκτιμά και τους αγαπά *«ἐγὼ ὑμᾶς, ὧ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, ἀσπάζομαι μὲν καὶ φιλοῶ»* (29d). Η στάση αυτή του δασκάλου δεν αποτελεί γελοιοποίηση ή απαξίωση προς το δικαστικό σώμα, αλλά στάση ηθικού καθήκοντος απέναντι στη θεϊκή εντολή και προσπάθεια διάλυσης της δικαστικής προκατάληψης³⁷ εναντίων του, όπως αυτή έχει διαμορφωθεί από τις κατηγορίες των κατηγορών του. Η ειρωνεία του στο χωρίο³⁸ εκδηλώνεται από την περιγραφή της Αθήνας *«πόλεως τῆς μεγίστης καὶ εὐδοκιμοτάτης εἰς σοφίαν καὶ ἰσχύν»* (29d) της εποχής του Περικλή σε αντίθεση με την περίοδο της διεξαγωγής της δίκης. Η προσπάθειά του μάλιστα για το καλό των δικαστών συνοψίζεται στην αστεία δήλωση ότι όλη του η προσπάθεια είναι για το δικό τους καλό απέναντι στο θεό καθώς έχουν απέναντί τους το δώρο του θεού *«νῦν οὖν, ὧ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, πολλοῦ δέω ἐγὼ ὑπὲρ ἑμαυτοῦ ἀπολογεῖσθαι, ὡς τις ἂν οἴοιτο, ἀλλὰ ὑπὲρ ὑμῶν, μὴ τι ἐξαμάρτητε περὶ τὴν τοῦ θεοῦ δόσιν ὑμῖν ἐμοῦ καταψηφισάμενοι»* (30d). Αναμφίβολα αυτή η τοποθέτηση του δασκάλου δεν αρμόζει σε έναν κατηγορούμενο που πασχίζει να αθωωθεί έντρομος, τη στιγμή μάλιστα που παραδέχεται κι ο ίδιος το αστείο της δήλωσης καθώς δε θα βρεθεί εύκολα άλλος σαν αυτόν *«οὐ ραδίως ἄλλον τοιοῦτον εὐρήσετε, ἀτεχνῶς, εἰ καὶ γελοιότερον εἶπεῖν»* (30e). Είναι μια δήλωση περισσότερο υποτίμησης της ανθρώπινης αντίληψης ως αλάνθαστης, καθώς μόνο ο θεός δεν κάνει λάθη.

Το ιδιαίτερο της ομιλίας του σε αυτό το σημείο ολοκληρώνεται με την χαρακτηριστική παρομοίωσή του σε αλογόμυγα *«ὕπὸ μύωπος»* (31e) που τσιμπά, ενοχλεί τους εφησυχασμένους πολίτες, ξυπνώντας τους από το λήθαργο. Παρομοίωση που αναδεικνύει το ρόλο των φιλοσόφων γενικά, οι οποίοι προβληματίζονται, εξετάζουν και ανατρέπουν ακόμη και ότι θεωρείται αυτονόητο.³⁹ Όμως, ξέρει ότι τα λόγια του αυτά προκαλούν αναστάτωση και δυσαρέσκεια και με καυστικότητα περιπαίζει ολόκληρο το ακροατήριο λέγοντας ότι θα παραμείνουν κοιμισμένοι (σε περίπτωση εκτέλεσής του, καθώς θα χαθεί η αλογόμυγα που τους ξυπνά) εκτός κι αν ο θεός ενδιαφερόταν να γεννηθεί άλλος στη θέση του *«εἶτα τὸν*

³⁷ Η προκατάληψη ξεκινά από τις κατηγορίες των παλαιότερων κατηγορών του, τις οποίες άκουγαν οι δικαστές από παιδιά και έχει κάνει λόγο Σωκράτης νορτίτερα.

³⁸ Μανουσόπουλος, 2009:287

³⁹ Πελεγρίνης 2003:7

λοιπὸν βίον καθεύδοντες διατελοῖτε ἄν, εἰ μὴ τινα ἄλλον ὁ θεὸς ὑμῖν ἐπιπέμψειεν κηδόμενος ὑμῶν» (31a). Ο θεός, όμως, μπορεί να ενδιαφέρεται μόνο για τους ανθρώπους. Επομένως, η δήλωση του Σωκράτη, που έχει άμεση γνώση του θείου λόγω του *δαιμονίου*, δε μπορεί να χαρακτηριστεί άστοχη ή λανθασμένη, αλλά ειρωνική ως προς τους εχθρούς του που ενοχλούνταν από τη χαρισματική του προσωπικότητα, την ενασχόληση του με τους εκπροσώπους της μισαλλοδοξίας, της κακεντρέχειας, της αρχομανίας, της στενομυαλιάς και της ηθικολογικής κατά τα άλλα ασυδοσίας.⁴⁰

Ο Σωκράτης, έχοντας ενοχλήσει με την ευθύτητα και το καυστικό του χιούμορ, δεν ήταν παρά ένα εμπόδιο όλων των φαφλατάδων και αλαζόνων της εποχής, που απλά δεν μπορούσαν να συγκριθούν μαζί του σε πνευματικό επίπεδο και αντί να εκτιμήσουν τη συνεισφορά του και να προσπαθήσουν να μάθουν απ' αυτόν, ανησυχούσαν μη ρεζίλευθούν κι αρχίσει ο κόσμος να αφυπνίζεται και στραφεί εναντίον τους. Γι' αυτό και με περίσσεια ηρεμία και δεικτικότητα δηλώνει ότι κι ακόμα με την πολιτική να είχε ασχοληθεί θα τον είχαν σκοτώσει από παλιά *«πάλαι ἂν ἀπολώλη»* (31e) και γι' αυτό ευχαριστεί ειρωνικά το δαιμόνιο⁴¹ που τον απωθούσε να κάνει κάτι τέτοιο *«παγκάλως γέ μοι δοκεῖ ἐναντιοῦσθαι»* (31d). Άλλωστε, η καλύτερη σάτιρα πρέπει να περιέχει τόσο λίγο κακία και τόσο πολύ πειστικότητα, ώστε να προκαλεί χαμόγελο ακόμα και σ' αυτούς που θίγει.

Πλέον ο Σωκράτης ολοκληρώνει την επιχειρηματολογία του υπέρ της θέσης του, ότι δε δίδαξε ποτέ κανέναν, με τη χρήση του *ἐλέγχου* και τα απορητικά του συμπεράσματα. Χρησιμοποιεί μάλιστα προς επίρρωση του συμπεράσματός του τα παρόντα άτομα στη δίκη, ώστε να μπορούν να διασταυρωθούν όσα αναφέρει. Γι' αυτό και αναφέρει ονόματα καθημένων του χώρου του δικαστηρίου. Η αναφορά μάλιστα του ίδιου του Πλάτωνα, ως παρουσία *«ούτοσί Πλάτων»* (34a), αποτελεί αριστοτεχνικό δείγμα πλατωνικής ειρωνείας καθώς ο Πλάτων, ως συγγραφέας της Απολογίας του Σωκράτη, υπογραμμίζει μέσω του Σωκράτη, ότι δεν τον διέφθειρε ο Σωκράτης.⁴² Ο συγγραφέας δηλαδή μιλά δια στόματος δασκάλου για τον ίδιο του τον εαυτό.

Στη συνέχεια και καθώς επανέρχεται από τον Πλάτωνα η υπόλοιπη παρουσίαση των παραβρισκόμενων δια στόματος Σωκράτη, ο δάσκαλος

⁴⁰ Διαδίκτυο: <http://www.metafysiko.gr/?p=933>

⁴¹ Μανουσόπουλος, 2009:306

⁴² Σαμαράς, 2004:291

προθυμοποιείται να δώσει το χρόνο του στον Μέλητο για να βρει μάρτυρες κατηγορίας αν του έχει διαφύγει *«εἰ δὲ τότε ἐπελάθετο, νῦν παρασχέσθω--ἐγὼ παραχωρῶ--»* (34a). Η δήλωση όμως είναι πνευματώδης, καθώς, τονίζοντας το «αν», γνωρίζει τόσο ότι ο Μέλητος δε θα δεχθεί την προσφορά του όσο ότι με αυτό τον ειρωνικό τόνο θα μειώσει τα πραγματικά κίνητρα του κατηγορού του. Χαρακτηριστική μάλιστα είναι η ειρωνική επανάληψη του ρήματος «διαφθείρω» *«διαφθείροντι, διεφθαρμένοι, ἀδιάφθαρτοι»* (34a-34b) από τον Σωκράτη σε αντιδιαστολή με το ρήμα «βοηθῶ» *«βοηθεῖν, βοηθοῦντες, βοηθοῦντες»* (34a-34b) σχετικά με τα παρόντα άτομα ή τους συγγενείς τους και τη διδασκαλία του Σωκράτη.

Ο δάσκαλος μπορεί να αστειεύεται πολλές φορές με τον κατήγορό του και τη διαδικασία, όμως δε χάνει σε ήθος και αξία. Αρνείται να συμμορφωθεί με τη συνήθη διαδικασία, κάνοντας επίκληση στην επείκεια του δικαστηρίου για χάρη της οικογένειας, των συγγενών και των φίλων του κατηγορουμένου. Δεν συμμορφώνεται όχι επειδή δεν έχει άτομα να επικαλεσθεί, αλλά γιατί μια τέτοια ενέργεια θα αποτελούσε πράξη ανάξια του χαρακτήρα του και προσπάθεια να παραπλανήσει τους δικαστές από το καθήκον τους.⁴³ Δεν το κάνει γιατί αυτή δεν είναι στάση που ταιριάζει σε μια χαρισματική προσωπικότητα και πραγματικό φιλόσοφο. Είναι πράξη για ανθρώπους που ενώ θεωρούνται σπουδαίοι *«δοκοῦντας μὲν τι εἶναι»* (35a), πράττουν θαυμάσια έργα *«θαυμάσια δὲ ἐργαζομένους»* (35a). Ακριβώς όμως, αυτό ειρωνεύεται. Ότι προσπαθούν να προκαλέσουν τον οίκτο του δικαστηρίου⁴⁴, οι δήθεν σοφοί, για να μην πάθουν κάτι φοβερό, σαν να επρόκειτο να μείνουν αθάνατοι, ενώ ο ίδιος θα αφεθεί στην κρίση του δικαστηρίου και στα χέρια του θεού *«ὅμῃν ἐπιτρέπω καὶ τῷ θεῷ κρῖναι περὶ ἐμοῦ ὅπῃ μέλλει ἐμοί τε ἄριστα εἶναι»* (35d).

Στο σημείο αυτό (36a) ξεκινά το δεύτερο μέρος της Απολογίας με την καταδικαστική απόφαση σε θάνατο εις βάρους του Σωκράτη. Η νηφαλιότητα και η πραότητα του εκδηλώνονται πανηγυρικά με την αναγγελία της δικαστικής απόφασης. Άλλωστε, για εκείνον ήταν κάτι το προφανές *«οὐκ ἀνέλπιστόν μοι γέγονεν τὸ γεγονὸς τοῦτο»* (36a), αλλά απ' την άλλη πλευρά δεν είναι καθόλου προφανής η στάση του και η συμπεριφορά του απέναντι στους δικαστές τους οποίους ειρωνεύεται και περιπαίζει αδιαφορώντας για την καταδίκη του.

Μάλιστα, πριν ακόμη του δοθεί η δυνατότητα για την αντιτίμηση, δηλαδή την αντιπρόταση της ποινής του θανάτου, ο Σωκράτης δείχνει να αστειεύεται με τον

⁴³ Taylor, 1992:203

⁴⁴ Σαμαράς, 2004:292

αριθμό των καταδικαστικών ψήφων⁴⁵ που δόθηκαν εναντίων του και να απορεί που καταδικάστηκε με τόσο μικρή διαφορά «*νῦν δέ, ὡς ἔοικεν, εἰ τριάκοντα μόναι μετέπεσον τῶν ψήφων, ἀπεπεφεύγη ἄν*» (36a). Όμως δε σταματά σε αυτό το σημείο. Ξέρει ότι μπορεί να αποφύγει το θάνατο προτείνοντας άλλη ποινή, όπως την εξορία ή κάποιο αξιόλογο χρηματικό ποσό, όμως δείχνει την περιφρόνησή του στη καταδικαστική απόφαση προτείνοντας ως ποινή για τον εαυτό του τη δωρεάν σίτιση στο Πρυτανείο «*τούτου τιμῶμαι, ἐν πρυτανείῳ σιτήσεως*» (37a). Η δήλωσή του μάλιστα είναι άκρως επικίνδυνη, καθώς στο Πρυτανείο σιτίζονταν οι απόγονοι των πιο τιμημένων πολιτών: του Ἀρμοδίου και του Ἀριστογείτονος. Οι τελευταίοι έδωσαν τη ζωή τους σε μια (τελική επιτυχή) προσπάθεια να ανατρέψουν τη Δικτατορία του Πεισιστράτου στα τέλη του έκτου αιώνα. Γι' αυτό το λόγο οι απόγονοί τους εξαιρούνταν από τη φορολογία και σιτίζονταν στο Πρυτανείο. Ο Σωκράτης, αντιθέτως, είχε συνδεθεί με την (πρόσφατη) ανατροπή της Δημοκρατίας μέσω του Κριτία και του Χαρμίδη⁴⁶ και αν και το γνωρίζει ότι μια τέτοια σύγκριση θα ήταν επιζήμια την καταθέτει και προκαλεί. Ειρωνεύεται με την απάντηση αυτή τους ίδιους τους δικαστές, καθώς η πρόταση οποιοσδήποτε άλλης ποινής θα ισοδυναμούσε με παραδοχή της ενοχής του. Η απάντηση του δεν είναι αποτέλεσμα εγωισμού ή απλής υπερηφάνειας. Είναι κάτι πολύ περισσότερο, είναι πίστη στο θεϊκό δαιμόνιο.

Ο Σωκράτης με την ιδιότυπη αίσθηση του χιούμορ του προτείνει την ποινή του περισσότερο για τυπικούς λόγους. Περιφρονεί όχι μόνο την απόφαση, αλλά και τον ίδιο το θάνατο. Μάλιστα, η στάση του εξοργίζει το δικαστήριο λέγοντας πως αντί δωρεάν σίτιση στο Πρυτανείο να του επιβληθεί ένα γελοίο πρόστιμο μίας ασημένιας μνας «*ἂν δυναίμην ἐκτεῖσαι ὑμῖν που μνᾶν ἀργυρίου*» (38b) (που αυξάνεται σε τριάντα μνες με την επιμονή των φίλων του). Η στάση του δασκάλου ουσιαστικά οδήγησε στην τελική του καταδίκη. Χλευάζει τους κατηγορούς του ως ευφυείς και με ταχεία αντίληψη, οι οποίοι νικήθηκαν από την ταχύτερη κακία, ενώ εκείνος ως γέρος και βραδύς νικήθηκε από το θάνατο «*νῦν ἐγὼ μὲν ἄτε βραδὺς ὢν καὶ πρεσβύτης ὑπὸ τοῦ βραδυτέρου ἐάλων, οἱ δ' ἐμοὶ κατήγοροι ἄτε δεινοὶ καὶ ὄξεις ὄντες ὑπὸ τοῦ θάπτονος, τῆς κακίας*» (39b). Όμως, η δήλωσή του μόνο μη ειρωνική δεν είναι διότι ο ευφυής άνθρωπος ξέρει να ξεχωρίζει την κακία και να την αποκρούει και όχι να νικιέται από αυτή. Η αναφορά του επίσης στους δικαστές με το όνομα «*δικαστᾶς*» (40a) για πρώτη

⁴⁵Οι καταδικαστικές ψήφοι ήταν 280, αθωωτικές 220 (κατά τον Διογένη τον Λαέρτιο οι καταδικαστικές ψήφοι ήταν 281 και οι αθωωτικές ήταν 219). Κουραβέλος, 1961:25

⁴⁶Stone, 1996:292

φορά⁴⁷, για να ξεχωρίσει όσους του έδωσαν αθωωτική ψήφο, δείχνει διάθεση περιφρονητική και χλευαστική προς τους υπόλοιπους που τον καταδίκασαν, καθώς δεν τους αναγνωρίζει ως δικαστές.

Πλέον, ο Σωκράτης με καθαρή τη συνείδησή του συνεχίζει διερωτώμενος τί υπάρχει στην άλλη ζωή και περνά σε εντυπωσιακά λόγια περιγραφής του θανάτου ως αγαθού. Είναι ένας τύπος ενθάρρυνσης προς τους υποστηρικτές του και ένα όφελος για τον ίδιο καθώς θα απαλλαγεί από τις έννοιες και τα προβλήματα της ζωής «*ὅτι ἤδη τεθνάναι καὶ ἀπηλλάχθαι πραγμάτων βέλτιον ἦν μοι*» (41d). Η τελευταία φράση αν και αποτελεί ορφική αντίληψη⁴⁸ τοποθετείται στο χωρίο περισσότερο με δήλωση χιουμοριστικής ευεργεσίας που του προσφέρουν οι δικαστές με την καταδικαστική τους απόφαση.

Άλλωστε, έχει φτάσει στο τέλος της απολογίας του και γι' αυτό φροντίζει να κάνει για ακόμα μια φορά, αυτό που έμαθε καλύτερα. Να φροντίζει για τους άλλους. Γι' αυτό και ζητά όταν θα έχουν πια απαλλαγεί από τον ίδιο, να συμπεριφέρονται εκείνοι με τον ίδιο τρόπο στα παιδιά του. Κρατά την αξία του αλλά και την ειρωνεία του μέχρι τέλους λέγοντας ότι ήρθε η ώρα να πηγαίνουμε «*ἀλλὰ γὰρ ἤδη ὥρα ἀπιέναι*» (42a). Μιλά για δύο πορείες, οι οποίες αν και φαίνονται τόσο διαφορετικές, εκείνος για να πεθάνει και οι δικαστές για να ζήσουν, έχουν ένα κοινό, το οποίο το προβάλλει για ακόμη μια φορά μέσα από τον ειρωνικό αγνωστικισμό του. Ότι μόνο ο θεός «*ἄδηλον παντὶ πλὴν ἢ τῷ θεῷ*» (42a) ξέρει ποιος πηγαίνει προς την καλύτερη μοίρα.

4.2. Το έργο: Συμπόσιον (ἢ περί ἔρωτος)

Το Συμπόσιο αποτελεί ένα από τα έργα της πνευματικής ακμής του Πλάτωνα, το οποίο το έγραψε κατά το 385 π.Χ., στην ώριμη περίοδο της συγγραφικής του δημιουργίας.

Πρόκειται για έναν από τους σωκρατικούς διαλόγους του Πλάτωνα, τον οποίο ο συγγραφέας σκηνοθετεί στο πλαίσιο ενός συμποσίου, το οποίο διαδραματίζεται στο σπίτι του νεαρού ποιητή *Αγάθωνα*, καθώς ο τελευταίος γιορτάζει το πρώτο βραβείο που απέσπασε στους δραματικούς αγώνες, τα *Λήναια* με την πρώτη

⁴⁷Ο Σωκράτης προσφωνεί 36 φορές τους δικαστές ως: *ἄνδρας Ἀθηναίους*, 6 φορές ως: *ὧ ἄνδρες Ἀθηναῖοι*, 19 φορές ως: *ὧ ἄνδρες*, 2 φορές ως: *ἄνδρες Ἀθηναῖοι* και πρώτη φορά ως: *δικαστὰς*. Αραπόπουλος, 1975:94

⁴⁸Σαμαράς, 2004:302

του τραγωδία. Ωστόσο, αν και η νίκη του *Αγάθωνα* συνέβη το 416 π.Χ. το έργο δεν αποτελεί μια «ζωντανή» παρουσίαση, αλλά μια διήγηση κάποιου *Απολλόδωρου*⁴⁹ πολλά χρόνια αργότερα σε κάποιον φίλο του.

Όπως διηγείται λοιπόν ο *Απολλόδωρος*, όλη η υψηλή αθηναϊκή κοινωνία βρισκόταν στο σπίτι του *Αγάθωνα* για να τον συγχαρεί για τη νίκη του. Σύμφωνα μάλιστα με τις συνήθειες των συμποσίων της εποχής, οι άνδρες ήταν μισοξαπλωμένοι σε ανάκλιτρα και έτρωγαν. Καθώς τέλειωναν με το φαγητό τους τελείωνε το *δειπνον* ή *σύνδειπνον* και ακολουθούσε ο *πότος* ή *σύμποτος* κατά τον οποίο οι συμπότες έπιναν *οἶνον κεκραμένον* (νερωμένο κρασί) και συζητούσαν για διάφορα θέματα. Κατά αυτό τον τρόπο και οι παρευρισκόμενοι στο σπίτι του *Αγάθωνα*, μετά το *δειπνον*, ορίζουν το θέμα της συζήτησης που θα ακολουθήσει. Πρόκειται για τον *Έρωτα* και τη δύναμή του. Έτσι, με την εύρεση της θεματολογίας ξεκινά και η προσπάθεια για να ξετυλιχθεί το εγκώμιο του *Έρωτος* υπό την διαφορετική οπτική γωνία, τα ενδιαφέροντα και το χαρακτήρα του κάθε παρευρισκόμενου.

Με αυτό τον τρόπο παρουσιάζονται από τους συνδαιτυμόνες οι κατά σειρά φιλοσοφικές προσπάθειες του ορισμού του *Έρωτα* από τον λόγιο φιλόσοφο *Φαῖδρο*, τον περιηγητή και γεωγράφο *Παυσανία*, τον γιατρό *Ερυξίμαχο*, τον κωμικό ποιητή *Αριστοφάνη*, τον οικοδεσπότη και τραγικό ποιητή *Αγάθωνα*, το σοφό *Σωκράτη* και τέλος από τον ωραίο *Αλκιβιάδη*, τον ικανότατο πολιτικό και στρατηγό. Με την πολυπρόσωπη αυτή επιλογή των προσώπων, ο Πλάτων δεν ξεδιπλώνει, ως συνήθως, με τον εφαρμοσμένο διαλεκτικό του τρόπο τούς στοχασμούς του για την ουσία και τη λειτουργία του φαινομένου του *Έρωτος*. Δεν τοποθετεί δηλαδή, ως κεντρικό πρόσωπο, τον δάσκαλο Σωκράτη εφοδιασμένο με τη δοκιμασμένη του διαλεκτική, να «ερευνά» τους συνομιλητές του. Προτιμά να δώσει στο έργο του τη μορφή ενός *έρανου*, καθώς παρουσιάζει όλους τους παρευρισκόμενους να καταβάλουν ιδιαίτερες προσπάθειες με επιχειρήματα και αντεπιχειρήματα για τον πλήρη ορισμό του *Έρωτος*. Με τον τρόπο αυτό αναδεικνύει τόσο την αδυναμία όλων των απόψεων, που ήταν δυνατό να διατυπωθούν την εποχή εκείνη, για τον καθορισμό της μιας αντικειμενικά αποδεκτής άποψης όσο και υπηρετεί με τον καλύτερο τρόπο την καλλιτεχνική του ιδιαιτερότητα, κάνοντας το έργο πιο ελκυστικό και θεατρικό.⁵⁰

⁴⁹ Ο Απολλόδωρος όπως προκύπτει κι από τον πρόλογο του έργου (173a), δεν ήταν παρών, λόγω ηλικίας, στο Συμπόσιο. Το περιεχόμενο της αφήγησής του οφείλεται στη μαρτυρία ενός από τους συνδαιτυμόνες, του Αριστόδημου, ο οποίος του αφηγήθηκε τα γεγονότα.

⁵⁰ Σπυρόπουλος, 2004:39

Ο σκοπός λοιπόν του Πλάτωνα της συγγραφής του *Συμποσίου*, όπως δηλώνει ο υπότιτλος του έργου *ἢ περί ἔρωτος*, αλλά και η προλογική φράση «*περὶ τῶν ἐρωτικῶν λόγων*» (172b) είναι να διερευνηθεί στην ουσία το φαινόμενο *Ἔρως*. Όμως, αν και η προσπάθεια της διερεύνησης αυτής αποτελεί μια πνευματική προσφορά εξαιρετικής σπουδαιότητας και μια δημιουργία ενός ύψιστου διανοητικού προβληματισμού θεωρητικής σύλληψης, ο Πλάτων δεν περιορίστηκε αποκλειστικά στη φιλοσοφική διερεύνηση της ουσίας και της σημασίας του *Ἔρωτος*. Αποδελτιώνοντας το *Συμπόσιον*, προκύπτει ότι ο σκοπός της συγγραφής του διαλόγου δεν ήταν μόνο αυτός. Σκοπός του Πλάτωνα ήταν και η ταυτόχρονη φιλοτέχνηση του πορτρέτου του Σωκράτη. Η εσωτερική ανάγκη της υπεράσπισης του δασκάλου προβάλλει επιβεβλημένη και ακόρεστη για τον μαθητή για να αποσειεί την άδικη κατηγορία που διατυπώθηκε εναντίον του Σωκράτη και τον οδήγησε στον άδικο θάνατο, εκθέτοντάς τον στην κοινή γνώμη ακόμα και μετά θάνατο. Για το λόγο αυτό, με το *Συμπόσιον*, ο Πλάτων επιχειρεί κάτι σπουδαιότερο απ' ότι έχει κάνει μέχρι τώρα⁵¹. Δεν προσπαθεί απλώς να αποδείξει ότι όλες οι εναντίον του κατηγορίες ήταν έωλες, αλλά προχωρά και σε μια δυναμική-επιθετική αποκατάσταση της μνήμης του δασκάλου, αναδεικνύοντας τον ως τον *θεῖον ἄνδρα*. Για το λόγο αυτό δεν επιλέγει έναν αμιγώς έπαινο αλλά οδηγεί τον αναγνώστη μεθοδικά και σταδιακά προς το σκοπό αυτό, επιλέγοντας το καταλληλότερο μέσο, τη συζήτηση «*περὶ τῶν ἐρωτικῶν λόγων*» (172b). Ο *δαίμων Ἔρως* και ο *δαίμων Σωκράτης* οδηγούν τη σκέψη ταυτίζοντας την ομορφιά και τη γνώση με τρόπο ισχυρό και αυτονόητο μέσα από το *Συμπόσιον* του Πλάτωνα.⁵²

4.2.1. Ειρωνεία: *Συμπόσιον (ἢ περί ἔρωτος)*

Το Συμπόσιο ξεκινά (in medias res) στο μέσο μιας συνομιλίας μεταξύ του Απολλόδωρου και του φίλου του Γλαύκωνα. Ο Απολλόδωρος περπατώντας στο δρόμο, από το Φάληρο προς την Αθήνα, συναντά τον φίλο του, ο οποίος τον παρακαλά να του διηγηθεί τα γεγονότα γύρω από το Συμπόσιο του Αγάθωνα. Τους λόγους των παρευρισκομένων, τις συνθήκες, το χρόνο και την πηγή από την οποία έμαθε τα γεγονότα. Στη συνάντηση μάλιστα κυριαρχεί μια πειραχτική διάθεση,

⁵¹ Ο Πλάτωνας γράφοντας την *Απολογία*, υπερασπίστηκε περισσότερο από αμυντική στάση τον Σωκράτη απέναντι στους κατηγορούς του.

⁵² Ο.π.:33-35

καθώς ο Γλαύκωνας έχοντας περιπαικτικό τόνο τον αποκαλεί «Ἵ Φαληρέυς» (172a). Με την επιλογή του δημοτικού ονόματος, την οποία και αναγνωρίζει ο Απολλόδωρος «παίζων ἄμα τῇ κλήσει» (172a), ο Πλάτων εγκαινιάζει προλογικά το συγγραφικό παιγνιώδες ύφος του Συμποσίου. Ο πειρακτικός τόνος κατανοείται στο γεγονός ότι η χρήση του ονόματος με την αναφορά σε αττικό δήμο γινόταν μόνο σε επίσημες περιπτώσεις και όχι σε καθημερινές συναντήσεις.⁵³

Κατά την πορεία λοιπόν προς την Αθήνα, ο Απολλόδωρος θα προσπαθήσει να αφηγηθεί τα γεγονότα στον γεμάτο ενθουσιασμό και επίμονο φίλο του. Με τη σφοδρή επιθυμία και το ζήλο του Γλαύκωνα «Τί οὖν, ἔφη, οὐ διηγῆσω μοι;» (173b), ο Πλάτων δίνει πλέον το ρόλο του αφηγητή στον Απολλόδωρο για να περιγράψει όσα γεγονότα, εξ ακοῆς, γνωρίζει. Αν και ο Πλάτων επικαλεῖται τον ἴδιο τον Σωκράτη για την ιστορικότητα της αφήγησης «Σωκράτη γε ἔνια ἤδη ἀνηρόμην ὧν ἐκείνου ἤκουσα, καί μοι ὠμολόγει καθάπερ ἐκεῖνος διηγείτο» (173b), δεν εγγυάται με αυτό τον τρόπο την πιστή αναπαράσταση των γεγονότων, «δίνοντας» τη δυνατότητα στον Απολλόδωρο να περιβάλλει τη διήγησή του με μια ατμόσφαιρα ποιήσεως και ιστορίας ισχυροποιώντας την με την αλήθεια, τη φιλοσοφική και την αισθητική, η οποία είναι σε θέση να συλλάβει και να αποδώσει την προσωπικότητα του Σωκράτη στην ολότητά της.⁵⁴

Ο παράλληλος ενθουσιασμός, με το φίλο του, του Απολλόδωρου που θα μιλήσει για θέματα φιλοσοφίας «περὶ φιλοσοφίας λόγους ἢ αὐτὸς ποιῶμαι ἢ ἄλλων ἀκούω, χωρὶς τοῦ οἶεσθαι ὠφελεῖσθαι ὑπερφυῶς ὡς χαίρω» (173c), σε αντιδιαστολή με τα θέματα των ἄλλων «ὑμετέρους τοὺς τῶν πλουσίων καὶ χρηματιστικῶν, αὐτὸς τε ἄχθομαι ὑμᾶς τε τοὺς ἐταίρους ἐλεῶ, ὅτι οἶεσθε τι ποιεῖν οὐδὲν ποιοῦντες» (173c) τεκμηριώνεται υπαινικτικά μέσα από το προφίλ του φιλοσόφου Σωκράτη, υπέρμαχου της απλότητας, της ἀμισθης διδασκαλίας και του ἐνάρετου τρόπου ζωῆς σε ἀντίθεση με τους φιλοχρήματους σοφιστές. Ο διαχωρισμός είναι τόσο ἀπόλυτος που ο Πλάτων ἀμέσως μετὰ τον παρουσιάζει πιο ἀμεσα μέσω του Γλαύκωνα, όταν μιλά για τον Απολλόδωρο «κακηγορεῖς καὶ τοὺς ἄλλους, καὶ δοκεῖς μοι ἀτεχνῶς πάντας ἀθλίους ἡγεῖσθαι πλὴν Σωκράτους, ἀπὸ σαυτοῦ ἀρξάμενος» (173d). Η στάση μάλιστα του τελευταίου φαίνεται να αποδίδεται στην υπερβολική και τη μη ἰσορροπημένη ως προς τις εκδηλώσεις του αντιδράσεις, καθώς γι' αυτό και του αποδίδεται ο χαρακτηρισμός «μαλακός», ο μανιακός, (173d) χωρίς ὅμως να εἶναι ἀπολύτως ερμηνευμένος «ὀπόθεν

⁵³ Κούτσογλος, 1966:67

⁵⁴ Συκουτρής, 2003:70

ποτέ ταύτην τὴν ἐπωνυμίαν ἔλαβες... οὐκ οἶδα ἔγωγε» (173d). Παρ' ὅλα αυτά, ὅταν τον ἀκούει ἀκόμα μια φορά ἀπὸ τον Γλαῦκωνα δε θυμῶναι, ἀλλὰ εἰρωνεύεται καθὼς ὄχι μόνο τον δέχεται ἀλλὰ και τον πλειοδοτεῖ «μαίνομαι καὶ παραπαίω» (173e). Κατὰ βάθος ὁμως, μέσω της εἰρωνείας του, προσπαθεῖ να υπονοήσει ὅτι ο ἴδιος ἔχει δίκιο και ὅτι ὅλοι οἱ ἄλλοι εἶναι τρελοί.⁵⁵

Ὑστερα ἀπὸ την υπαινικτική εἰρωνεία του Ἀπολλόδωρου, την οποία και ἀντιλαμβάνεται ο Γλαῦκων «Οὐκ ἄξιον περὶ τούτων, Ἀπολλόδωρε, νῦν ἐρίζειν» (173e) του ζητά να ξεκινήσει ἀμεσα την διήγηση των γεγονότων του Συμποσίου «διήγησαι τίνες ἦσαν οἱ λόγοι» (173e), γεγονός που ἀποδέχεται ο Ἀπολλόδωρος «ἐξ ἀρχῆς ὑμῖν ὡς ἐκεῖνος διηγείτο καὶ ἐγὼ πειράσομαι διηγῆσασθαι» (174a).

Ο Πλάτων, πλέον, περνάει στην εἰσαγωγή⁵⁶ του ἔργου του ἀποβλέποντας στην ἀποκαλυπτική περιγραφή του περιβάλλοντος ἀλλὰ και στην παρουσίαση του κεντρικού ἥρωα του Συμποσίου, Σωκράτη. Με αὐτὸν τον τρόπο ο Ἀπολλόδωρος λοιπὸν ξεκινά τη διήγηση του Ἀριστόδημου με τη μορφή δράματος ἐξιστορημένου σε πλάγιο λόγο. Εξιστορεῖ δηλαδὴ ἀπὸ «δεύτερο χέρι» το Συμπόσιο προς τιμὴν του ποιητῆ Ἀγάθωνα.

Ἡ διήγηση, λοιπὸν, ξεκινά με τη συνάντηση του Ἀριστόδημου και του καλοντυμένου⁵⁷ Σωκράτη, που κατευθυνόταν προς το σπίτι του Ἀγάθωνα για να πάρει μέρος στο Συμπόσιο της νίκης του. Ἡ κωμικότητα και οἱ εἰρωνικές τοποθετήσεις του Συμποσίου ἐγκαινιάζονται τρόπον τινά ἐξαρχῆς, καθὼς ἐνὸς ο ἴδιος ο Σωκράτης εἶχε προσκαλέσει τον Ἀριστόδημο να πάνε μαζί στο σπίτι του Ἀγάθωνα, τον ἀφησε μπροστὰ σε μια κωμική κατάσταση «αὐτόθι γελοῖον παθεῖν» (174e)· να μπει μόνος και να βρεθεῖ σε δύσκολη θέση, ἀκάλεστος στο δειπνο. Φυσικά ἡ αἰτία της καθυστέρησης της εἰσοδου του Σωκράτη εἶναι ἡ πλατωνική τεχνική που θέλει να ξεχωρίσει το δάσκαλο συγκεντρώνοντας τόσο την κουβέντα γύρω του «ἀλλὰ Σωκράτη ἡμῖν πῶς οὐκ ἄγεις; ... Καλῶς γ', ἔφη, ποιῶν σύ· ἀλλὰ ποῦ ἔστιν οὗτος;» (174e) ὅσο και δίνοντάς του τη δυνατότητα να κάνει μια ξεχωριστή εἰσοδο ὡς κεντρικό πρόσωπο.

Με την εἰσοδο του Σωκράτη εἰσάγεται ἀναλυτικότερα ἡ εἰρωνική μέθοδος ὡς ικανότητας ἀλλοίωσης του νοήματος και της σκέψης του λόγου δίνοντάς τους μια ἄλλη διάσταση. Ἡ παρουσία του στο σπίτι του Ἀγάθωνα εἶναι δῶρο σοφίας για τους

⁵⁵ Παπαγεωργίου, 1963:62

⁵⁶ 174-178a

⁵⁷ Ἡ περιποιημένη ἐμφάνιση του Σωκράτη ἀποτελεῖ σπάνιο φαινόμενο και εἰκόνα αἰσθητικῆς ἀντίθεσης λόγω της κακόθωρης ἐμφάνισής του.

παραβρισκόμενους γι' αυτό και ο Αγάθων τον φωνάζει πρώτος και γρήγορα να κάτσει κοντά του «Σώκρατες, παρ' ἐμὲ κατάκεισο» (175c). Το κάλεσμά του συνοδεύεται με τη χαριτωμένη δήλωσή του «ἴνα καὶ τοῦ σοφοῦ ἀπτόμενός σου ἀπολαύσω, ὃ σοι προσέστη ἐν τοῖς προθύροις» (175c-175d), η οποία κάνει λόγο μετάδοση του σοφού διανοήματος του Σωκράτη, μέσω του αγγίγματος στον Αγάθωνα. Προφανώς, στο σημείο αυτό ο Πλάτων κάνει υπαινιγμό στο θέμα της «μηχανικής» μεταβίβασης της σοφίας, ἔργο των σοφιστῶν, σε αντίθεση με την αφύπνιση της ψυχῆς και τη γονιμοποίησή της προς την αλήθεια και το αγαθό, ἔργο του Σωκράτη.⁵⁸ Κι ενώ ο διάλογος συνεχίζεται με ανταλλαγές καλόκαρδων πειραγμάτων ανάμεσα στον Σωκράτη και τον Αγάθωνα, τίθεται ὄλο και περισσότερο η διαφορά ανάμεσα στον Σωκράτη και τους σοφιστές για τον τρόπο της μεταβίβασης της γνώσης ἀπὸ ἄνθρωπο σε ἄνθρωπο. Αποκορύφωμα του τρόπου διδασκαλίας και της αντιμετώπισης της γνώσης (του Σωκράτη και των αντιπάλων του) αποτελεί η στοχευμένη ειρωνεία του «οἶμαι γάρ με παρὰ σοῦ πολλῆς καὶ καλῆς σοφίας πληρωθήσεσθαι» (175e), που ἔχει ως στόχο να υποβαθμίσει τον τρόπο της άμεσης διδασκαλίας και να μειώσει τους υπερασπιστές αυτής της μεθόδου και ὄχι τον ἴδιο τον Αγάθωνα, ο οποίος οφείλει τη σοφία του στη σοφιστική του παιδεία.⁵⁹

Όμως, η ειρωνική στάση του δασκάλου δε στάματα σε μια φράση. Συνεχίζει με τον ειρωνικό του αγνωστικισμό με μια ειρωνική μετριοφροσύνη για τη σοφία που τον διακατέχει χαρακτηρίζοντάς την μικρή και αμφίβολη σαν ὄνειρο «ἢ μὲν (σοφία) γὰρ ἐμὴ φαύλη τις ἂν εἴη, ἢ καὶ ἀμφισβητήσιμος, ὥσπερ ὄναρ οὔσα» (175e) για να συνεχίσει με τη σύγκριση των δύο, εξαίροντας τη σοφία Αγάθωνα «ἢ δὲ σὴ λαμπρά τε καὶ πολλὴν ἐπίδοσιν ἔχουσα, ἢ γε παρὰ σοῦ νέου ὄντος οὔτω σφόδρα ἐξέλαμψεν καὶ ἐκφανῆς ἐγένετο πρῶτην ἐν μάρτυσι τῶν Ἑλλήνων πλέον ἢ τρισμυρίασι.» (175e). Σκοπός του Σωκράτη προφανώς είναι να δώσει, ἀπὸ την αρχή του διαλόγου, με σαφή και αναλυτικό τρόπο την πνευματική του διαφορά στην αντιμετώπιση της αλήθειας και του αγαθοῦ, που φορτίζεται με ἓνα δηκτικό σαρκασμό με την υπερβολική ἔξαρση της σοφίας του Αγάθωνα. Η ειρωνεία του μάλιστα είναι τόσο κτυπητή που ο Αγάθων υποδεικνύει στον Σωκράτη ὅτι υβρίζει «Υβριστῆς εἶ» (175e). Δηλαδή ὅτι κάνει κατάχρηση της ικανότητάς του και της πνευματικής του υπεροχής του εις βάρος του.

---

⁵⁸ Συκουτρής, 2003:18

⁵⁹ Σπυρόπουλος, 2004:162

Άλλωστε, ως γνωστό, αυτή ακριβώς η ικανότητα του Σωκράτη ήταν και η πηγή των πολλών αντιπαθειών εις βάρος του.⁶⁰

Μετά τη διαλογική συζήτηση του Σωκράτη με τον Αγάθωνα, έρχεται η σειρά των άλλων συνδαιτυμόνων για να τοποθετηθούν για το πώς θα περάσουν το χρόνο τους μετά το δείπνο. Οι τοποθετήσεις πολλές και όλες συνέκλιναν στον περιορισμό του ποτού «σκοπεῖσθε οὖν τίνι τρόπῳ ἂν ὡς ῥᾶστα πίνομεν» (176a-176b) και την εύρεση ενός θέματος για συζήτηση «ἡμᾶς δὲ διὰ λόγων ἀλλήλοις συνεῖναι τὸ τήμερον» (176e). Το θέμα που ορίζεται είναι ο λόγος για τον έρωτα «τῷ δὲ Ἔρωτι» (177a) καθώς, ενώ πρόκειται για έναν τόσο μεγάλο και αρχαίο Θεό, δεν υπάρχουν προς τιμήν του εγκωμιαστικά ποιήματα. Αντιθέτως και για ακόμη μια φορά ο Πλάτων παρουσιάζει ειρωνικά, δια στόματος Ερυξίμαχου, τη σοφιστική αντίληψη περί υπεροχής των σοφιστῶν ποιητῶν, χαρακτηρίζοντας τους ως χαρισματικούς «χρηστοὺς σοφιστάς» (177b), οι οποίοι συνθέτουν εγκώμια τόσο για σημαντικά «Ἡρακλέους ἔπαινον» (177b) όσο και για ασήμαντα θέματα όπως το αλάτι «ἄλεις ἔπαινον» (177b). Η τελευταία αναφορά για τα περί άλατος εγκώμια αποτελεί μια καυστική ειρωνεία του Πλάτωνα απέναντι στον σοφιστή Πολυκράτη, ο οποίος ενώ καταπιανόταν με τέτοιου είδους ευτελούς σημασίας πράγματα είχε γράψει και κατηγορία ενάντια στον Σωκράτη, όπου ζητούσε/προσπαθούσε να δικαιώσει την απόφαση του δικαστηρίου που θανάτωσε τον Σωκράτη.⁶¹

Όμως, η δεινή ικανότητά τους, που τους καθιστούσε «ὁ βέλτιστος» (177b) όπως ειρωνικά αναφέρεται για τον Πρόδικο, δεν ήταν αρκετή να συμπεριλάβει ένα τόσο σημαντικό θέμα όπως ο έρωτας «ἔπαινον Ἔρωτος» (177d) και γι' αυτό θα προσπαθήσουν να το αναδείξουν οι παρευρισκόμενοι ένας ένας αρχής γενομένης από τον Φαῖδρο «καταρχέτω Φαῖδρος καὶ ἐγκωμιαζέτω τὸν Ἔρωτα» (177e). Μάλιστα, ο Σωκράτης ειρωνευόμενος χλευαστικά μιλάει για τη δήθεν μειονεκτική θέση ὄσων είναι τελευταίοι στη σειρά (συμπεριλαμβανομένης και της δικῆς του) «καίτοι οὐκ ἔξ ἴσου γίγνεται ἡμῖν τοῖς ὑστάτοις κατακειμένοις» (177e) καθώς περιμένει άριστους και καλούς λόγους «ικανῶς καὶ καλῶς εἴπωσιν» (177e).

Ο λόγος του Φαίδρου είναι ένας λόγος ανιαρός και ασήμαντος που περισσότερο ικανοποιεί το έργο από δραματολογική κυρίως άποψη. Η σχετικά ήπια και κοινότοπη έναρξη είναι σκόπιμη, ώστε να δημιουργηθεῖ η κατάλληλη και η βαθμιαία κλιμάκωση με αποκορύφωμα το λόγο του Σωκράτη. Εξάλλου, το

⁶⁰ Συκουτρής, 2003:19

⁶¹ Παπαγεωργίου, 1963:68

τετριμμένο περιεχόμενο και η χυδαία ηθική του λόγου ταιριάζουν στο λόγο του ομιλητή. Για τον ίδιο, *Ἔρως* σημαίνει σαρκικό πάθος και μάλιστα ομοφυλικό⁶².⁶³ Την έμπνευση αντικαθιστά ο δογματισμός, οι υπερβολές και τα εκφραστικά μέσα. Αντί επιχειρημάτων παραθέτει μυθολογικά παραδείγματα και τη θέση των πρωτότυπων απόψεων καταλαμβάνουν οι κοινοτυπίες και ο μικρόλογος δασκαλισμός όπως με το να διαστρέφει ορθολογιστικός το νόημα του μύθου του Ορφέως στον Άδη «*οὐ τολμᾶν ἔνεκα τοῦ ἔρωτος ἀποθνήσκειν ὡσπερ Ἄλκηστις*» (179d), τον οποίο έπλασε η ελληνική φαντασία ως ένα ποίημα αγάπης και συζυγικής αυτοθυσίας.⁶⁴

Μετά το λόγο του Φαίδρου, ακολουθεί ο λόγος του Πausανία, ο οποίος ως προς το ηθικό επίπεδο του λόγου παρουσιάζεται να είναι υψηλότερο από αυτό του Φαίδρου. Το γεγονός ότι εισάγει ως θεμελιακό στοιχείο τη διάκριση μεταξύ ενός εκλεκτού και ενός ταπεινού έρωτα «*καλοῦμεν... ἔρωτα τὸν μὲν Πάνδημον ὀρθῶς καλεῖσθαι, τὸν δὲ Οὐράνιον*» (180e) προάγει ουσιαστικά τη συζήτηση. Γενικότερα, ο λόγος του είναι σαν μια κριτική των νομικών θεσμών περί παιδευαστίας σε όλα τα μέρη και ιδίως στην Αθήνα. Γίνεται με σοβαροφανή και με επιστημονικοφανή ανάλυση, καθώς προσπαθεί να οδηγήσει την κουβέντα στη θέση που θέλει να υποστηρίξει και όχι στην αλήθεια. Άλλωστε έπρεπε να υποστηρίξει τον ίδιο του τον εαυτό και γι' αυτό ακριβώς ο λόγος του χρωματίζεται από την ίδια του τη θέση⁶⁵ σε αντίθεση με τους υπόλοιπους λόγους.⁶⁶ Γι' αυτό ακριβώς, ο λόγος του είναι ιδιαίτερος τεχνικός και όχι ένας αυτοσχέδιος λόγος «*ὡς ἐκ τοῦ παραχρήμα*» (185c) όπως αναφέρει. Η τοποθέτηση αυτή στο τέλος του λόγου του Πausανία αξιοποιείται ειρωνικά από τον Πλάτωνα, καθώς πρόκειται για μια συχνή υποκριτική δήλωση των σοφιστικών λόγων για να καλύψουν τυχόν ελλείψεις ή εσφαλμένες θέσεις στους λόγους τους.⁶⁷

Πλέον, κι ενώ ο Απολλόδωρος έχει τελειώσει την αφήγηση του λόγου του Πausανία, παρασύρεται από το σοφιστικό λόγο του τελευταίου και ασυναίσθητα κάνει ένα φραστικό παίγνιο «*Πausανίου δὲ παυσάμενου*» (185c), ένα «ετυμολογικό σχήμα»⁶⁸ με αφετηρία το όνομα του Πausανία. Αυτό το «ολίσθημα», ο ίδιος, το

⁶² Αξιοσημείωτο είναι ότι οι «σωκρατικοί άνδρες» αποδοκίμαζαν έντονα κάθε τέτοια ανωμαλία.

⁶³ Taylor, 1992:254

⁶⁴ Συκουτρής, 2003:86*

⁶⁵ Ο Πausανίας παρουσιάζεται ως εραστής του Αγάθωνα.

⁶⁶ Γεωργούλης, Δεδούσης, 1990:119

⁶⁷ Σπυρόπουλος, 2004:232

⁶⁸ Το οποίο θα συνεχιστεί σε όλη την παράγραφο με τα: *παῦσαί με, παύση, παύσωμαι, παύεσθαι, παύσεται*.

αποδίδει στους σοφιστές «*διδάσκουσι γάρ με ἴσα λέγειν οὕτως οἱ σοφοί*» (185c) επειδή ήταν εκείνοι που ασχολούνταν με τα γλωσσικά φαινόμενα, που αρέσκονταν να παραφορτώνουν τους λόγους τους με κάθε λογής στολίδια και «σχήματα». Αυτό ακριβώς το λογοπαίγνιο δίνει και πάλι την ευκαιρία στον Πλάτωνα να σατιρίσει τις σοφιστικές μεθόδους σε αντιδιαστολή πάντα με εκείνη του δασκάλου του, Σωκράτη.⁶⁹

Συνεχίζοντας, ο Απολλόδωρος αναφέρει, ότι ήταν η σειρά του Αριστοφάνη για να πάρει το λόγο. Όμως, ένα τυχαίο γεγονός, ο λόξυγγας «*λύγγα ἐπιπεπτοκυῖαν*» (185c) που έπιασε ξαφνικά τον Αριστοφάνη αλλάζει τη σειρά των ομιλητών, καθώς για το λόγο αυτό ο Αριστοφάνης παραχώρησε τη θέση του στον Ερυξίμαχο. Το ευτράπελο επεισόδιο του λόξυγγα παρεμβάλλεται επίτηδες στο σημείο αυτό από τον Πλάτωνα, για να ελαφρώσει τη ψυχή των συμποτών από την πληκτική ατμόσφαιρα της αδιάκοπης ρητορείας που έχουν προκαλέσει οι αλλεπάλληλοι λόγοι, να δώσει το στίγμα του Αριστοφάνη ως γελωτοποιού και για να ειρωνευτεί τη σχολαστικότητα του γιατρού Ερυξίμαχου.⁷⁰

Η ομιλία του Ερυξίμαχου θυμίζει την πρακτική των σοφιστών. Άλλωστε η αναφορά στο κλείσιμο του λόγου του για τυχόν ελλείψεις «*ἴσως μὲν οὖν καὶ ἐγὼ τὸν Ἔρωτα ἐπαινῶν πολλὰ παραλείπω, οὐ μέντοι ἐκὼν γε*» (188d-188e) δίνει πιο έντονα το σοφιστικό του στίγμα (το οποίο έχει ειρωνευθεί ο Πλάτων νωρίτερα και για τον Πausανία). Η ομιλία του Ερυξίμαχου είναι μια προσπάθεια διεύρυνσης της ανάλυσης του Pausanία, ώστε να ξεπεραστεί το στενότερο ανθρώπινο πλαίσιο, με τον τονισμό της ευεργετικής κοσμογονικής δύναμης του έρωτα. Αφήνει γενικότερα την εντύπωση μιας ψυχρότητας, που διατρέχει την πραγμάτευση ενός θέματος που απαιτεί πολύ πιο ευαισθητοποιημένη αντιμετώπιση, ενώ η κριτική του αναδεικνύει τα δύο σημαντικότερα ελαττώματά της, τον δογματισμό και την υπερβολή. Ο πρώτος δεν υπηρετεί την προσέγγιση της αλήθειας, καθώς επιχειρεί να επιβάλει συμπεράσματα και η δεύτερη εντοπίζεται στη φορτισμένη προβολή της ιατρικής και στο απεριόριστο άπλωμα του πεδίου δράσεως των δύο ερώτων.⁷¹

Μετά το λόγο του Ερυξίμαχου, πλέον, έχει έρθει η σειρά του Αριστοφάνη. Σαρκαστικός και ειρωνικός ο κωμικός ποιητής υπαινίσσεται «*θαυμάζειν εἰ τὸ κόσμιον τοῦ σώματος ἐπιθυμεῖ τοιούτων*» (189a) την άποψη που διατύπωσε ο Ερυξίμαχος, ότι

⁶⁹ Σπυρόπουλος, 2004:254

⁷⁰ Παπαγεωργίου, 1963:100

⁷¹ Σπυρόπουλος, 2004:268-269

η υγεία και η καλή κατάσταση του σώματος οφείλονται στην οργανική ισορροπία και την αρμονία του.⁷² Πρόκειται γενικά για ένα λόγο που είναι απλά χιουμοριστικός και δραματουργικός. Όμως, δεν κρύβει το πραγματικό νόημα του λόγου. Μόλις αρχίζει να μιλά, κατορθώνει, με τα αστεία, χωρίς καμία φανερή προσπάθεια, να παρουσιάσει ένα πολύχρωμο θησαυρό εικόνων, σκέψεων, παρατηρήσεων και να παρουσιάσει γενικώς, μέσα από την κωμική επίφασή της ολόκληρη την ανθρώπινη μοίρα. Παρουσιάζει μέσα από το αστείο ύφος του αλήθειες και υπαινικτικές ειρωνείες, όπως για τον θηλυπρεπισμό του Αγάθωνα⁷³ «καὶ μὴ μοι ὑπολάβῃ Ἐρυξίμαχος, κωμοφῶδῶν τὸν λόγον, ὡς Πανσανίαν καὶ Ἀγάθωνα λέγω» (193b). Είναι μια κωμωδία σε μορφή λόγου-διηγήματος. Η βαθειά αλήθεια που κρύβει είναι ότι ο Ἔρωσ είναι κάτι το έμφυτο και ότι ο άνθρωπος που δεν αγαπά δεν είναι ολοκληρωμένος ούτε τείνει προς την ολοκλήρωσή του. Μέσα από αυτό, ο σκοπός του Ἔρωτος είναι η ατομική ευτυχία που δεν βλέπει το φυσικό ένστικτο της διαιωνίσεως του είδους, την αθανασία^{74 75}.

Καθώς ο Αριστοφάνης ολοκληρώνει την ομιλία του, ακολουθεί ο λόγος του Αγάθωνα. Όμως, λίγο πριν ξεκινήσει, πετάγεται ο Ερυξίμαχος με ειρωνική διάθεση και σκοπιμότητα, και αναφέρει ότι θα τον κυρίευε μεγάλος φόβος, μιας και το θέμα καλύφθηκε ικανοποιητικά, εάν δεν ακολουθούσαν οι λόγοι του Αγάθωνα και του Σωκράτη που είναι αυθεντίες στα ερωτικά ζητήματα «εἰ μὴ ζυγήδην Σωκράτει τε καὶ Ἀγάθωνι δεινοῖς οὖσι περὶ τὰ ἐρωτικά, πάνυ ἂν ἐφοβούμην μὴ ἀπορήσωσι λόγων διὰ τὸ πολλὰ καὶ παντοδαπὰ εἰρήσθαι· νῦν δὲ ὅμως θαρρῶ» (193e). Φυσικά κανένας φόβος δε μπορούσε να υπάρξει όταν επρόκειτο να μιλήσει ο Σωκράτης. Προφανώς, ο Πλάτων προσπαθεί με τον τρόπο αυτό να ξεχωρίσει και ανυψώσει την αξία του δασκάλου του προοικονομώντας τη μεστή και ουσιώδη ομιλία του. Άλλωστε, οι εκφωνημένοι από τους συνδαιτυμόνες λόγοι αποτελούν σκέψεις μιας εύθυμης συγκέντρωσης φίλων, οι οποίοι βρίσκονται σε εορταστική διάθεση. Τα σοβαρά ηθικά ζητήματα που ανακύπτουν μέσα από την εξύψωση του Ἔρωτα θα αναλυθούν αργότερα από τον ίδιο τον Σωκράτη.

Ο Σωκράτης ακούγοντας όλα αυτά υπερθεματίζει πάνω στην αγωνία του Ερυξίμαχου, ειρωνευόμενος και προσποιούμενος ότι εκείνος πλέον ξέμπλεξε «Καλῶς γὰρ αὐτὸς ἠγώνισαι, ὦ Ἐρυξίμαχε» (194a) με την ομιλία του, αυτός όμως προφανώς θα βρεθεί σε άσχημη θέση και μειονεκτική θέση μετά την ωραία ομιλία που θα κάνει

⁷² Ο.π., 2004:292

⁷³ Γεωργούλης, Δεδούσης, 1990:150

⁷⁴ Σε αυτή θα προχωρήσει αργότερα η Διοτίμα.

⁷⁵ Ο.π.:151

ο Αγάθων «*μαῖλλον δὲ ἴσως οὐ ἔσομαι ἐπειδὴν καὶ Ἀγάθων εἶπη εὖ, καὶ μάλ' ἂν φοβοῖο καὶ ἐν παντὶ εἶης ὥσπερ ἐγὼ νῦν*» (194a). Ο Σωκράτης περιπαίζει με τους συνομιλητές του. Γνωρίζει ότι δεν είναι σε δύσκολη θέση, καθώς ξέρει ότι ο λόγος του θα έχει εντελώς διαφορετική προσέγγιση και βάθος. Παρ' όλα αυτά προσπαθεί να τους καλλιεργήσει την αμφιβολία μήπως τα κατάφεραν και ξεπέρασαν το δάσκαλο ή τους εξαπατά για κάποιο λόγο.

Η απάντηση του Αγάθωνα, στις ειρωνικές δηλώσεις περί της αδυναμίας ορθής διατύπωσης λόγου του Σωκράτη μετά τον λόγο του, τον οδηγεί σε μια υπερασπιστική τακτική επίθεσης κατηγορώντας τον Σωκράτη για «μάγια» και για καλλιέργεια μεγάλων προσδοκιών «*Φαρμάττειν βούλει με... ἵνα θορυβηθῶ διὰ τὸ οἶεσθαι τὸ θέατρον προσδοκίαν μεγάλην ἔχειν ὡς εὖ ἐροῦντος ἐμοῦ*» (194a), η οποία όμως καταλήγει σε μια αντίφαση λέγοντας ότι περισσότερο φόβο εμπνέουν λίγα άτομα με κρίση, παρά πολλά και ανόητα/άμυαλα «*ὅτι νοῦν ἔχοντι ὀλίγοι ἔμφρονες πολλῶν ἀφρόνων φοβερώτεροι;*» (194b). Ο Αγάθων όμως, ξέχασε, ότι στην παράσταση της τραγωδίας του είχαν πάει και οι καλεσμένοι του και επομένως ήταν κι αυτοί μέρος του ὄχλου, τον οποίο κατονομάζει ως οι πολλοί άμυαλοι «*πολλῶν ἀφρόνων*» (194a). Μιλώντας λοιπόν με αυτό τον τρόπο καταφέρνει να προσβάλει τους καλεσμένους του. Μολονότι προσπαθεί να τους φιλοφρονήσει «*ὀλίγοι ἔμφρονες*» (194a), όχι μόνο δεν καταφέρνει να ξεπεράσει το λάθος του, αλλά δίνει την ευκαιρία στον Σωκράτη να κάνει χρήση της προσφιλοῦς του ειρωνείας, με την οποία αποκαλύπτει το επιπόλαιο φιλοφρόνημα του Αγάθωνα.⁷⁶

Με τον τρόπο αυτό ο Σωκράτης του υπενθυμίζει ότι, επειδή ήταν κι εκείνοι μέρος του ὄχλου δεν είναι οι σοφοί που ψάχνει και αναφέρεται «*ἀλλὰ μὴ οὐχ οὔτοι ἡμεῖς ὄμεν· ἡμεῖς μὲν γὰρ καὶ ἐκεῖ παρῆμεν καὶ ἤμεν τῶν πολλῶν·*» (194c). Ο Αγάθων, προφανώς και θορυβήθηκε από τη στάση του Σωκράτη, αλλά ο σκοπός του δασκάλου δεν είναι να «ταπεινώσει» τον Αγάθωνα και να τον κάνει να αισθανθεί ντροπή για τον τρόπο ομιλίας του. Γι' αυτό και τον βγάζει αμέσως από τη δύσκολη θέση γυρίζοντας αλλού την ομιλία ρωτώντας τον για το τί εννοεί, αν βρισκόταν μπροστά σε άλλους που θα ήταν σοφοί «*εἰ δὲ ἄλλοις ἐντύχοις σοφοῖς, τάχ' ἂν αἰσχύνοιο αὐτούς, εἴ τι ἴσως οἴοιο αἰσχρὸν ὄν ποιεῖν· ἢ πῶς λέγεις*» (194c). Σε αυτό το σημείο ο Σωκράτης εκτός από την ειρωνεία του, της οποίας κάνει χρήση από νωρίτερα, εισάγει, μιλώντας

---

⁷⁶ Παπαγεωργίου, 1963:115

υποθετικά και σε δεύτερο ενικό «εἴ τι ἴσως οἶοιο» (194c), την αυτοκριτική, το γνῶθι σαυτόν.

Η λύση του μαρτυρίου του Αγάθωνα έρχεται με την εμβόλιμη τοποθέτηση του Φαίδρου «Ἵ φίλε Ἀγάθων, ἐὰν ἀποκρίνη Σωκράτει, οὐδὲν ἔτι διοίσει αὐτῷ ὀπηοῦν τῶν ἐνθάδε ὀτιοῦν γίγνεσθαι» (194d), ο οποίος ως ἀπό μηχανῆς Θεός επεμβαίνει και δίνει συνέχεια στην εξέλιξη του έργου. Η επέμβασή του δεν έχει σκοπό να γλυτώσει τον Αγάθωνα από την αμηχανία που του προκαλούν οι ερωτήσεις του Σωκράτη, αλλά αποβλέπει στην οικονομία του έργου, ώστε να δώσει με φυσικό τρόπο το λόγο στον Αγάθωνα.⁷⁷

Ο λόγος του Αγάθωνα αρχίζει κατά το γνήσιο σοφιστικό τρόπο, από την επίκριση των προηγούμενων λόγων, οι όποιοι προέβησαν στην περιγραφή του Ἔρωτος χωρίς πρώτα να τον χαρακτηρίσουν. Εντούτοις ολόκληρος ο λόγος αποτελεί μια παρωδία της σύγχρονης ρητορικής, με αφθονία των φραστικών σχημάτων και με μια ανεύθυνη και επιφανειακή ωραιολογία. Ολόκληρος ο λόγος είναι μια «φιλολογία» όπως ο ίδιος ο Αγάθων αναφέρει στον επίλογό του, που αποτελείται από ένα μείγμα παιχνιδίσματος και μετρημένης σοβαρότητας «τὰ μὲν παιδιᾶς, τὰ δὲ σπουδῆς μετρίας» (197e).⁷⁸ Παρ' όλες όμως τις ελεγχόμενες αδυναμίες⁷⁹, δεν πρέπει να υποτιμηθούν και οι θετικές πλευρές του, όπως η σαφής και συνεπής διάρθρωσή του και η διατύπωση απόψεων που προωθούν την συζήτηση του έργου.⁸⁰

Με τους μέχρι στιγμής ειπωμένους λόγους, το θεμελιώδες πρόβλημα της ανθρώπινης ζωής, ο Ἔρωτος, εκτρέπεται ως αντικείμενο αφιλοσόφητου και πομφολυγόδου λυρισμού. Παρ' όλη την ανεπιφύλακτη επιδοκιμασία όλων των συνδαιτυμόνων, καθίσταται πλέον περισσότερο από επιβεβλημένη η παρέμβαση του Σωκράτη, με την οποία το φως και η αύρα της αλήθειας θα προσπεράσουν την καλλωπισμένη ψευδολογία. Πλέον, τη ρητορική της γλώσσας θα αντικαταστήσει η ρητορική της ψυχής, απλή και λιτή, όπως εκείνη· τα λόγια, ο λόγος.⁸¹

Κι ενώ ο Πλάτων έχει διαμορφώσει τις συνθήκες για την ομιλία του Σωκράτη, ο δάσκαλος δεν περνά αμέσως στον λόγο του. Παρεμβάλλεται μια διαλεκτική εξέταση (199c-201e) του λόγου του Αγάθωνα από τον Σωκράτη. Σκοπός

⁷⁷ Γεωργούλης, Δεδούσης, 1990:155

⁷⁸ Συκουτρής, 2003:136*-137*

⁷⁹ Π.χ. ο τρόπος με τον οποίο αποδεικνύει τη σωφροσύνη και την ανδρεία του Ἔρωτος· το ότι δε δίνει πάντοτε στην έννοια Ἔρωτος την ίδια σημασία: αλλού εννοεί το συναίσθημα κι αλλού το ερωτικό φαινόμενο.

⁸⁰ Σπυρόπουλος, 2004:347

⁸¹ Συκουτρής, 2003:138*

αυτού του μικρού διαλείμματος είναι, σύμφωνα και τη δήλωση του ίδιου του Σωκράτη, να σιγουρευτεί ότι θα αρχίσει το εγκώμιό του από τη σωστή αφετηρία: πρόκειται να πει την αλήθεια γιατί πρέπει να λέγεται «*δεῖν ἀληθῆ λέγειν*» (198d), γιατί εκείνος αυτή υπηρετεί κι όχι ωραία λόγια και τα παινέματα. Όμως, η τοποθέτηση αυτή δε θα γίνει στο πλαίσιο μιας απλής συλλογιστικής και ρητορείας από τον Σωκράτη, αλλά μετά από μια διαδρομή ειρωνικών τοποθετήσεων αποκαλυπτικού περιεχομένου.

Από την αρχή κιόλας της ομιλίας του και πριν το εγκώμιό του απευθύνεται στον Ερυξίμαχο υπενθυμίζοντας του ότι ο φόβος για τον οποίο είχε προκαταβολικά αναφερθεί (194a) πλέον είναι υπαρκτός «*δέος δεδιέναι*» (198a) κι ο ίδιος δεν έχει τί να πει «*ἐγὼ δ' ἀπορήσοιμι*» (198a). Παρουσιάζει ειρωνικά τον εαυτό του ως αδύναμο συνομιλητή και εκστασιασμένο από τον λόγο του Αγάθωνα «*τίς οὐκ ἂν ἐξεπλάγη ἀκούων;*» (198b), ανίκανο και ασθενή ως προς τους καλούς λόγους έτοιμο να το βάλει στο πόδια «*ἐπεὶ ἔγωγε ἐνθυμούμενος ὅτι αὐτὸς οὐχ οἷός τ' ἔσομαι οὐδ' ἐγγὺς τούτων οὐδὲν καλὸν εἶπεῖν, ὑπ' αἰσχύνῃς ὀλίγου ἀποδράς ὠχόμεν, εἴ πη εἶχον*» (198b-198c), για να μεγιστοποιήσει την ειρωνεία του, με το απέριττο και κουβεντιαστό ύφος του, σε αντίθεση με τη λαμπρότητα και την επιβλητικότητα του ύφους του Αγάθωνα.

Στη συνέχεια, ο Σωκράτης επανατροφοδοτεί το λόγο του με ένα έξυπνο λογοπαίγνιο ανάμεσα στο όνομα του Γοργία «*καὶ γάρ με Γοργίου ὁ λόγος ἀνεμίμησκεν, ὥστε ἀτεχνῶς τὸ τοῦ Ὀμήρου ἐπεπόνθη*» (198c) και της Γοργόνας, της οποίας όποιος έβλεπε το κεφάλι, πέτρωνε. Άλλωστε, ο Αγάθων ήταν μαθητής του Γοργία και ο λόγος του ήταν φτιαγμένος επάνω στα σοφιστικά του πρότυπα.⁸²

Ο Σωκράτης δηλώνει ότι θα μιλήσει ειλικρινά «*δεῖν ἀληθῆ λέγειν*» (198d), «*τά γε ἀληθῆ ἐθέλω εἶπεῖν*» (199a). Παρόλα αυτά, αν και η τοποθέτησή του αποτελεί πυλώνα φιλοσοφικού και παιδευτικού περιεχομένου, ο Σωκράτης επιμένει στο περικάλυμμα των λόγων του και την ντύνει ειρωνικά «*ἐγὼ μὲν γὰρ ὑπ' ἀβελτερίας ὤμην*» (198d) δηλώνοντας αφελή την άποψη του και την στάση του απέναντι στην αλήθεια. Με τον τρόπο αυτό καυτηριάζει τους προηγούμενους λόγους, υπονοώντας ότι δεν είχαν για βάση τους την αλήθεια και γι' αυτό εκτέθηκαν σε μια μορφή γελοιοποίησης, την οποία ο ίδιος θέλει να αποφύγει «*ἵνα μὴ γέλωτα ὄφλω*» (199b). Ο σκοπός του είναι ιδιότυπος, καθώς σε καμία περίπτωση δεν έχει πρόθεση να μειώσει τα πρόσωπα που τους ανήγγειλαν, καθώς στόχος της σωκρατικής ειρωνείας είναι η

---

⁸² Φωτιάδης, 1938:74

αποκάλυψη της λανθασμένης γνώσης μέσω της απορίας και όχι ο εξευτελισμός των προσώπων.

Ο Σωκράτης ουσιαστικά έχει δώσει υπόσχεση για τον τρόπο που θα μιλήσει. Το γεγονός αυτό αυξάνει σε εξαιρετικό βαθμό την αγωνία και την περιέργεια των ακροατών, διότι ο Σωκράτης ήταν φειδωλός στις υποσχέσεις του. Έχοντας εξασφαλίσει λοιπόν την απόλυτη προσοχή, ο Σωκράτης ελέγχει τον Αγάθωνα ως προς την ομιλία του. Οι ερωτήσεις του Σωκράτη ξεκινούν από μια λογική βάση, καθώς δεν ικανοποιείται από τις ανολοκλήρωτες, μισές και εντυπωσιακές απόψεις του Αγάθωνα, για να πάρουν σιγά σιγά γενικότερο χαρακτήρα και να καταλήξουν σε λογικά συμπεράσματα, τα οποία θα αποσπάσουν και την ομολογία του Αγάθωνα περί ομιλίας του από άγνοια «*Κινδυνεύω, ὦ Σώκρατες, οὐδὲν εἰδέναι ὧν τότε εἶπον*» (201b). Στη διαλογική τους πορεία ο δάσκαλος προσποιούμενος και ειρωνικός τοποθετεί τον εαυτό του σχεδόν αμνήμονα στα λόγια του Αγάθωνα «*οἶμαι γάρ σε οὕτωςί πως εἶπεῖν*» (201a), τα οποία όμως στη συνέχεια κρίνει ως λαμπρά «*Καὶ μὴν καλῶς γε εἶπες, φάναι, ὦ Αγάθων*» (201c). Η ειρωνεία του Σωκράτη σε αυτό το σημείο φτάνει τα όρια του σαρκασμού, ενώ ταυτοχρόνως αποτελεί και ένα φιλοφρόνημα και μάλιστα ειλικρινές. Η ειρωνεία του λοιπόν στρέφεται όχι εναντίον του Αγάθωνα, αλλά εναντίον μιας ολόκληρης τάξης ανθρώπων, οι οποίοι είτε κατορθώνουν να μιλοῦν εύμορφα περί πραγμάτων που δεν εννοοῦν, είτε θαυμάζουν παρόμοιες ωραιολογίες κενού περιεχομένου.⁸³

Με τον τρόπο αυτό το αποτέλεσμα του διαλόγου του Σωκράτη με τον Αγάθωνα δεν είναι μόνο η ανατροπή της γνώμης ότι ο Έρωτας είναι ωραίος «*Ἐνδεῆς ἄρ' ἐστὶ καὶ οὐκ ἔχει ὁ Έρωτας κάλλος*» (201b), που την διατύπωσαν οι προηγούμενοι, είναι ακόμα και προ πάντων η αύξηση της προσδοκίας και της περιέργειας των ακροατών για το τί είναι ο Έρωτας. Ο Αγάθων πλέον έχει χάσει κάθε διάθεση αντιπαράθεσης με τον Σωκράτη. Διακόπτει τη συζήτηση αναγνωρίζοντας τη διαλεκτική νίκη του δασκάλου «*Εγώ, φάναι, ὦ Σώκρατες, σοὶ οὐκ ἂν δυναίμην ἀντιλέγειν*» (201c) και περιμένει με αγωνία να ακούσει το εγκώμιό του. Βέβαια ο Σωκράτης, αν και έχει γνώση της νίκης αυτής, δεν είναι στο ύφος του να την προβάλλει. Για το λόγο αυτό τονίζει την υπεροχή της αντικειμενικής αλήθειας, της οποίας κανείς δε μπορεί να φέρει αντίλογο, ενώ στον ίδιο μπορεί και είναι εύκολο να εναντιωθεῖ κάποιος «*Οὐ μὲν οὖν τῇ ἀληθείᾳ, φάναι, ὦ φιλούμενε Αγάθων, δύνασαι*

---

⁸³ Συκουτρής, 2003:130

ἀντιλέγειν, ἐπεὶ Σωκράτει γε οὐδὲν χαλεπὸν» (201c) επαληθεύοντας για άλλη μια φορά την αξία του ως του μοναδικού δασκάλου.

Ο Σωκράτης είναι πια έτοιμος να αρχίσει τον δικό του *Ἔρωτος ἔπαινον*. Όμως, δεν ξεκινά ως παντογνώστης δάσκαλος καθώς παρουσιάζεται να αντιμετωπίζει το δύσκολο πρόβλημα της προσβάσεως του θέματος, το οποίο φροντίζει να προσεγγίσει μέσω της Διοτίμας, μιας μάντισσας από τη Μαντινεία *«Μαντινικῆς Διοτίμας...ὄν οὖν ἐκεῖνη ἔλεγε λόγον, πειράσομαι ὑμῖν»* (201d). Η εισαγωγή αυτή της γυναικείας μάγισσας δίνει στα λεγόμενα του Σωκράτη ένα μυστηριακό τόνο που θα μετατρέψει το λόγο του σε μία αναμετάδοση των όσων άκουσε κι έμαθε από εκείνη και όχι σε ένα εγκώμιο αμιγώς δια στόματος και σκέψεως Σωκράτη. Η ειρωνική δήλωσή⁸⁴ του, ότι γνώρισε και διδάχθηκε πολλά για τον *Ἔρωτα* από τη Διοτίμα *«ἐμὲ τὰ ἐρωτικά ἐδίδαξεν»* (201d), τον απαλλάσσει από την ιδιότητα του αυθεντικού ερμηνευτή του *Ἔρωτος*. Ομολογεί μάλιστα σαρκαστικά ως προς το περιεχόμενο του λόγου τού Αγάθωνα, ότι είναι ένας απλός πολίτης, ο οποίος, μέχρι να διαφωτιστεί από τη Διοτίμα για τη σημασία του *Ἔρωτος*, δεν διέφερε από τον Αγάθωνα *«ἐγὼ πρὸς αὐτὴν ἕτερα τοιαῦτα ἔλεγον οἷάπερ νῦν πρὸς ἐμὲ Ἀγάθων»* (201e).

Παρά την είσοδο της Διοτίμας, ως πρωταγωνιστικού προσώπου στο Συμπόσιο, η ενεργός ανάμειξη του Σωκράτη στο διάλογο δεν υποκαθίσταται, αλλά παραμένει συνεχής. Ο ίδιος σκόπιμα δηλώνει την άγνοιά του, καθώς εφόσον ο *Ἔρωτος* είναι *δαιμόνων* κινούμενος μεταξύ Θεών και ανθρώπων *«Δαίμων μέγας, ὃ Σώκρατες· καὶ γὰρ πᾶν τὸ δαιμόνιον μεταξύ ἐστὶ θεοῦ τε καὶ θνητοῦ»* (202d-202e), η όποια αναφορά σε αυτόν προϋποθέτει τόσο τη γνώση τόσο των Θεών όσο και των ανθρώπων. Ο Σωκράτης, απ' την άλλη, είναι ο δάσκαλος που καλύπτει το δικό του *οἶδα* με το *οὐδὲν οἶδα*. Για το λόγο αυτό το εγκώμιο του *Ἔρωτος* θα το πλέξει η Διοτίμα, η ειδήμων του θέματος.

Όμως, γιατί ενώ ο Σωκράτης οιστρηλατημένος, μετά τη συνομιλία του με τον Αγάθωνα, γίνεται αλλόκοσμος και χρησιμοποιεί την παρέμβαση «κάποιου» άλλου προσώπου που θα τον απαλλάξει από την άγνοιά του στα ερωτικά; Προφανώς, αυτός ο «κάποιος» που παρουσιάζεται σαν να ήτανε πραγματικό πρόσωπο⁸⁵, δεν είναι κανείς άλλος από τον πλατωνικό Σωκράτη, που με τόση υψηλή τέχνη και με τόσο

⁸⁴ Ο Σωκράτης έχει ήδη δηλώσει ότι γνωρίζει τα ερωτικά *«ὄς οὐδὲν φημι ἄλλο ἐπίστασθαι ἢ τὰ ἐρωτικά»* (177d) όταν συζητούσαν οι παραβρισκόμενοι για το ποιο θα είναι το θέμα της κουβέντας τους κατά τη συνεστίασή τους.

⁸⁵ Η ιστορικότητα του προσώπου της Διοτίμας έχει προκαλέσει πολλές συζητήσεις και αντιγνωμίες ανάμεσα στους μελετητές του Συμποσίου. Ετυμολογικά το όνομα Διοτίμα ερμηνεύεται: η τιμημένη από τον Δία..

βαθιά παιδαγωγική και μεταφυσική αρτιότητα αλλά και ειρωνεία, ο Πλάτων τον παριστάνει σαν ένα άλλο πρόσωπο, τη μάντισσα Διοτίμα.⁸⁶

Η πρωτοφανής σκηνοθεσία που κατορθώνει να παρουσιάσει η τέχνη του Πλάτωνα αποτελεί μια εξαιρετικά ευτυχή έμπνευση, να χρησιμοποιείται ως προσωπείο ένα πρόσωπο που εμπνέει σεβασμό και ασκεί υποβολή, με την πληρότητα και το πνευματικό βάθος της διδασχής της, με την παιδαγωγική της δεξιότητα και τη δύναμη της μαντικής της. Ο σκοπός της τεχνικής αυτής δεν είναι τέχνασμα για να παρουσιάσει ο πλατωνικός Σωκράτης ασυμβίβαστες θεωρίες με τη διδασκαλία του, καθώς κάθε φορά που ο Σωκράτης αναφέρει καινούργια πράγματα θα πρέπει να συμβαίνει το ίδιο. Επίσης, ο ειρωνικός αυτός διχασμός της προσωπικότητας ανάμεσα στο δάσκαλο και στο δασκαλευόμενο, στη Διοτίμα και τον Σωκράτη, προφανώς και δεν έχει ως αποδέκτη τον Αγάθωνα ως τελευταίο ομιλητή, για να μη φανερωθεί καθαρά η υπεροχή του Σωκράτη απέναντί του. Αυτό άλλωστε θα έφερνε και το αντίθετο αποτέλεσμα της σωκρατικής ειρωνείας. Η σωκρατική ειρωνεία σκεπάζει κάτι, όχι για να μείνει σκεπασμένο, αλλά για να γίνει πιο φανερό με απώτερο σκοπό τη βελτίωση, την επανατροφοδότηση, την ανασκευή των θέσεων των συνομιλητών.⁸⁷

Ο Σωκράτης, ως ο κατεξοχήν διαλογικός δάσκαλος, δε θα μπορούσε να μιλήσει για τον *Έρωτα*, με ένα χυτό και ολοσύνεχο λόγο όπως οι προηγούμενοι λόγοι των συνδαιτυμόνων του Συμποσίου. Τηρεί τη διαλογικότητά του μέσω της Διοτίμας, αλλά όχι υπό το πρίσμα του δασκάλου. Για το λόγο αυτό, ο Πλάτων δίνει στη γλώσσα του Σωκράτη λεπτότατες αποχρώσεις αττικής ευγένειας «*Οὐ πάνυ ἔφην ἔτι ἔχειν ἐγὼ πρὸς ταύτην τὴν ἐρώτησιν προχείρως ἀποκρίνασθαι*» (204d), η οποία όμως δεν είναι αρκετή για να δικαιολογηθεί ο διχασμός της προσωπικότητάς του.

Η αφήγηση του Σωκράτη αλλάζει το υφολογικό κλίμα του έργου. Η στασιμότητα των προηγούμενων μονολόγων αντικαθίσταται από μια κατάστερη ευκρασία διαλόγου. Όλο εκείνο το βλαστομάνισμα των λόγων που ακούστηκαν για να επαινέσουν τον *Έρωτα*, μαραίνεται πλέον μονομιás από το λόγο της αλήθειας. Η ειρωνεία του Σωκράτη, που εντείνει την απότομη αλλαγή του πνευματικού κλίματος, αυξάνει το θαυμασμό και την δραματική πλοκή του έργου. Μάλιστα, οι συνεχείς παραδοχές «*Ἀληθῆ, ἣν δ' ἐγώ, λέγεις*» (202a), «*Ὁμολόγηκα γάρ.*» (202d) ως επώδυνες ανατροπές κατά τη συλλογιστική πορεία της Διοτίμας μεγεθύνουν την ειρωνεία

---

⁸⁶ Θεοδωρακόπουλος, 2002:143

⁸⁷ Ο.π.:143

καθώς εμφανίζεται ο Σωκράτης επανειλημμένα ως ο αφελής μαθητής που δεν ξεπερνά σε γνώση ούτε ένα μικρό παιδί «*τουτό γε ἤδη καὶ παιδί*» (204b).⁸⁸

Στο διάλογο Σωκράτης – Διοτίμα, η τελευταία στέκει τόσο ψηλά από τον Σωκράτη, ώστε μπορεί να ειρωνεύεται και να γελά «*γελάσασα*» (202b) με την τόση άγνοια του Σωκράτη, αναδεικνύοντας την υπεροχή της κατά το μέγιστο τρόπο. Οι τεχνητοί υποβιβασμοί και η σχεδιαστική της επικράτηση ολοκληρώνεται με την απέλπιδα προσπάθεια της Διοτίμας για τη διδασκαλία των ερωτικών «*πειρῶ δὲ ἔπεσθαι, ἂν οἷός τε ἦς*» (210a), παρά την πρόβλεψή αμφισβήτησης για την ικανότητα του Σωκράτη «*οὐκ οἶδ' εἰ οἷός τ' ἂν εἴης*» (210a).

Παρ' όλο το ειρωνικό μοτίβο από πλευράς Διοτίμας (σε στάση και σε γλώσσα), ο Σωκράτης εκτός από αφελής μαθητής εξακολουθεί να είναι δάσκαλος ειρωνείας κι από τη δική του οπτική γωνία, έστω και με «φυλακισμένη» από τεχνικής άποψης ισχύ. Αποκαλεί την Διοτίμα ξένη «*ᾧ ξένη*» (204c) ενώ είναι δικιά του έμπνευση, της οποίας προσποιητά έχει την ανάγκη για να μάθει τα ερωτικά «*Μαντείας, ἦν δ' ἐγώ, δεῖται ὅτι ποτε λέγεις, καὶ οὐ μανθάνω*» (206b), καθώς η ίδια ως δάσκαλος που μιλά από καθέδρας «*γνοὺς ὅτι διδασκάλων δέομαι*» (207c) και πάνσοφη παντογνώστης «*σοφωτάτη Διοτίμα*» (208b) μπορεί να μιλά ως σωστός σοφιστής «*καὶ ἦ, ὥσπερ οἱ τέλει σοφισταί*» (208c) με μονόλογο αντί διαλόγου.

Ο Σωκράτης, η προσωπικότητα της πλατωνικής φιλοσοφίας, στέκει μόνος απέναντι στους ωραίους λόγους, αλλά και πλάι στην αδικημένη αλήθεια, για χάρη της οποίας διχάζεται σε δύο πρόσωπα. Ο ειρωνικός αυτός διχασμός είναι ένα από τα μέσα παιδείας του πλατωνικού Σωκράτη. Έτσι από το ένα μέρος υπάρχει ο Σωκράτης που ζητάει την αλήθεια και που ποτέ δεν έχει την απόλυτη γνώση και από το άλλο μέρος ο Σωκράτης που αντιπροσωπεύει την αλήθεια. Με την έκταση, τον πλούτο και τον πολυεπίπεδο λόγο της, η Διοτίμα του Σωκράτη, εμπεριέχει όλα τα ανάλογα συστατικά (διαλεκτικό έλεγχο, δογματικό μονόλογο, ειρωνεία και μυστηριακή αποκάλυψη) που την αναδεικνύουν ως την ενσάρκωση του ακαθόριστου και υπερλογικού στοιχείου, του *δαιμονίου* του Σωκράτη.⁸⁹

Με τον τρόπο αυτό, της ετεροδιήγησης, ο Σωκράτης ολοκληρώνει το εγκώμιό του με τρόπο αισιόδοξο και πειστικό «*ᾧ Φαῖδρέ τε καὶ οἱ ἄλλοι.. πέπεισμαι δ' ἐγώ*» (212b), αλλά και ως μορφή ηγετικής φυσιογνωμίας, χωρίς όμως τάσεις επιβολής, προσπαθεί να πείσει και τους άλλους «*πειρῶμαι καὶ τοὺς ἄλλους πείθειν*» (212b) για

⁸⁸ Ο.π.:144

⁸⁹ Συκουτρής, 2003:158*

τα ερωτικά ζητήματα. Ολοκληρώνοντας, διαφοροποιείται προσποιητά από τους άλλους λόγους «οὖν τὸν λόγον, ᾧ Φαῖδρε, εἰ μὲν βούλει, ὡς ἐγκώμιον εἰς Ἔρωτα νόμισον εἰρήσθαι, εἰ δέ, ὅτι καὶ ὅπη χαίρεις ὀνομάζων, τοῦτο ὀνόμαζε» (212c), αφού η ομιλία του δεν ήταν ένα παιχνίδι λέξεων, αλλά ένας ενσαρκωμένος αποκαλυπτικός λόγος γνώσης, ντυμένος με τη φωνή της Διοτίμας.

Με την ομιλία του Σωκράτη ολοκληρώνονται τυπικά οι ομιλίες των συμποτών που αφηγείται ο Απολλόδωρος. Όμως, ουσιαστικά δεν θα είναι η τελευταία, καθώς η ξαφνική εμφάνιση του Αλκιβιάδη, με ένα διονυσιακό πνεύμα «σφόδρα μεθύοντος» (212d) νεανικής ατασθαλίας, διακινδυνεύει να μεταβάλει το Συμπόσιο σε μια αίθουσα σοφιστικών επιδείξεων και τέμενος μυσταγωγίας.⁹⁰

Η απροσδόκητη είσοδος του Αλκιβιάδη δεν είναι μια τυχαία παρεμβολή στο έργο του Πλάτωνα, αλλά εξυπηρετεί εντέχνως την τεχνική του. Ο Αλκιβιάδης τόσο από άποψη ηλικίας όσο και από πολιτικής δραστηριότητας βρισκόταν στην ακμή του. Άρα, τα λόγια του (εγκώμιο στον Σωκράτη «Σωκράτη δ' ἐγὼ ἐπαινεῖν» (215a)) θα έχουν ιδιαίτερη βαρύτητα και ανταπόκριση στους συνδαιτυμόνες. Επίσης, η εμφάνισή του, ως πωμένου «δόξειν μεθύειν» (215d), εξυπηρετεί ακόμα περισσότερο την επιδίωξη του Πλάτωνα, για να πείσει για την αλήθεια των λόγων του. Όμως, αν και η εικόνα αυτή, του μεθυσμένου Αλκιβιάδη να μιλά σοφά και με αλήθειες είναι στο σύνολό της οξύμωρη, εντούτοις έχει με κωμικό τρόπο νόημα⁹¹, καθώς αντιπροσωπεύει την μη προσχεδιασμένη ομιλία και τα εκ βάθους καρδιάς λόγια που δεν εμπεριέχουν τις σκοπιμότητες και τις βλέψεις τακτικής των νηφάλιων ανθρώπων.⁹²

Μέσα σε αυτό το κλίμα του «μεθυσμένου λόγου» αναγνωρίζει και αποδίδει στον Σωκράτη ένα από τα ισχυρά του όπλα στο διάλογο, την ειρωνεία. Ο ίδιος, ο Αλκιβιάδης, δεν την κατονομάζει σαφώς, αλλά την υπονοεί όταν αποκαλεί των Σωκράτη υπερόπτη-υβριστή «ύβριστής εἶ» (215b).⁹³ Ο Αλκιβιάδης δε θα μπορούσε να εννοεί ότι ο Σωκράτης ήταν κυριολεκτικά αλαζόνας ή υβριστής γιατί ήξερε πολύ καλά ότι ο ίδιος ειρωνευόταν τους αλαζόνες και αυθάδεις σοφιστές. Μάλιστα, ο Σωκράτης θα χρησιμοποιήσει την ίδια ειρωνεία, όταν θα χρειαστεί να απαντήσει στα ωραία λόγια του Αλκιβιάδη. Έτσι, χρησιμοποιεί την ειρωνεία του με εμφανή τρόπο

⁹⁰ Συκουτρής, 2003:159*

⁹¹ Είναι γνωστές έως σήμερα διάφορες παροιμίες που συνδέουν το ποτό με την αλήθεια: «Ἐν οἴνῳ ἀλήθεια» (Αλκαίος), «Ὁ οἶνος, ᾧ φίλε παῖ, λέγεται καὶ ἀλήθεια» (Θεόκριτος).

⁹² Σπυρόπουλος, 2004:514

⁹³ Ο.π.:513

«μάλα εἰρωνικῶς καὶ σφόδρα ἑαυτοῦ τε καὶ εἰωθότως ἔλεξεν» (218d) ξεκινώντας στην αρχή με τον υπερβολικό θαυμασμό «Ὁ φίλε Ἀλκιβιάδη, κινδυνεύεις τῶ ὄντι οὐ φαῦλος εἶναι» (218d) για τη σοφία του Αλκιβιάδη, η οποία θα αποδειχτεί έωλη «ὦ μακάριε, ἄμεινον σκόπει» (219a), καθώς ο Σωκράτης θα τον οδηγήσει μέσα από την άγνοιά του «μή σε λανθάνω οὐδὲν ὄν» (219a) στην αυταπάτη «σὺ δὲ τούτων ἔτι πόρρω» (219a).

Με την ομιλία του Αλκιβιάδη, ολοκληρώνεται ο ἔπαινος Σωκράτους σε μια συνέχεια του αρχικού θέματος ἔπαινος Ἐρωτος. Η προσπάθεια αρχικώς φαίνεται παράδοξη καθώς ο Σωκράτης ο δίκαιος, ο εγκρατής, ο αφίλαυτος, ο αυστηρός στα ἦθη, ο προφήτης και ο μάρτυς της αλήθειας εγκωμιάζεται από τον ακόλαστο και ασελγή, τον νοσηρό και προδοτικό μεγαλομανή, τον τυραννικό εγωπαθή και αχαλίνωτο Αλκιβιάδη.⁹⁴ Όμως, όση αντίθεση έχουν οι δύο άντρες, τόση έχει και η εξωτερική εμφάνιση του Σωκράτη «ὁμοιότατον αὐτὸν εἶναι τοῖς σειληνοῖς» (215a) με τον εσωτερικό του πλούτο, όπως και τόση αντίθεση έχει με τους σοφιστές.

Πλέον, ο Απολλόδωρος έχει ολοκληρώσει τους λόγους που του αφηγήθηκε ο Αριστόδημος. Η εύθυμη ατμόσφαιρα και οι πολλοί λόγοι παρέσυραν τους συνδαιτυμόνες έως το χαράματα «ἀλεκτρυόνων ἄδόντων» (223c), ενώ ορισμένοι είχαν ήδη αποχωρήσει «τὸν μὲν οὖν Ἐρυζίμαχον καὶ τὸν Φαῖδρον καὶ ἄλλους τινὰς ἔφη ὁ Ἀριστόδημος οἴχεσθαι ἀπιόντας» (223b). Ο Σωκράτης όμως, ακούραστος και πάντα δάσκαλος είναι οπαδός της φιλοσοφίας. Έτσι, χωρίς να υπολογίζει την περασμένη ώρα ο Αριστόδημος τον θυμάται να μιλάει, με τον Αγάθωνα και τον Αριστοφάνη για ακόμα ένα θέμα. Το θέμα της ποίησης, κωμωδίας και τραγωδίας, και του πραγματικού ποιητή «ὁμολογεῖν αὐτοῦς τοῦ αὐτοῦ ἀνδρὸς εἶναι κωμωδίαν καὶ τραγωδίαν ἐπίστασθαι ποιεῖν, καὶ τὸν τέχνη τραγωδοποιὸν ὄντα κωμωδοποιὸν εἶναι» (223d). Ο διάλογος αυτός θα ολοκληρωθεί με την τελευταία σκηνοθετική εικόνα του Πλάτωνα, που περικλείει με εκπληκτικό τρόπο το αποτέλεσμα της συνομιλίας. Παρουσιάζει τους δύο εκπροσώπους της ποίησης να κοιμούνται «τὸν οὖν Σωκράτη, κατακομίσαντ' ἐκείνους» (223d) και τον Σωκράτη να σηκώνεται και να πηγαίνει στο Λύκειον «ἀναστάντα ἀπιέναι, καὶ ἔ ὥσπερ εἰώθει ἔπεσθαι, καὶ ἐλθόντα εἰς Λύκειον» (223d). Αποτελεῖ δηλαδή μια έξυπνη και επιμελημένη πλατωνική εικόνα ειρωνείας ανάμεσα στον Σωκράτη και τους ποιητές, με τελικό νικητή τον Σωκράτη.

---

⁹⁴ Συκουτρής, 2003:172*

4.3. Το έργο: *Μενέξενος* (ἡ ἐπιτάφιος)

Ο *Μενέξενος* αποτελεί ένα έργο της δεύτερης⁹⁵ συγγραφικής περιόδου του Πλάτωνα⁹⁶, το οποίο αντλεί το όνομά του από τον ομώνυμο συνομιλητή του Σωκράτη στο έργο. Αν και το έργο στο μεγαλύτερο μέρος του είναι μονόλογος (236d-249c, δηλαδή τα 4/5 του έργου), είναι ένας επιτάφιος λόγος που τίθεται από τον Πλάτωνα στο στόμα του Σωκράτη, συντεθειμένος, κατά το συγγραφέα από την Ασπασία ως ρητορική άσκηση με τη μέθοδο του αυτοσχεδιασμού και της συγκόλλησης υπολειμμάτων από τον επιτάφιο του Περικλή.

Ο Σωκράτης συναντά τον νεαρό Μενέξενο, καθώς επέστρεφε από το βουλευτήριο, όπου είχε πάει, για να πληροφορηθεί σχετικά με τον ομιλητή του επιτάφιου λόγου των πεσόντων του Κορινθιακού πολέμου. Το γεγονός αυτό αποτέλεσε την αφορμή για τον Σωκράτη να μιλήσει για την πολεμική ανδρεία και για τους επαίνους που αποδίδει η πολιτεία για τους νεκρούς της πατρίδας. Εκτός αυτών, η συζήτηση μεταφέρεται στην ικανότητα των ρητόρων και για το πώς ανταπεξέρχονται με επιτυχία στα σχετικά ζητήματα. Για το λόγο αυτό ο Σωκράτης αποφασίζει να απαγγείλει ως υπόδειγμα επιδεικτικού λόγου, τον επιτάφιο που σκόπευε να εκφωνήσει η γυναίκα του Περικλή, Ασπασία, τον οποίο η ίδια του είχε ανακοινώσει την προηγούμενη μέρα.

Ο Σωκράτης λοιπόν εκφωνεί, ως επιδεικτικός ρήτορας, τον επιτάφιο της Ασπασίας στον Μενέξενο ακολουθώντας τη διάρθρωση των επιδεικτικών⁹⁷ λόγων κατά τα πρότυπα της Αθηναϊκής ρητορείας. Πρώτα, αναφέρεται στην ένδοξη κληρονομιά και τις λαμπρές επιδόσεις της πολιτείας στην οποία γεννήθηκαν και ανατράφηκαν οι πολεμιστές· στη συνέχεια στρέφεται στα επιτεύγματα των ίδιων των στρατιωτών, επιτεύγματα με τα οποία απέδειξαν ότι ήταν άξιοι μιας τέτοιας καταγωγής και τέλος, διατυπώνει τις σκέψεις που θα πρέπει να καταπραΰνουν τη λύπη των επιζώντων φίλων και συγγενών.⁹⁸

---

⁹⁵ α) Περίοδος νεότητας (400 π.Χ. - 387 π.Χ.), β) Περίοδος ωριμότητας (386 π.Χ. - 367 π.Χ.), γ) Περίοδος γήρατος (366 π.Χ. - 348 π.Χ.).

⁹⁶ Η πατρότητα του Μενέξενου ως πλατωνικού έργου έχει αμφισβητηθεί στη νεότερη εποχή, με κριτικούς και συγγραφείς να έρχονται σε αντιπαράθεση, με τελική ετυμηγορία, στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, την σχεδόν ομόφωνη: πλατωνική πατρότητα του έργου.

⁹⁷ Οι επιτάφιοι λόγοι ανήκουν στο είδος της ρητορικής που οι Έλληνες ονόμαζαν: *ἐπιδεικτικόν*. Πρόκειται για την παρουσίαση μιας τεχνικής έξαρσης του ύφους και μιας λεκτικής διακόσμησης, που αποφεύγονταν σε άλλους λόγους. Π.χ. δικανικούς, πολιτικούς.

⁹⁸ Taylor, 1992:68

Η διάρθρωση όμως του διαλόγου, ως προς το περιεχόμενο, χρήζει μεγαλύτερης προσοχής και ερμηνείας. Η αρχική ανάγνωση του διαλόγου δίνει την εντύπωση για μια κυμαινόμενη ειρωνεία και σοβαρότητα ανάμεσα στο εισαγωγικό διαλογικό τμήμα και στον μονόλογο του επιτάφιου αντίστοιχα. Όμως μια τέτοια αντίληψη θα μπορούσε να οδηγήσει στην λανθασμένη άποψη ότι αυτός είναι ο τρόπος σύνθεσης των επιτάφιων λόγων. Γι' αυτό το λόγο και κατανοώντας την αναχρονική⁹⁹ εμφάνιση του Σωκράτη στο έργο, γίνεται αντιληπτό ότι η ειρωνεία δεν εξαντλείται στον διάλογο του Σωκράτη και του Μενέξενου, αλλά υπάρχει και στον λόγο του Σωκράτη και μάλιστα δριμύτερη, η οποία κρύβεται κάτω από το καθιερωμένο σχήμα του είδους.¹⁰⁰

Ειδικότερα, με την αποκάλυπτη ειρωνεία του εισαγωγικού διαλόγου, ο Πλάτων στρέφεται πρωτίστως κατά της επιδεικτικής ρητορικής και των ρητόρων γενικότερα, που χωρίς ιδιαίτερο κόπο αποκομίζουν μεγάλα οφέλη, και δευτερευόντως με τη συγκαλυμμένη ειρωνεία στρέφεται κατά του ενθουσιασμένου από τον έπαινο και την κολακεία κοινού που επαίρονταν από την ωραιοποιημένη από τους ρήτορες εικόνα. Εθελουφλούσαν μπροστά στην οδυνηρή κατάσταση της πόλης τους, παρασύρονταν από τους δημαγωγούς και οδηγούνταν στην απραξία και την αδράνεια ή γίνονταν τυφλά όργανα των «τενόρων» της πολιτικής.¹⁰¹

Η επικριτική στάση του Πλάτωνα, μέσω του Σωκράτη, απέναντι στους σοφιστές δεν είναι αποσπασματική, αλλά διαρκής. Με τον ίδιο τρόπο, όπως και στον Μενέξενο, στο έργο *Φαίδρος* αντιπαρατίθεται η ρητορική που εκπροσωπεί ο Λυσίας, με τη φιλοσοφία, αναδεικνύοντας τα πλεονεκτήματα της δεύτερης. Η στάση αυτή του Σωκράτη αποτυπώνει κατά τον 4^ο αιώνα την αντίθεση των ρητορικών σχολών, για παράδειγμα του Ισοκράτη, με την Ακαδημία του Πλάτωνα.

4.3.1. Ειρωνεία: Μενέξενος (ή επιτάφιος)

Ο διάλογος *Μενέξενος* δεν αποτελεί ακόμα ένα συνηθισμένο από σκηνοθετικής πλευράς έργο του Πλάτωνα. Αποκλίνει από τους προγενέστερους

---

⁹⁹ Ο Σωκράτης εκφωνεί τον επιτάφιο λόγο, που του αφιγήθηκε, όπως αναφέρει ο ίδιος, η Ασπασία. Ο λόγος αναφέρεται στους νεκρούς του Κορινθιακού πολέμου (395-386 π.Χ.). Όμως ο Σωκράτης πέθανε στα 399 π.Χ., δηλαδή πριν από την έναρξη του πολέμου. Μάλιστα και ο θάνατος της Ασπασίας (περ. 400 π.Χ) χρονολογείται πριν από το θάνατο του Σωκράτη, γεγονός που καθιστά τον αναχρονισμό που σημειώνεται στο διάλογο απόλυτο.

¹⁰⁰ Ελεοπούλου, 1938:16

¹⁰¹ Αθανασάτος, 2003:44-45

διαλόγους διότι αφενός δεν παρουσιάζει εξ αρχής τα κύρια πρόσωπα του έργου (Σωκράτη και Μενέξενο), να ακολουθούν ένα τυπικό πλατωνικό παράδειγμα εισαγωγής μέσω των ερωταποκρίσεων και αφετέρου παρουσιάζει τον Σωκράτη να εκφωνεί έναν εκτενή μονόλογο (από 236d έως 249c). Η εισαγωγή στο θέμα γίνεται απευθείας, συνιστώντας έτσι μια «δραματική εισαγωγή», η οποία δηλώνεται μάλιστα νωρίς νωρίς μέσω της ειρωνικής παρατήρησης του Σωκράτη «τί μάλιστα σοὶ πρὸς βουλευτήριον;» (234a).¹⁰²

Ειδικότερα, μετά την τυχαία συνάντηση του Σωκράτη με τον Μενέξενο και την τυπική εισαγωγική ερώτηση του Σωκράτη για το μέρος από όπου έρχεται ο Μενέξενος «ἐξ ἀγορᾶς ἢ πόθεν Μενέξενος;» (234a) ξεκινά αμέσως το βασικό περιεχόμενο του έργου. Αφορμή αποτελεί η απάντηση του Μενέξενου «ἐξ ἀγορᾶς, ὦ Σώκρατες, καὶ ἀπὸ τοῦ βουλευτηρίου» (234a), η οποία προκαλεί την ειρωνική έκπληξη του Σωκράτη για τον σκοπό της παρουσίας του Μενέξενου στο βουλευτήριο «τί μάλιστα σοὶ πρὸς βουλευτήριον;» (234a). Η ερώτηση προφανώς και δεν τίθεται στο πλαίσιο μιας αληθινής απορίας του δασκάλου. Είναι το πρώτο σκέλος της ειρωνείας του, που θα τον βοηθήσει ως «πρώτο σκαλί» για να συνεχίσει ειρωνικά απορημένος, ώστε να θέσει επί τάπητος το θέμα της σχέσης ανάμεσα στη φιλοσοφική εκπαίδευση αφενός και την πολιτική και τη ρητορική αφετέρου, με έμφαση στην επιδεικτική και πολιτική ρητορική.¹⁰³ Πιο συγκεκριμένα, προσπαθεί μέσω της ειρωνείας του να εστιάσει στη λανθασμένη εντύπωση του Μενέξενου για τη δήθεν ολοκλήρωση της εκπαίδευσης και της φιλοσοφίας του «ἢ δῆλα δὴ ὅτι παιδεύσεως καὶ φιλοσοφίας ἐπὶ τέλει ἡγῆ εἶναι» (234a) και ως εκ τούτου την εσφαλμένη αντίληψη για τον εαυτό του ως ικανό και έτοιμο για να επιδοθεί στα σπουδαιότερα και τα σοβαρότερα ζητήματα «ὡς ἰκανῶς ἤδη ἔχων ἐπὶ τὰ μείζω ἐπινοεῖς τρέπεσθαι» (234a), ώστε να μπορεί να εξουσιάζει τους μεγαλύτερους του συνεχίζοντας την παράδοση της οικογένειάς του «ἵνα μὴ ἐκλίπη ὑμῶν ἢ οἰκία ἀεὶ τινα ἡμῶν ἐπιμελητὴν παρεχομένη;» (234b). Για τον Σωκράτη τόσο η εκπαίδευση όσο και η φιλοσοφία δεν μπορούσαν να διδαχθούν και να οριστούν με αρχή, μέση και τέλος. Η εκπαίδευση και η γνώση ήταν ένας συνεχής κόπος προσπάθειας προς τα άνω που δεν θα μπορούσε να έχει κάποιο τέλος ολοκλήρωσης και κατάκτησης, ικανό για να επιδοθεί ένας νεαρός μαθητής «ἐπὶ τὰ μείζω» (234a). Κατά το δάσκαλο η ικανότητα του «ἄρχειν» (234a) είναι αποτέλεσμα μακροχρόνιας, γνήσιας και αληθινής φιλοσοφικής και διαλεκτικής

¹⁰² Αθανασάτος, 2001:322

¹⁰³ Ο.π.:323

παιδείας. Είναι αποτέλεσμα αγώνα και όχι κληρονομικό δικαίωμα, όπως φαίνεται από τον ενθουσιώδη Μενέξενο.

Όμως, ο Μενέξενος, ως θαυμάσιος νέος (ειρωνική επιφώνηση από τον Σωκράτη «ὄ θαυμάσιε» (234a) λόγω της αφελούς σκέψης του) δείχνει να μην έχει αντίληψη για το πόσο επικίνδυνο είναι (και για τον ίδιο και για το σπίτι του και για ολόκληρη την πόλη) το παιχνίδι της ρητορικής και της πολιτικής στα χέρια εκείνου που δεν έχει τη φιλοσοφική παιδεία, αλλά διαθέτει μόνο ασήμαντα προσόντα και άμετρη φιλοδοξία για την εξουσία.¹⁰⁴ Μάλιστα, όταν αμέσως μετά παρουσιάζει και το λόγο της επισκέψεώς του στο βουλευτήριο «ὅτι ἡ βουλὴ μέλλει αἰρεῖσθαι ὅστις ἐρεῖ ἐπὶ τοῖς ἀποθανοῦσιν» (234b) συνεχίζει να δείχνει έτοιμος και ικανός να αναλάβει τον επιτάφιο λόγο, αφού το μόνο που τον απασχολεί είναι η «άδεια» από τον Σωκράτη «ἐὰν σύ γε, ὦ Σώκρατες, ἔῃς καὶ συμβουλευῆς ἄρχειν, προθυμήσομαι» (234b), τον οποίο δείχνει να τον αναγνωρίζει ως μεγάλο δάσκαλο και να τον σέβεται¹⁰⁵.

Κι ενώ ο διάλογος συνεχίζεται με τα ονόματα των πιθανών εκφωνητών «οἶμαι μέντοι Ἀρχῖνον ἢ Δίωνα» (234b) του επιτάφιου λόγου, και πριν προλάβει ο Μενέξενος να αναφερθεί καλά καλά στους υποψηφίους, ο Σωκράτης αρπάζει την ευκαιρία που του δίνει ο συνομιλητής του για να καταφέρει ένα ισχυρό χτύπημα κατά της ρητορικής και της πρακτικής της πολιτικής μέσω ενός ειρωνικού επαίνου των επιτάφιων λόγων, που αποτελούν την πιο επικίνδυνη μορφή πολιτικής ρητορείας.

Εκείνο που ενδιαφέρει τον Σωκράτη δεν είναι ποιος θα οριστεί από τη βουλή για να εκφωνήσει τον επιτάφιο λόγο, αλλά αυτό καθαυτό το είδος του λόγου, που δεν παύει να είναι ρητορικός και μάλιστα επιδεικτικός και πολιτικός λόγος. Γι' αυτό και «ξεχνάει» να ασχοληθεί με τα ονόματα που του αναφέρει ο Μενέξενος και αρχίζει αμέσως να τίθεται σε εφαρμογή το προμελετημένο σχέδιο του Πλάτωνος, που προβλέπει όχι την άμεση και με θεωρητικά επιχειρήματα υπεράσπιση της φιλοσοφίας, απέναντι στους αντιπάλους της, και την κατά μέτωπο επίθεση κατά της δημαγωγικής ρητορικής και πολιτικής, αλλά την πλαγιοκόπησή της με την ειρωνεία μέσω της αναγωγής στο γελοίο και της παρωδίας και όχι της προσβολής.¹⁰⁶

Ο Σωκράτης εστιάζει απευθείας στο περιεχόμενο: είναι ωραίο να πεθαίνει κανείς στον πόλεμο «καλὸν εἶναι τὸ ἐν πολέμῳ ἀποθνήσκειν» (234c). Πρόθεσή του όπως θα αποδείξει στη συνέχεια δεν είναι η έξαρση της συνειδητής και έλλογης

¹⁰⁴ Ο.π.:344

¹⁰⁵ Η αγάπη του Πλάτωνα για το μεγαλείο του Σωκράτη είναι εμφανής σε πολλά πλατωνικά έργα και μέσα από αυτή ο Πλάτων συγγράφει πάντα αναδεικνύοντας το δάσκαλό του.

¹⁰⁶ Ο.π.:349

θυσίας για την πατρίδα, αλλά η γοητεία και η κολακεία του κοινού μέσω του κενού και αποπλανητικού ρητορικού επαίνου. Επομένως, είτε πρόκειται για φτωχό «*ἐὰν πένης*» (235a), είτε για ταπεινό πεσόντα «*ἐὰν φαῦλος*» (235a) όλοι θα ενταφιαστούν με τιμές και μεγαλοπρέπεια. Δηλαδή η πολιτεία δεν διαχωρίζει τους πεσόντες. Υμνεί και εγκωμιάζει άπαντες μέχρι και την ίδια την πόλη «*καὶ τὴν πόλιν ἐγκωμιάζοντες*» (235a) που τους ανέθρεψε, από τους προγόνους «*καὶ τοὺς προγόνους ἡμῶν*» (235a) μέχρι τους ζωντανούς «*ἔτι ζῶντας ἐπαινοῦντες*» (235a).

Η προσπάθεια του Σωκράτη συγκεντρώνεται στο να αποδείξει ότι το ενδιαφέρον των επιδεικτικῶν λόγων αυτών εξαντλείται στην επίδειξη και στον εντυπωσιασμό, προσπερνώντας τον αντικειμενισμό, την ιστορία και την αλήθεια. Το γεγονός αυτό οφείλεται γιατί υπάρχουν οι ρήτορες, τους οποίους ειρωνεύεται ως σοφούς «*ἀνδρῶν σοφῶν*» (234c), οι οποίοι μπορούσαν να ετοιμάζουν τέτοιους λόγους, έπειτα από μακρόχρονη προετοιμασία και άκρα επιμέλεια, εγκωμιάζοντας αδιακρίτως, είτε πρόκειται για προσόντα-προτερήματα είτε για ελαττώματα «*προσόντα καὶ τὰ μὴ*» (235a), με τέτοιον τρόπο, ώστε να δημιουργούν γοητεία και ψυχική απόλαυση. Αυτό ακριβώς είναι αυτό που κάνει και τον Σωκράτη να ειρωνεύεται τα εγκώμια των «σοφῶν», κατά Σωκράτη, των επιδεικτικῶν ρητήρων. Ο στολισμός τις μακρόχρονης προετοιμασίας «*πολλοῦ χρόνου λόγους παρεσκευασμένων*» (234c), το περίτεχνο του λόγου με το οποίο εγκωμιάζονται «*καλῶς ἐπαινοῦσιν*» (234c) άπαντες¹⁰⁷ (άνθρωποι και πόλη) και με κάθε τρόπο «*πάντας τρόπους*» (235a), η έλλειψη σύνθεσης και οργάνωσης των σκέψεων, η άγνοια του θέματος, καθώς επίσης ότι οι λόγοι αυτοί μπορούν να εκφωνηθούν σε αντίστοιχους επιταφίους αδιαφορώντας για την αλήθεια κάνουν έναν Σωκράτη άκρως ειρωνικό στον εντυπωσιασμό του, ο οποίος θα ολοκληρωθεί στη συνέχεια με τον μιμητισμό του, απαγγέλλοντας έναν αντίστοιχο επιτάφιο.

Ο Σωκράτης, για να μεγεθύνει το μεθυστικό αποτέλεσμα στο κοινό των επιδεικτικῶν ρητορικῶν λόγων, δείχνει ότι και ο ίδιος γίνεται θύμα των κολακευτικῶν και καλλωπισμένων λόγων με ευεργετικά μάλιστα αποτελέσματα, καθώς γίνεται γενναιότερος και ωραιότερος «*γενναιότερος καὶ καλλίων γεγονέναι*» (235b). Προφανώς, η ατμόσφαιρα ενός τέτοιου εγκωμιαστικού επιτάφιου λόγου να ήταν τόσο συναρπαστική και εκστατική, γεγονός που μάγευε όλους τους ακροατές απομακρύνοντας από τη λογική. Αυτό ακριβώς είναι το σημείο που ειρωνεύεται εδώ

---

¹⁰⁷ Κατά τον Σωκράτη, οι ρήτορες των επιτάφιων λόγων επαινούν τόσος τις πραγματικές αρετές όσο τις άνυπαρκτες, τις οποίες κατασκευάζουν οι ίδιοι για να επιτύχουν τα σκοπό που επιδιώκουν.

ο Σωκράτης, καθώς όχι μόνο ο ίδιος (ο πιο σοφός, κατά το μαντείο των Δελφών) αλλά και ξένοι «*ζένοι τινές*» (235b) έχουν τα ίδια αποτελέσματα επειδή όλοι τους πείθονται από τον ρήτορα «*ὑπὸ τοῦ λέγοντος*» (235b). Μάλιστα, το γεγονός ότι οι ρήτορες μπορούν να αλλάξουν και τη γνώμη των ξένων «*θαυμασιωτέραν αὐτὴν ἡγεῖσθαι εἶναι ἢ πρότερον*» (235b) έχει ιδιαίτερη σημασία καθώς με αυτό τον τρόπο αποδεικνύει ο Σωκράτης ότι οι ρήτορες έχουν την τεχνική ικανότητα να ελέγχουν κατά τον τρόπο που θέλουν οποιοδήποτε ακροατήριο.

Τα αποτελέσματα μάλιστα αυτής της μεθυστικής ατμόσφαιρας και ρητορείας έχουν κατά τον Σωκράτη διάρκεια ημερών, και μάλιστα τριών «*ἢ σεμνότης παραμένει ἡμέρας πλείω ἢ τρεῖς*» (235c). Ο χρονικός αυτός προσδιορισμός δεν έχει στόχο, σε αυτό το σημείο, την ολοκλήρωση της ειρωνείας του, υπονοώντας ότι η υπερηφάνεια που αισθάνεται δεν έχει περισσότερη διάρκεια, αλλά αντιθέτως εντείνει την ειρωνεία του δηλώνοντας ότι οι επιδέξιοι αυτοί λόγοι όχι μόνο δεν είναι εφήμεροι, αλλά δημιουργούν μια εσωτερική κατάληψη που διαρκεί για ημέρες. Για το λόγο αυτό, ο Σωκράτης αυτές τις ημέρες χάνει την αίσθηση της πραγματικότητας και βρίσκεται σε μια κατάσταση έκστασης και μακαριότητας «*αἰσθάνομαι οὗ γῆς εἶμι... ἐν μακάρων νήσοις οἰκεῖν*» (235c).

Τόσο δεινὴ εἶναι, κατά τον Σωκράτη, η επιδεξιότητα των ρητόρων «*οὕτως ἡμῖν οἱ ῥήτορες δεξιοί εἰσιν*» (235c), που μπορούν δηλαδή να μεταλλάξουν και την αίσθηση της πραγματικότητας. Όμως, η μετάλλαξη αυτή μέσω της δύναμης του λόγου, δεν είναι αληθινή. Είναι επίπλαστη, καθώς στηρίζεται σε κολακειές και καλοδουλεμένους λόγους. Με αυτό τον τρόπο, ο Πλάτων γελοιοποιεί και γελοιογραφεί τα αποτελέσματα που προκαλούνται στα αισθήματα των ακροατών από τη πανηγυρική ρητορική, υποβαθμίζοντας το έργο του ρήτορος σε μια πρόχειρη, εύκολη και πρόσκαιρη διασκεδαστική *παιδιά*, η οποία κάθε άλλο παρά ανώδυνη είναι για την ηθική υγεία των πολιτών. Για το λόγο αυτό ο Σωκράτης την ειρωνεύεται, την επικρίνει και την καυτηριάζει.¹⁰⁸

Η ειρωνεία όμως αυτή, δεν είναι άγνωστη στον Μενέξενο. Η δήλωσή του, ότι πάντα ειρωνεύεται τους ρήτορες «*ἀεὶ σὺ προσπαίζεις, ὦ Σώκρατες, τοὺς ῥήτορας*» (235c), δείχνει ότι αντιλαμβάνεται την ειρωνεία του Σωκράτη για την επιδεξιότητα των ρητόρων. Μάλιστα, το χρονικό επίρρημα πάντα «*ἀεὶ*» (235c) αποκαλύπτει τη σταθερή και διαρκή στάση του Σωκράτη απέναντί τους. Όμως, ο Μενέξενος δεν

---

¹⁰⁸ Ο.π.:390

φαίνεται να αντιλαμβάνεται πλήρως, σύμφωνα και με το σκηνοθετικό στήσιμο του Πλάτωνα, πού έγκειται ακριβώς αυτή η επιδεξιότητα, την οποία ειρωνεύεται ο Σωκράτης. Για το λόγο αυτό τοποθετείται ως προς τη δυσκολία του εγχειρήματος, καθώς πρόκειται για μια ξαφνική επιλογή που χρήζει ανάγκης αυτοσχεδιασμού «ὅστε ἴσως ἀναγκασθῆσεται ὁ λέγων ὥσπερ αὐτοσχεδιάζειν» (235c).

Ο Σωκράτης αρπάζει την ευκαιρία, που του δίνει σκηνοθετικά ο Πλάτων, και ξεκινά ειρωνικά, σχεδόν απαξιωτικά να απαντά ειρωνικά απορημένος¹⁰⁹ από πού συμπεραίνει ο Μενέξενος ότι θα βρεθούν σε δύσκολη θέση «πόθεν, ὠγαθέ;» (235d). Στην απορία του αυτή, απαντά ο ίδιος ο Σωκράτης ότι η προσφυγή στον αυτοσχεδιασμό δεν είναι καθόλου δύσκολη υπόθεση λόγω των προσχεδιασμένων λόγων των ρητόρων «εἰσὶν ἑκάστοις τούτων λόγοι παρεσκευασμένοι, καὶ ἅμα οὐδὲ αὐτοσχεδιάζειν τά γε τοιαῦτα χαλεπὸν» (235d). Μάλιστα για να υποβαθμίσει το μέγεθος της δυσκολίας και για τονίσει αντιστρόφως ανάλογα το μέγεθος της ευκολίας, τονίζει ότι, για να είναι κάποιος δεινός ρήτορας «ἀγαθοῦ ῥήτορος» (235d), πρέπει να απευθύνεται σε κοινό διαφορετικό από τον ίδιο «Ἀθηναίους ἐν Πελοποννησίοις ἢ Πελοποννησίους ἐν Ἀθηναίοις» (235d) και όχι σε όμοιό του, που έτσι κι αλλιώς θα τον αποδεχτούν «ὅταν δέ τις ἐν τούτοις ἀγωνίζεται οὔσπερ καὶ ἐπαινεῖ» (235d).

Με τον τρόπο αυτό ο Σωκράτης ολοκληρώνει την ειρωνική αποτίμηση των ρητορικών τόπων και πρακτικών των επιταφίων λόγων.¹¹⁰ Στόχος της σάτιρας και της ειρωνείας του, σε αυτό το σημείο, είναι κυρίως οι ρητορικές σχολές κατά την εποχή της σύνθεσης του διαλόγου, ιδιαίτερα η πανηγυρική ρητορική του Ἴσοκράτη (οι λόγοι του οποίου ήταν αποτέλεσμα επεξεργασίας), οι ρήτορες εκείνοι των οποίων τα έργα στηρίζονταν σε προκατασκευασμένα πρότυπα (όπως η επιτάφια ρητορική του Λυσία) καθώς και εκείνοι που αυτοσχεδίαζαν τους λόγους τους (όπως η πολιτική ρητορεία του Ἀλκιδάμαντος, ο οποίος υπεραμυνόταν του αυθόρμητου δήθεν και απροσποίητου χαρακτήρα του λόγου του).¹¹¹

---

¹⁰⁹ Σήμερα θα λέγαμε: μα τί τρέλες λες τώρα; ή ακόμα πιο απλά (λαϊκά): το έχεις δει αυτό κάπου γραμμένο;

¹¹⁰ Όσο κι αν οι δύο κατηγορίες ταυτίζονται στο βαθμό που οι σοφιστές ήταν οι κατεξοχήν δάσκαλοι της ρητορικής τέχνης υπάρχει διαφορετική ποιότητα όσον αφορά στην ουσία του στόχου της επίκρισης: οι ρήτορες και οι επιτάφιοι λόγοι αποτελούν σύμπτωμα της πολιτικοκοινωνικής εικόνας που θέλει να προβάλει η πόλη, ενώ οι σοφιστές κατηγορία πνευματικών ανθρώπων που επικρίνονται λόγω της μη πολιτικής τους ιδιότητας. Στην πρώτη περίπτωση η κριτική είναι περιορισμένη στο πολιτικό πλαίσιο της πόλης, ενώ στην δεύτερη ξεπερνά τα όρια της πόλης και ιδεολογικοποιούνται οι πνευματικές διαφοροποιήσεις.

¹¹¹ Ο.π.:391-392

Ακούγοντας τα λόγια του Σωκράτη, ο Μενέξενος τον ρωτάει μειδιώντας, αν θα μπορούσε ο ίδιος να εκφωνήσει έναν επιτάφιο λόγο σε περίπτωση που τον επέλεγε η βουλή «*ἢ οἷε οἷός τ' ἂν εἶναι αὐτὸς εἰπεῖν, εἰ δέοι καὶ ἔλοιτό σε ἢ βουλή;*» (235e). Ο εἶρων Σωκράτης δεν αρνείται την πρόταση «*οἷω τ' εἶναι εἰπεῖν*» (235e) και για το λόγο αυτό θα του απαγγεῖλει στη συνέχεια έναν τέτοιο. Ο σκοπός της αποδοχής της πρότασης δεν έχει να κάνει με την προβολή του Σωκράτη και την πνευματική κυριαρχία του, αλλά αποτελεί μέρος του σχεδίου του για την καυστική και ειρωνική του στάση απέναντι στους ρήτορες και τους επιτάφιους λόγους.

Στο πλαίσιο του σχεδίου αυτού, ο Σωκράτης παρουσιάζει τον εαυτό του ως μαθητή μιας επιτυχημένης δασκάλας, της Ασπασίας¹¹², η οποία τον δίδαξε την ρητορική τέχνη. Η φήμη της και η ικανότητά της, ως δασκάλα, δεν περιορίζεται όμως μόνο στον Σωκράτη, καθώς η ίδια, ανέδειξε πολλούς καλούς ρήτορες, με εξέχουσα προσωπικότητα τον Περικλή «*ἀλλ' ἤπερ καὶ ἄλλους πολλοὺς καὶ ἀγαθοὺς πεποίηκε ῥήτορας, ἕνα δὲ καὶ διαφέροντα τῶν Ἑλλήνων, Περικλέα τὸν Ξανθίππου.*» (235e). Μάλιστα, συμπληρώνει ότι πέραν από τη ρητορική, έχει διδαχθεί και μουσική από τον δάσκαλο Κόννο¹¹³, γεγονός που δικαιολογεί να είναι κανείς δεινός ρήτορας «*θαυμαστὸν δεινὸν εἶναι λέγειν*» (236a) όποιος είχε τους δασκάλους αυτούς. Η πρόθεση του Σωκράτη, στο σημείο αυτό, είναι να αμαυρώσει τη φήμη (όχι τον ίδιο) του Περικλή ως ρήτορα, υποστηρίζοντας ειρωνικά πως από τη στιγμή που τον δίδαξε μια γυναίκα, ο Αθηναίος πολιτικός θα ήταν ανώτερος στη ρητορική από κάποιον που τον δίδαξε ο Αντιφών¹¹⁴ και στη μουσική ο Λάμπρος¹¹⁵. Μάλιστα, η συγκριτική παραβολή Ασπασίας-Αντιφώντα και Κόννου-Λάμπρου, με την ταυτόχρονη υποτίμηση του Σωκράτη από τον ίδιο «*ὅστις ἐμοῦ κάκιον ἐπαιδεύθη*» (236a) γίνεται με ένα εμφανές πνεύμα ειρωνείας, που μεγιστοποιείται στο ειρωνικό συμπέρασμα περί επιτυχίας «*ἐπαινῶν εὐδοκιμεῖν*» (236a) όσων έχουν μαθητεύσει στους «κατώτερους» δασκάλους Αντιφώντα και Λάμπρο.

---

¹¹² Η Ασπασία ήταν μια γυναίκα από τη Μίλητο, διάσημη για το δεσμό που διατηρούσε με τον επιφανή Αθηναίο πολιτικό Περικλή. Ορισμένοι συγγραφείς υποστηρίζουν πως διατηρούσε οίκο ανοχής, ενώ ήταν πόρνη και η ίδια.

¹¹³ Ο Κόννος ήταν άσημος κιθαριστής, για τον οποίο γίνεται λόγος στον πλατωνικό διάλογο *Εὐθύδημος*.

¹¹⁴ Ο Αντιφών ο Ραμνούσιος ήταν περίφημος ρήτορας, δάσκαλος του Θουκυδίδη, ο οποίος αναφέρεται κολακευτικά σε αυτόν.

¹¹⁵ Ο Λάμπρος ήταν φημισμένος μουσικός δάσκαλος του Θουκυδίδη.

Μετά την παρουσίαση των δασκάλων του και δη της Ασπασίας¹¹⁶, ο Σωκράτης προβαίνει σε αποκαλυπτικές ομολογίες σχετικά με τη ρητορική του κατάρτιση και τη μέθοδο της δασκάλας του. Αυτό όμως που τον ενδιαφέρει αρχικά είναι να πάρει πρώτα τις απαραίτητες αποστάσεις από την πατρότητα του αναμενόμενου λόγου του, αποδίδοντάς τον στην Ασπασία «*αὐτὸς μὲν παρ' ἑμαντοῦ ἴσως οὐδέν, Ασπασίας δὲ*» (236a). Μάλιστα, πρόκειται για έναν λόγο τον οποίο άκουσε από την ίδια την Ασπασία, με περιεχόμενο σύνθεσης αυτοσχεδιαστικών στοιχείων «*τὰ μὲν ἐκ τοῦ παραχρῆμά μοι διήει*» (236b) και άλλων ήδη προετοιμασμένων «*τὰ δὲ πρότερον ἔσκεμμένη*» (236b) από κομμάτια-υπολείμματα του επιτάφιου λόγου του Περικλή, που είχε συνθέσει παλιότερα η ίδια «*δοκεῖ συνετίθει τὸν ἐπιτάφιον λόγον ὃν Περικλῆς εἶπεν, περιλείμματ' ἄττα ἐξ ἐκείνου συγκολλῶσα.*» (236b).

Η «επέμβαση» λοιπόν της Ασπασίας, ως δασκάλας και ως δημιουργού του λόγου, ικανοποιεί την τεχνική του Πλάτωνα για να υποδηλώσει τόσο τον ειρωνικό χαρακτήρα του έργου όσο και για να απαλλάξει τον Σωκράτη από την αυτουργία ενός επιτάφιου λόγου κατά τα ρητορικά πρότυπα. Η ειρωνική πρόθεση αποκαλύπτεται ιδιαίτερα στο σημείο της υποβάθμισης της αξίας του λόγου που πρόκειται να αναδιηγηθεί ο Σωκράτης, καθώς ένας λόγος που προκύπτει από την ένωση υπολειμμάτων ενός προηγούμενου λόγου μαζί με έναν άτεχνο και πρόχειρο αυτοσχεδιασμό, μόνο έναν πρότυπο και εμπνευσμένο λόγο δε μπορεί να αντιπροσωπεύει.¹¹⁷

Πλέον, ο διάλογος Μενέξενου – Σωκράτη έχει ζωντανέψει, με τον πρώτο μάλιστα να διακατέχεται από έντονη περιέργεια να ακούσει όσα είπε η Ασπασία στον Σωκράτη. Έτσι φαίνεται να πιέζει επανειλημμένα-σχεδόν να παρακαλάει «*ἦ καὶ μνημονεύσαις... τί οὖν οὐ διήλθες;... ἀλλ' εἶπέ, καὶ πάνυ μοι χαριῆ... ἀλλὰ μόνον εἶπέ*» (236c) τον Σωκράτη να του τον επαναλάβει. Απ' την άλλη μεριά, ο Σωκράτης αντιμετωπίζει την επιμονή του Μενέξενου με χιουμοριστικά εμπόδια δήθεν φόβου και ηλικίας¹¹⁸ «*ἀλλ' ὅπως μὴ μοι χαλεπανεῖ ἢ διδάσκαλος ... ἂν σοι δόξω πρεσβύτης*» (236c). Αντιλαμβάνεται όμως ότι δε μπορεί να «ξεφύγει» από τη σφοδρή επιθυμία του Μενέξενου και γι' αυτό θα του κάνει το χατίρι.

¹¹⁶ Η «αναστημένη» Ασπασία ως δασκάλα του «αναστημένου» Σωκράτη αποτελεί έναν ειρωνικό αναχρονισμό του Πλάτωνα για να χλευάσει δια στόματος Σωκράτη τη ρητορική (κυρίως τη δικανική και τους Αθηναίους πολιτικούς) με σοβαρό τρόπο.

¹¹⁷ Ο.π.:405

¹¹⁸ Τα ίδια εμπόδια ο Σωκράτης δεν τα λαμβάνει υπόψη του όταν αφηγείται άλλους λόγους (π.χ. το λόγο της Διοτίμας στο Συμπόσιο), οπότε προφανώς πρόκειται για φαιδρά εμπόδια.

Αποδεχόμενος το αίτημα του Μενέξενου για την διήγηση του επιτάφιου λόγου ολοκληρώνεται ο εισαγωγικός διάλογος πριν τον κύριο κορμό του έργου. Πρόκειται για ένα κομμάτι «κλειδί» για την κατανόηση του επόμενου μέρους και για την πρόθεση του Πλάτωνα, που ακολουθεί ένα προμελετημένο σχέδιο ειρωνικού χαρακτήρα τόσο κατά του παραδοσιακού επιταφίου-επιτάφιας ρητορικής, γοργιακού χαρακτήρα, όσο και κατά της δημαγωγικής πολιτικής και των εκπροσώπων της.¹¹⁹

Πλέον, ο Σωκράτης ξεκινά τον επιτάφιο λόγο του σχεδιάζοντάς τον με το τυπικό διάγραμμα των επιτάφιας λόγων της εποχής. Δηλαδή προσπαθεί να ειρωνευτεί τη θλιβερή κενολογία των ρητόρων κάνοντας χρήση της ίδιας τους της μεθόδου.

Απ' την αρχή του λόγου του, από την εισαγωγή, ο Σωκράτης δίνει εμμέσως, μέσα από ρητορική πρακτική της αντίθεσης «λόγου και έργου», την προσωπική του θέση απέναντι στους επιτάφιους επαίνους. Αποκαλύπτει ότι ο επιτάφιος λόγος «λόγῳ» (236e) αποτελεί ένα αναγκαίο συμπλήρωμα των έμπρακτων «ἔργῳ» (236d) τιμών από το νόμο «ὃ τε νόμος προστάττει» (236d) που πρέπει να γίνει «καὶ χρή» (236e) και δεν είναι μια ηθική υποχρέωση που επιβάλλεται αβίαστα.

Η προσπάθεια όμως αυτή παρουσιάζει μια ειρωνική δυσκολία για τον Σωκράτη που τίθεται μέσα από ρητορικές ερωτήσεις αδυναμίας ως προς το πώς θα μπορέσει να παρουσιάσει έναν τέτοιο λόγο «τίς οὖν ἂν ἡμῖν τοιοῦτος λόγος φανείη;» (237a). Είναι τόσο πολλά αυτά που θέλει να πει που δεν γνωρίζει από πού να αρχίσει «πόθεν ἂν ὀρθῶς ἀρξάιμεθα...» (237a), κι όταν το αποφασίζει να το κάνει, δεν είναι σίγουρος καθώς νομίζει «δοκεῖ μοι» (237a) ότι θα επιλέξει τον σωστό τρόπο. Η ειρωνεία όμως για τις δήθεν απορίες είναι τέτοια που εξυπηρετεί την προσπάθειά του να παρουσιάσει τόσο την ευκολία για το μέγεθος των ὅσων μπορεί να αναπτύξει, όσο και για να παρουσιάσει μια σύντομη πρόθεσιν, δηλαδή να παρουσιάσει τα θέματα του επαίνου.

Αρχικά, ο Σωκράτης αναφέρεται στην ευγενική καταγωγή των Αθηναίων, ως αποτέλεσμα της αυτοχθονίας τους «τῆς δ' εὐγενείας πρῶτον ὑπῆρξε τοῖσδε ἢ τῶν προγόνων γένεσις» (237b) καθώς ήταν παιδιά της μητέρας πατρίδας «μητρὸς τῆς χώρας» (237c) και όχι υιοθετημένα τέκνα μιας μητριάς ὅπως ἄλλοι «τρεφομένους οὐχ ὑπὸ μητριᾶς ὡς οἱ ἄλλοι» (237b). Όμως, η ευγένεια δεν αποτελεί πάντα τίτλο τιμῆς, αν δε συνοδεύεται από προσωπική αξία και αρετή. Επομένως, ο υπερτονισμός της

---

¹¹⁹ Ο.π.:436

ευγένειας σε περισσότερα του ενός σημεία «*τῆς δ' εὐγενείας πρῶτον ὑπῆρξε τοῖσδε ἡ τῶν προγόνων γένεσις*» (237b), «*εὐγένεια κοσμουμένη*» (237c) και της συνεπαγωγῆς τῆς αυτοχθονίας των Αθηναίων, αφενός δεν υποδηλώνει τη μεγάλη σοβαρότητα, με την οποία ο πλατωνικός Σωκράτης εκφράζει τη μυθική γενεαλογία της Αθήνας, και αφετέρου ἔχει ως σκοπό να επακολουθήσει την ρητορική παράδοση.¹²⁰

Στη συνέχεια, αξίζει να επαινεθῆ ἡ ἴδια ἡ πόλη, ἡ Αθήνα, ἡ αγαπημένη των θεῶν «*τυγχάνει οὐσα θεοφιλῆς*» (237c), για χάρη της οποίας φιλονικούν¹²¹ μεταξύ τους «*περὶ αὐτῆς θεῶν ἔρις*» (237d). Ἡ μοναδικότητα ὁμως της Αθήνας, κατά τον ρήτορα Σωκράτη, δεν εἶναι μόνο θεϊκή. Εἶναι ἡ μητέρα των ἀνθρώπων «*ἐγέννησεν ἄνθρωπον*» (237d), ὄχι των θηρίων και των ἰδίων των Αθηναίων· ἀπὸ τους προγόνους μέχρι τους ἰδίους, τους ακροατές «*ἔτεκεν ἡ γῆ τοὺς τῶνδὲ τε καὶ ἡμετέρους προγόνους*» (237e), ἡ οποία μάλιστα εξασφάλισε και την απαραίτητη τροφή για τα παιδιά της και για ὅλους τους ἀνθρώπους «*ἤνεγκεν τὸν τῶν πυρῶν καὶ κριθῶν καρπὸν*» (238a). Ἡ ρητορικότητα και ἡ υπερβολή αυτή εἶναι ἐκδηλη στο σημείο αυτό, καθώς ἀρκεί κανεὶς να εἶναι Αθηναῖος, παιδί της Αθήνας, για να εἶναι προνομιούχος και μοναδικός. Ἄλλωστε, ὅτι οἱ ἀνθρωποι-γυναίκες μιμούνται στην κύηση και στη γέννηση τη μητέρα Αθήνα «*οὐ γὰρ γῆ γυναῖκα μεμίμηται κῆσει καὶ γεννήσει, ἀλλὰ γυνὴ γῆν*» (238a) φανερώνει για ἀκόμη μια φορά την επιμονή και τον κομπασμὸ του ρήτορα Σωκράτη για την αυτοχθονία των Αθηναίων, που διαποτίζει ὅλο τον ἔπαινο του επιταφίου. Ἡ προσπάθεια ὁμως αυτή εἶναι και ἡ πρακτική της ρητορικής, στην οποία θέλει να εστιάσει ο Σωκράτης, κάνοντας χρήση αυτής.

Πλέον, για τον ρήτορα Σωκράτη σειρά ἔχει το πολίτευμα, σύμφωνα με το οποίο γεννήθηκαν και εκπαιδεύτηκαν ὅλοι οἱ πρόγονοι «*γεννηθέντες δὲ καὶ παιδευθέντες*» (238b). Πρόκειται για το πολίτευμα της αριστοκρατίας με το οποίο διοικούνται ἀπὸ παλιά «*αὐτὴ πολιτεία καὶ τότε ἦν καὶ νῦν, ἀριστοκρατία*» (238c). Το πολίτευμα ὁμως, ὅπως το παρουσιάζει ο Σωκράτης, με τα χαρακτηριστικά της λαϊκῆς εξουσίας, της ισότητας και της αξιοκρατίας, που προκύπτει ως ἀποτέλεσμα της ισιγονίας των Αθηναίων «*αἰτία δὲ ἡμῖν τῆς πολιτείας ταύτης ἡ ἐξ ἴσου γένεσις*» (238d), θυμίζει περισσότερο δημοκρατία¹²². Επίσης, το γεγονός της επικρατοῦσας ἀντίληψης ὅτι κυβερνά αὐτὸς που θα θεωρηθῆ σοφός ἢ ἐνάρετος «*ὁ δόξας σοφὸς ἢ ἀγαθὸς εἶναι κρατεῖ καὶ ἄρχει.*» (238d) υποδηλώνει τη σατιρική και ειρωνική στάση του Σωκράτη,

¹²⁰ Ο.π.:448

¹²¹ Πρόκειται για την ἔριδα μεταξύ Αθηνᾶς και Ποσειδῶνα, με την επικράτηση της Αθηνᾶς.

¹²² Πρόκειται για πλατωνικό τέχνασμα σοφιστικῆς και ειρωνικῆς αναφοράς στην υποβαθμισμένη και εκφυλισμένη αθηναϊκή δημοκρατία.

καθώς δίνεται έμφαση στην έκφραση «αυτός που θεωρείται», αντί του «αυτός που πραγματικά είναι».¹²³ Επομένως ο έπαινος του αθηναϊκού πολιτεύματος ως αριστοκρατίας είναι ειρωνικός, εφόσον η αρετή των ασκούντων δεν είναι πραγματική, αλλά κατασκευάσμα της ρητορική μηχανής, η οποία δημιουργεί στους πολίτες την ψευδή εικόνα για τα πράγματα και τα πρόσωπα, και επομένως τους εξαπατά.¹²⁴

Με τον τρόπο αυτό ολοκληρώνεται η ρητορεία του Σωκράτη για την Αθήνα, ως πνευματικό και εκπαιδευτικό κέντρο και περνά πλέον στον έπαινο των έργων, στον έπαινο των αγώνων της Αθήνας υπέρ της ελευθερίας (239a-246a). Ο Σωκράτης όμως, περνάει τον έπαινο των μεγάλων κατορθωμάτων συνδέοντάς τα άμεσα με το πολιτικό σύστημα «πάση έλευθερία τεθραμμένοι» (239a), με την αυτοχθονία «οί τῶνδ' γε πατέρες και οί ήμέτεροι και αύτοί ούτο» (239a) και με την φυσική υπεροχή των Αθηναίων «καλῶς φύντες» (239a). Όμως, όλα τα παραπάνω δεν αποδεικνύουν ότι μπορούν να συνδεθούν άμεσα με τις επιτυχίες των Αθηναίων. Καθώς, τόσο η απόλυτη ελευθερία, που δεν αποτελεί μάλιστα ισχυρό τεκμήριο επιτυχίας, αφού μπορεί να οδηγήσει στην δυστυχία αν δεν υπάρχουν κανόνες που εφαρμόζονται, όσο και η σοβινιστική αυτοχθονία και η ατεκμηρίωτη, στην παρούσα ομιλία, φυσική υπεροχή, δείχνουν εξ αρχής τη διάθεση του Σωκράτη να δημιουργήσει εύκολα σοφίσματα ως τεκμήρια, όπως και οι ρήτορες των επιταφίων, τη μέθοδο των οποίων θέλει να καυτηριάσει.

Μετά την αναφορά για την αθηναϊκή ελευθερία, ο ρήτορας, ακολουθώντας την εγκωμιαστική παράδοση της πόλης, διεξέρχεται, λόγω έλλειψης επαρκούς χρόνου εξύμνησης «ὄ τε χρόνος βραχύς» (239b) από τους ποιητές «ὧν δ' ούτε ποιητής» (239c), στον έπαινο των μυθικών κατορθωμάτων και στους αγώνες της πόλης κατά των Περσών, τους οποίους ανέλαβε η Αθήνα όχι μόνο για την ελευθερία της, αλλά και για την ελευθερία ολόκληρης της Ελλάδος «ὕπερ άπάντων τῶν Έλλήνων» (239b). Η αναφορά όμως του Σωκράτη γίνεται με ρητορική υπερβολή, καθώς κανένας ποιητής δεν τους έχει υμνήσει με τον πρέποντα τρόπο «πρεπόντως τῶν πραξάντων» (239c), υποτιμώντας έτσι ολόκληρη την προηγούμενη εγκωμιαστική παράδοση.

Ο έπαινος των αθηναϊκών κατορθωμάτων γίνεται με τέτοιο τρόπο, ώστε να κυριαρχεί, μέσα από το σκόπιμο υπερβολικό τόνο του ρήτορα Σωκράτη, η έξαρση της ανδρείας και της αρετής των Αθηναίων, που έσωσαν την Ελλάδα και την Ευρώπη

¹²³ Taylor, 1992:70

¹²⁴ Αθανασάτος, 2001:460

«δουλουμένους τὴν Εὐρώπην ἔσχον» (239d) ἀπὸ τοὺς βαρβάρους. Για νὰ το ἐπιτύχει αὐτὸ μεγιστοποιεῖ τὸν κίνδυνο τῆς Περσικῆς ἀπειλῆς ἐπαναλαμβάνοντάς¹²⁵ τὴν, για νὰ τονίσει στὴ συνέχεια τὴν ἀξία τῆς σημασίας τῶν ἀθηναϊκῶν ἐπιτυχιῶν με πιὸ ἐντονο τρόπο. Ὅμως, ἡ προσπάθεια τοῦ Σωκράτη για τὴν ἀθηναϊκὴ επικράτηση ἐμπεριέχει ὀρισμένες ἀνακρίβειες, οἱ ὁποῖες υποβαθμίζουν τὴν ἀξία τοῦ λόγου του. Ὁ σκοπὸς του εἶναι εἰρωνικὸς, καθὼς διογκώνει τὶς δυνάμεις τῶν Περσῶν στὸν Μαραθῶνα σε πεντακόσιες χιλιάδες καὶ τριακόσια πλοῖα¹²⁶ «μυριάδας μὲν πεντήκοντα ἔν τε πλοίοις καὶ ναυσίν, ναῦς δὲ τριακοσίας» (240a), ἰσχυρίζεται ὅτι ἡ επικράτηση τοῦ Δάτη ἐγίνε σε τρεῖς ἡμέρες ἐναντίον τῶν Ἐρετριῶν¹²⁷ «τρισὶν ἡμέραις, διηρευνήσατο δὲ αὐτῶν πᾶσαν τὴν χώραν» (240b) καὶ ὅτι κανεὶς δὲν βοήθησε τοὺς Ἐρετριεῖς¹²⁸ «οὐτ' Ἐρετριεῦσιν ἐβοήθησεν Ἑλλήνων οὐδεὶς» (240c), για νὰ δικαιώσει τὸν χαρακτηρισμὸ του ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι με τὶς πράξεις τοὺς ἐγίναν ὀδηγητὲς καὶ δάσκαλοι ὅλων τῶν ἄλλων «ἡγεμόνες καὶ διδάσκαλοι τοῖς ἄλλοις γενόμενοι» (240d). Με αὐτὴ λοιπὸν τὴ σκόπιμη ἀπόκλιση ἀπὸ τὴν ἱστορικὴ ἀλήθεια, ὁ Σωκράτης κατορθώνει νὰ ἀναδείξει ρητορικὰ τὴ μοναδικότητα τῶν Ἀθηναίων στὴν πολεμικὴ ἀρετὴ, υἱοθετώντας ρητορικὰ τεχνάσματα κενοῦ ἱστορικοῦ περιεχομένου.¹²⁹

Κι ἐνῶ ὁ ἔπαινος τοῦ Σωκράτη πρὸς τὴν ἀνδρεία τῶν Ἀθηναίων ἔχει ἐπιτελέσει τὸ σκοπὸ του, ὁ Σωκράτης, ἀντιλαμβανόμενος ὅτι δημιουργεῖται ἓνα κενὸ ἐπαίνου, συνεχίζει με τὰ «δευτερεῖα» (241a) τοῦ ἐπαίνου τῆς ἀνδρείας πρὸς τοὺς νικητὲς τῆς Σαλαμίνας καὶ τοῦ Ἀρτεμισίου. Ὁ ρήτορας ἔχει πλέξει μὲχρι στιγμῆς τὸ ἐγκώμιο τῆς κυριαρχίας τῶν Ἀθηναίων ἐπὶ ξηράς, καὶ πλέον θὰ πλέξει τὸ ἐγκώμιο τῆς θαλάσσιας ἀθηναϊκῆς κυριαρχίας, οὕτως ὥστε νὰ δείξει ὅτι ἡ Ἀθήνα ἐγίνε πρότυπο ἐκπαίδευσης ἀνδρείας για ὅλους τοὺς Ἕλληνες «παιδευθῆναι τοὺς ἄλλους Ἕλληνας» (241c). Ὅμως, ὁ ρήτορας Σωκράτης συνεχίζοντας τόσο με τὸν υπερβολικὸ τρόπο ἀφήγησης ὅσο καὶ τῆς σκόπιμης ἱστορικῆς του ἀπόκλισης, δὲν κάνει λόγο για

¹²⁵ «πᾶσα μὲν ἡ Ἀσία ἐδούλευε τρίτῳ ἤδη βασιλεῖ» (239d) ὅλη ἡ Ἀσία ἦταν δούλη κιόλας στὸν τρίτο Πέρση βασιλεῖα, «Κῦρος...καὶ τοὺς δεσπότης Μήδους ἐδουλώσατο καὶ τῆς ἄλλης Ἀσίας μὲχρι Αἰγύπτου ἤρξεν, ὁ δὲ υἱὸς Αἰγύπτου τε καὶ Λιβύης ὅσον οἶόν τ' ἦν ἐπιβαίνειν, τρίτος δὲ Δαρεῖος περὶ μὲν μὲχρι Σκυθῶν τὴν ἀρχὴν ὠρίσατο» (239e) ὁ Κῦρος καθυπόταξε τοὺς κυρίαρχους Μήδους, ἐπεκράτησε σε ὅλη τὴν ἄλλη Ἀσία μὲχρι τὰ ὅρια τῆς Αἰγύπτου, ὁ δὲ γιὸς του Καμβύσης κατέκτησε τὴν Αἰγύπτο καὶ ὅσο μέρος τῆς Λιβύης μπορούσε, καὶ τρίτος ὁ Δαρεῖος καὶ κατὰ ξηρὰ ἐξέτεινε τὰ ὅρια τοῦ κράτους μὲχρι τὴν Σκυθία, «αἱ δὲ γνῶμαι δεδουλωμέναι ἀπάντων ἀνθρώπων ἦσαν· οὕτω πολλὰ καὶ μεγάλα καὶ μάχια γένη καταδουλωμένη ἦν ἡ Περσῶν ἀρχή» (240a) ὅλων τῶν ἀνθρώπων τὸ φρόνημα ἦταν υποδουλωμένο. Τόσα πολλὰ καὶ μεγάλα καὶ μάχια ἔθνη εἶχε υποτάζει ἡ περσικὴ δύναμη.

¹²⁶ Ὁ Ἰσοκράτης στὸν Πανηγυρικὸ του ἀναφέρεται ἀόριστα σε πολλὲς χιλιάδες.

¹²⁷ Κατὰ τὸν Ἡρόδοτο (Ἱστορία) οἱ Πέρσες προσέβαλαν τὸ τεῖχος τῆς πόλης σε ἕξι ἡμέρες.

¹²⁸ Κατὰ τὸν Ἡρόδοτο (Ἱστορία), οἱ Ἀθηναῖοι ἐστεῖλαν βοήθεια τέσσερις χιλιάδες ἄντρες, καθὼς ἐπίσης βοήθησαν καὶ οἱ Πλαταιεῖς.

¹²⁹ Ὁ.π.:484-485

συμμάχους καταγράφοντας και τις νίκες αυτές αποκλειστικά στο ενεργητικό των Αθηναίων.

Το τρίτο κατά σειρά σημαντικό κατόρθωμα, για τον ρήτορα, είναι το «ἐν Πλαταιαῖς ἔργον» (241c), κοινό έργο των Λακεδαιμονίων και των Αθηναίων «κοινὸν ἤδη τοῦτο Λακεδαιμονίων τε καὶ Αθηναίων» (241c). Ο Σωκράτης το αναφέρει τρίτο ως προς την ανδρεία, καθώς η συνεργασία των Ελλήνων εξασφάλιζε πιο εύκολα το θετικό αποτέλεσμα σε σχέση με όσα είχαν αναφερθεί μέχρι τώρα και τα απέδιδε αποκλειστικά στους Αθηναίους. Όμως, αυτή η δυσκολία, της αποκλειστικής υπεροχής των Αθηναίων, για ακόμη μια φορά, περιορίζει ειρωνικά τον εν λόγω έπαινο σε λίγες μόνο σειρές, καθώς η δόξα μοιράζεται με τους Λακεδαιμονίους. Μάλιστα, η προσπάθεια «υποβάθμισης» γίνεται έκδηλη από το γεγονός ότι ο ρήτορας δεν αναφέρεται καθόλου στη μάχη των Θερμοπυλών, διότι δεν είχε αθηναϊκή συμμετοχή, μάχη, η οποία αποτελεί πρότυπο ανδρείας. Για το λόγο αυτό, και επειδή οι Αθηναίοι αναδεικνύονται ηγεμόνες και διδάσκαλοι «ἡγεμόνες καὶ διδάσκαλοι τοῖς ἄλλοις γενόμενοι» (240d) διατείνεται ο ρήτορας Σωκράτης ότι οι Αθηναίοι απέτρεψαν οριστικά τον κίνδυνο της καταστροφής της Ελλάδος από τους Πέρσες. Σε αυτό βοήθησε η ναυμαχία στον Ευρυμέδοντα «οὔτοι οἱ τε ἐπ' Εὐρυμέδοντι ναυμαχήσαντες» (241d), η εκστρατεία στην Κύπρο «οἱ εἰς Κύπρον στρατεύσαντες» (241e) και το ταξίδι στην Αίγυπτο «οἱ εἰς Αἴγυπτον πλεύσαντες» (241e), με τα οποία καθάρισαν κάθε βαρβαρικό στοιχείο. Με την περιγραφή αυτή γίνονται αντιληπτές τόσο η ρητορική ταχυδακτυλουργία όσο και η επιτηδειότητα του Σωκράτη. Αφήνει να εννοηθεί ότι σε όλα οι Αθηναίοι ήταν μόνοι και όλες τους οι ενέργειες στεύθηκαν με επιτυχία, γεγονός που αποκαλύπτει την ανακριβή¹³⁰ περιγραφή και την ειρωνική πρόθεση του Πλάτωνα για την Αθηναϊκή κυριαρχία.¹³¹

Μετά την εξιστόρηση των Μηδικών ο Σωκράτης περνάει στα γεγονότα του Πελοποννησιακού πολέμου παρουσιάζοντάς τα με τρόπο αποκαλυπτικό ως προς τη ρητορική αντίληψη του Πλάτωνα για τη «διαμόρφωση» της ιστορικής αλήθειας και την «αμερόληπτή» του στάση. Η ρητορική του τακτική εμφανίζεται από την αρχή της εξιστόρησής του, καθώς αποδίδει τα κίνητρα των εχθρών της Αθήνας στη ζήλια και στο φθόνο «πρῶτον μὲν ζῆλος, ἀπὸ ζήλου δὲ φθόνος» (242a) για την πόλη και όχι σε πραγματικά αίτια. Στη συνέχεια, ο Σωκράτης μεγεθύνει τη ρητορεία του αποδίδοντας τα αίτια της μάχης της Τανάγρας σε αλτρουιστικά κίνητρα «ὕπερ τῆς Βοιωτῶν

¹³⁰ Ο Θουκυδίδης (Ιστορία) αναφέρει ότι η εκστρατεία των Ελλήνων στην Αίγυπτο απέτυχε.

¹³¹ Ο.π.:491-492

ἐλευθερίας» (242a) κρύβοντας τα πραγματικά αίτια, που ήταν η δική τους προστασία εναντίον της πορείας των Σπαρτιατών προς την Αθήνα.

Από όλο τον Πελοποννησιακό πόλεμο ο ρήτορας εκθέτει τόσο επιλεκτικά ορισμένα γεγονότα όσο και με διαφορετική χρονολογική τάξη¹³². Μάλιστα, στη διήγησή του ο Πλάτων δεν ακολουθεί τον Θουκυδίδη, δηλαδή ότι ο πόλεμος ήταν ένας και συνεχής. Ο Σωκράτης παρουσιάζει δύο πολέμους για να παρουσιάσει τους Αθηναίους ως θύματα αχαριστίας, σθεναρά αμυνόμενους, ακόμη δε και νικητές. Με τον τρόπο αυτό της επιλεκτικής επιδεικτικής ρητορείας, ο Σωκράτης μεροληπτει υπέρ των Αθηναίων για να επιτύχει τον ειρωνικό σκοπό του μένοντας μακριά από την ιστορική αλήθεια και την εγκυρότητα. Η προσπάθεια μάλιστα του Σωκράτη, στη συνέχεια, για να αναδείξει τα φιλελληνικά αισθήματα και τον ανθρωπισμό των Αθηναίων, επικαλούμενος τη φυλετική συγγένεια *«πρὸς μὲν τὸ ὀμόφυλον μέχρι νίκης δεῖν πολεμεῖν, καὶ μὴ δι' ὄργην ἰδίαν πόλεως τὸ κοινὸν τῶν Ἑλλήνων διολλύναι, πρὸς δὲ τοὺς βαρβάρους μέχρι διαφθορᾶς»* (242d) προβάλλει ως υποκριτική, καθώς δεν αποτελούσε σταθερό στοιχείο συμπεριφοράς της Αθήνας, όπως απέδειξε η Αθήνα στην περίπτωση της Μυτιλήνης ή της Μήλου, κατά τη διάρκεια του Πελοποννησιακού πολέμου. Επομένως, τόσο τα φιλελληνικά αισθήματα όσο και η φυλετική συγγένεια, που προβάλλονται ως κίνητρα της αθηναϊκής εξωτερικής πολιτικής απέχουν από την αλήθεια και οφείλονται στη ρητορική φιλοτιμία *«ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας»* (242b) του Σωκράτη για να υπηρετήσει την ειρωνική του πρόθεση κατά της επιδεικτικής ρητορικής και της δημαγωγικής αθηναϊκής πολιτικής.¹³³

Στη συνέχεια του πολέμου ακολουθεί η εκστρατεία στη Σικελία, η οποία όχι μόνο αποδίδεται εσφαλμένα ως ξεχωριστός πόλεμος *«τρίτος δὲ πόλεμος»* (242e), αλλά αποδίδεται κι ως πόλεμος ηθικός *«οἷς βοηθοῦντες διὰ τοὺς ὄρκους»* (243a). Ο Σωκράτης σε αυτό το σημείο αποκρύπτει τεχνηέντως την καταστροφική κατάληξη της εκστρατείας πίσω από τη λέξη *«ἐδυστύχησαν»* (243a) και την αποδίδει σε φυσικά εμπόδια *«διὰ δὲ μῆκος τοῦ πλοῦ»* (243a). Πλέκει για ακόμη μια φορά το εγκώμιο των Αθηναίων, οι οποίοι αν και έχασαν στη Σικελία οι εχθροί τούς επαινούν και τους θαυμάζουν για τη σωφροσύνη και την ανδρεία τους *«σωφροσύνης καὶ ἀρετῆς»* (243a). Όμως, ο ρήτορας Σωκράτης, με τη ρητορική και σοφιστική του διάθεση, «ξεχνάει» εύκολα να αναφέρει ποιες ήταν αυτές οι πράξεις ανδρείας και πότε έγιναν έτσι ώστε

¹³² Τόσο η μάχη στην Τανάγρα όσο και η μάχη στα Οινόφυτα, η οποία έγινε μετά τη μάχη της Τανάγρας, παρουσιάζονται μετά *«μετὰ δὲ τοῦτο γενομένου πολέμου»* (242a) της Καλλιέας Ειρήνης (448 π.Χ.) *«εἰρήνης δὲ γενομένης»* (242a), ενώ είναι προγενέστερα.

¹³³ Ο.π.:497- 498

να αποτελέσουν πρότυπο ηθικής υπερηφάνειας και μίμησης. Μάλιστα, ήταν τέτοιες οι επιτυχίες των Αθηναίων, που οδήγησαν στη ζήλια και στη συνεργασία των άλλων πόλεων με τους Πέρσες «φιλονικίας ἐλθεῖν πρὸς τὴν πόλιν τοὺς ἄλλους Ἕλληνας, ὥστε πτολμῆσαι τῷ ἐχθίστῳ ἐπικηρυκεύσασθαι βασιλεῖ» (243b) εναντίον της Αθήνας. Ὁμως, η ρητορική υπερβολή και οι υψηλοί εκφραστικοί τόνοι «τῷ ἐχθίστῳ, βάρβαρον ἐφ' Ἕλληνας» (243b), με τους οποίους ο Σωκράτης προβάλλει τη συμμαχία με τον βασιλιά των Περσών εναντίον των Αθηναίων, καθιστούν ακόμη πιο αναξιόπιστη τη διακήρυξη υπερηφάνειας του ρήτορα Σωκράτη και αποκαλύπτουν την ειρωνική πρόθεση του Πλάτωνα, διότι ενώ ο ρήτορας καταδικάζει απερίφραστα τη συμμαχία και την αποδίδει στην αντιζήλια και το φθόνο των άλλων¹³⁴ Ελληνικῶν πόλεων «πρῶτον μὲν ζήλος, ἀπὸ ζήλου δὲ φθόνος» (242a), στη συνέχεια αποσιωπά επιμελῶς όχι μόνο τις διαπραγματεύσεις των Αθηναίων με τους Πέρσες (387 π.Χ.), αλλά και την αποδοχή των ὁρων της επονειδιστῆς Συνθήκης του Ανταλκίδα.

Τέλος, αποτιμώντας το τέλος του Πελοποννησιακού πολέμου θριαμβολογεῖ για τη νίκη των Αθηναίων στις Αργινούσες και επομένως και στον υπόλοιπο πόλεμο, γεγονός που αποτελεί ιστορική ανακρίβεια για τον ρήτορα «ἐνίκησαμεν οὐ μόνον τὴν τότε ναυμαχίαν, ἀλλὰ καὶ τὸν ἄλλον πόλεμον» (243d). Μάλιστα, η απόδοση της ανομολόγητης τελικής ήττας σε εσωτερικές διαμάχες «ἡμετέρα αὐτῶν διαφορᾶ ἐκρατήθημεν» (243d) κι όχι από τους Λακεδαιμόνιους στους Αιγὸς ποταμούς (405 π.Χ.), το υπερβολικό και ανιστόρητο συμπέρασμα για την αδύνατη κατάκτηση της Αθήνας από το σύνολο των ανθρώπων «δόξαν γὰρ δι' αὐτοὺς ἢ πόλις ἔσχεν μὴ ποτ' ἂν καταπολεμηθῆναι μηδ' ὑπὸ πάντων ἀνθρώπων» (243d) και ο τελικός χαρακτηρισμός σε νικητές και νικημένους «ἐνίκησαμεν καὶ ἠττήθημεν» (243d) αποδομοῦν την προσπάθεια του Σωκράτη και φανερώνουν την επίπλαστη διατύπωση, το αφόρητο επιτηδευμένο ὕφος, την υπερβολή, τη σοφιστεία και την ανάμειξη της αλήθειας με το ψεύδος. Στοιχεῖα δηλαδή που προδίδουν τη δημαγωγική αμετροέπεια του ρήτορα και συγχρόνως αποκαλύπτουν τις πραγματικές προθέσεις του Πλάτωνα.¹³⁵

Οι προθέσεις του Πλάτωνα, μέσω του Σωκράτη, στον Μενέξενο αποκαλύπτονται συνολικές και ολοκληρωτικές. Δε σταματοῦν στα Μηδικά και στα γεγονότα του Πελοποννησιακού πολέμου. Σειρά ἔχει πλέον ο εμφύλιος «ὁ οἰκεῖος ἡμῖν πόλεμος» (243e) και η ρητορική παρουσίασή του. Ο Σωκράτης εισέρχεται στον

¹³⁴ Ο Σωκράτης χρησιμοποιεῖ υπερβολικές εκφράσεις ρητορικής τεχνικής, που δείχνουν ὅτι ὅλοι οι Ἕλληνες στράφηκαν εναντίον της Αθήνας. Στην πραγματικότητα ὁμως η διαμάχη της ἦταν με τη Σπάρτη.

¹³⁵ Ὁ.π.:498-502

εμφύλιο πόλεμο με αισθήματα πατριωτικής ευφορίας και ικανοποίησης. Ωστόσο, ο πανηγυρικός τόνος και ο τρόπος έκθεσης του επαίνου δείχνουν μια διαφορετική προσέγγιση του θέματος. Μάλιστα, το αίτημα του ρήτορα για συνδιαλλαγή και συγγνώμη ανάμεσα στους αυτουργούς και τα θύματα της εμφύλιας διαμάχης μέσω συνδιαλλαγής και της συγγνώμης των εν ζωή «οἱ αὐτοὶ γὰρ ὄντες ἐκείνοις γένει συγγνώμην ἀλλήλοις ἔχομεν ὧν τ' ἐποιήσαμεν ὧν τ' ἐπάθομεν» (244b) , αν και φαίνεται ηθικά αποδεκτό, στερείται φιλοσοφικού και πλατωνικού βάθους, αποτελώντας το περίβλημα μιας ρητορικής κοινοτυπίας.

Στη συνέχεια, στην παρουσίαση των γεγονότων του Κορινθιακού πολέμου, ο Σωκράτης γίνεται ακόμη πιο ειρωνικός, καθώς η παραποίηση είναι μεγαλύτερη και ο τρόπος έκθεσής τους είναι πιο επίπλαστος, πιο σοφιστικός, πιο ρητορικός. Όπως και στον Πελοποννησιακό πόλεμο, έτσι κι σ' αυτή την περίπτωση παρουσιάζονται τα αισθήματα γενναιοδωρίας και φιλευσπλαχνίας της Αθήνας προς τις άλλες πόλεις «μη ἐθέλειν... Ἑλληνας βαρβάροις ἐκδόντες» (245e). Όμως, η υπερβολή του ρήτορα έρχεται να αποκαλυφθεί και να διαψευσθεί από τη στάση των Αθηναίων απέναντι στους Μηλιούς¹³⁶, με την καταστροφή τους το 416 π.Χ.. Εκεί όμως που η ειρωνεία του Πλάτωνα γίνεται πιο δηκτική είναι όταν ο ρήτορας αναφέρεται στην ευσπλαχνική και πρόθυμη στάση των Αθηναίων να υποστηρίξουν τον πιο αδύνατο «ἀεὶ λίαν φιλοικτίρμων ἐστὶ καὶ τοῦ ἥττονος θεραπείς» (244e) και συγχρόνως «ομολογεῖ» με μεγάλη μετριοφροσύνη και συγκατάβαση ότι αυτή είναι η μόνη και δίκαιη «κατηγορία» που μπορεί να προσαφθεί στην πόλη «κατηγορῆσαι δικαίως... μόνον λέγων ὀρθῶς» (244e). Όμως, ο ρήτορας εφαρμόζει την τεχνική της αποσιώπησης και της συγκάλυψης του ρόλου που είχε το περσικό χρυσάφι στην υποκίνηση του πολέμου. Γεγονός που όχι μόνο έσωσε τον Πέρση βασιλιά «ὁμολογουμένως ἔσωσεν» (245a), αλλά αναδεικνύει επίσης και την ειρωνική τοποθέτηση περί αθηναϊκής φιλευσπλαχνίας και ευσπλαχνίας.

Η ειρωνεία του Πλάτωνα είναι έκδηλη, καθώς προσπαθεί όχι μόνο να παρουσιάσει ότι δεν υπάρχουν μελανά σημεία στην αθηναϊκή πολιτική και ηγεμονία, αλλά προσπαθεί να αναδείξει και ότι όλη η πόλη παρουσιάζει τόσο άψογο μεγαλείο που οποιοδήποτε αρνητικό της στοιχείο διαγράφεται από την ιστορία. Μάλιστα, η αποκορύφωση της προσπάθειας αυτής παρουσιάζεται από τη στομφώδη ανειλικρίνεια και τη σοφιστική πρακτική του Σωκράτη ως θεία - θαυμαστή ενέργεια «τό γε

---

¹³⁶ Θουκυδίδης (Ιστορία)

θειότατον πάντων» (244d), να βρει καταφύγιο ο Πέρσης βασιλιάς στην ίδια την Αθήνα και όχι κάπου αλλού «βασιλέα εις τοῦτο ἀπορίας ἀφικέσθαι, ὥστε περιστῆναι αὐτῷ μηδαμόθεν ἄλλοθεν τὴν σωτηρίαν γενέσθαι ἀλλ' ἢ ἐκ ταύτης τῆς πόλεως, ἦν προθύμως» (244d). Τόσο φιλεύσπλαχνη λοιπόν εμφανίζεται η Αθήνα, σε αντίθεση με τον εκ φύσεως μισοβαρβαρισμό της «φύσει μισοβάρβαρον» (245c) τον οποίο επικαλείται με έντονο τρόπο αργότερα. Έτσι, με τον τρόπο αυτό η αγιογραφημένη αυτοπροσωπογραφία της Αθήνας διαποτίζεται από τον Πλάτωνα με την πιο δηκτική και σαρκαστική ειρωνεία, για να αποδείξει ότι η έπαρση που καλλιεργούν οι επιδεικτικοί και πολιτικοί ρήτορες είναι κενή και ρηχή, καθώς η Αθήνα δεν είναι ούτε πρόθυμος προστάτης των αδικημένων, ούτε η μόνη υπέρμαχος της ελευθερίας, ούτε πρότυπο φυσικού μισοβαρβαρισμού.¹³⁷ Είναι χαρακτηριστικό άλλωστε ότι ο έπαινος του Κορινθιακού πολέμου, με την τακτική της σκόπιμης αποσιώπησης της συνθήκης του Ανταλκίδα και των όρων της, αποδεικνύει το στρεβλωτικό χαρακτήρα της δημαγωγικής ρητορικής και ιδιαίτερα την αποχαυνωτική επιδεικτική επιτάφια ρητορική και των εγκωμιαστικών επαίνων.¹³⁸

Ο Σωκράτης κλείνει πλέον τον Έπαινο των έργων. Ακολουθεί το επόμενο μέρος του επιτάφιου λόγου του, το οποίο περιλαμβάνει την *Παρακέλευση* (246a-c) προς τους επιζώντες, την *Προσωποία* των νεκρών (246d-248d), η οποία περιλαμβάνει την *Παραίνεση* των πατέρων στα παιδιά τους για να τους μιμηθούν (246d-247c) και την *Παραμυθία* των παιδιών στους γονείς (247c-248d)· και από την *Παραίνεση* και την *Παραμυθία* που απευθύνει ο ίδιο ο ρήτορας στους επιζώντες (248e-249c).¹³⁹

Κατά το υπόλοιπο του έργου (*Παρακέλευση- Προσωποία- Παραίνεση*) δημιουργείται μια εντύπωση διαφορετικής χρήσης ύφους σε σχέση με το προηγούμενο τμήμα του επαίνου. Όμως, παρά την αίσθηση της σοβαρότητας που προσκτάται από το μήνυμα της *Παρακέλευσης*, να μην εγκαταλείπουν οι ζώντες τις τάξεις των προγόνων και να μην υποχωρούν δείχνοντας δειλία «μὴ λείπειν τὴν τάξιν τὴν τῶν προγόνων μηδ' εἰς τοῦπίσω ἀναχωρεῖν εἴκοντας κάκη» (246b), ούτε εδώ, ούτε στην *Προσωποία* και στην *Παραίνεση* εισάγει ο ρήτορας μια ιδιαίτερη εσωτερική φιλοσοφία. Πρόκειται για αρετολογία που στηρίζεται σε κοινότοπα αποφθέγματα, που δίνουν προβάδισμα στην πολεμική ανδρεία και όχι στην αρετή.

¹³⁷ Αθανασάτος, 2001:508-514

¹³⁸ Ο.π.:546

¹³⁹ Ο.π.:553

Το ιδιαίτερο σε αυτό το σημείο του έργου είναι ότι τόσο στην *Προσωποία*, όσο ακόμη περισσότερο στην *Παραίνεση* και την *Παραμυθία* του ρήτορα ενυπάρχουν η προσποίηση και η ειρωνεία δρώντας ενεργητικά, όχι όμως αποκάλυπτα. Για το λόγο αυτό η ειρωνεία στο σημείο αυτό είναι πιο σκοτεινή, υπόγεια αλλά και ελεγχόμενη. Είναι φαινομενικά αθώα, αλλά εξίσου πικρή και παιδαγωγική όπως στον *Έπαινο*. Με τον τρόπο αυτό στοιχεία κοινότοπα, εμφανίζονται ενδεδυμένα με έναν μανδύα της σοβαρότητας και πλατωνικότητας. Το ρητορικό παιχνίδι παίζει κι εδώ σημαντικό ρόλο με τις παρηγήσεις και τις υπερβολές, για τη δημιουργία τεχνητής ατμόσφαιρας, έτοιμης να δεχθεί με βαρύγδουπο τρόπο τα ηθικά αξιώματα κρύβοντας την σωκρατική προσπάθεια μίμησης ρητορικών λόγων. Άλλωστε, ο Σωκράτης γνωρίζει ότι δεν πρέπει να ξεπεράσει ορισμένα όρια και ότι για να παρωδήσει κάτι πρέπει να το κάνει να μοιάζει με αληθινό. Για το λόγο αυτό, τόσο η σοβαρότητα, όσο και η ειρωνεία εναλλάσσονται με τέτοιο τρόπο, για να μεταστρέψει ο Σωκράτης το κλίμα της ανοιχτής ειρωνείας σε κλίμα έκφρασης ειλικρινών αισθημάτων υποβάλλοντας το ακροατήριο σε δήθεν γνήσιες φιλοσοφικές ιδέες, δημιουργώντας έτσι την πλαστή εντύπωση για τη σοβαρή πρόθεσή του κατά τη σύνθεση του έργου, ενώ ταυτόχρονα ο ίδιος δεν αφήνεται να παρασυρθεί από τη θέρμη των συναισθημάτων του και να παρεκκλίνει από το στόχο του.¹⁴⁰

Ο Σωκράτης, έχοντας ολοκληρώσει τον απαγγελτικό του μονόλογο, απευθύνεται ξανά στον νεαρό Μενέξενο επαναφέροντας τη διαλογική μορφή στο έργο. Όπως και στον εισαγωγικό διάλογο, έτσι κι εδώ ο Σωκράτης αποστασιοποιείται από την πατρότητα του λόγου, επαναλαμβάνοντας ότι πρόκειται για λόγο της Ασπασίας «οὗτός σοι ὁ λόγος, ὃ Μενέξενε, Ασπασίας τῆς Μιλησίας ἐστίν» (249d). Με τον τρόπο αυτό ο Πλάτων εισάγει για ακόμη μια φορά το παιχνίδι της λεπτής ειρωνείας και της προσποίησης, καθώς ο μαγεμένος και γοητευμένος από τον επιδεικτικό λόγο Μενέξενος δείχνει να απορεί εντυπωσιασμένος για την ικανότητα της Ασπασίας να συνθέτει τέτοιους λόγους. Η μαγεία, η γοητεία και η εντύπωση που προκάλεσαν τόσο εύκολα και γρήγορα τα λόγια του Σωκράτη, κάνοντας χρήση διάσπαρτων κομματιών από άλλους λόγους, αποδεικνύουν τον σκοπό της ειρωνείας του Πλάτωνα για το σατιρισμό των επιδεικτικών λόγων. Επίσης, η υποκριτική διαβεβαίωση του Σωκράτη στο τέλος του έργου, ότι ο λόγος είναι της Ασπασίας «εἰ μὴ πιστεύεις, ἀκολούθει μετ' ἐμοῦ, καὶ ἀκούσῃ αὐτῆς λεγούσης» (249d), μόνο

---

¹⁴⁰ Ο.π.:618-620

φαινομενικά αθώα δε μπορεί να είναι. Προσπαθεί να αποσπάσει υποκριτικά μια άμεση επιδοκιμαστική κρίση του συνομιλητή για τον άξιο λόγο της Ασπασίας, κάνοντας ακόμα μεγαλύτερα και απτά τα αποτελέσματα των ρητορικών λόγων.

Η ειρωνεία του επιλόγου συνεχίζεται ακόμα πιο διακριτικά με τον Μενέξενο να απορεί για το πού χρωστά ευγνωμοσύνη. Στον Σωκράτη που τον απήγγειλε ή στην Ασπασία που τον συνέθεσε; «χάριν ἔχω τούτου τοῦ λόγου ἐκείνη ἢ ἐκείνῳ ὅστις σοι ὁ εἰπὼν ἐστὶν αὐτόν» (249e). Για να καταλήξει στον Σωκράτη, προσπερνώντας εύκολα και με απαξιωτικό τρόπο την δημιουργό. Τέλος, η ειρωνεία του Πλάτωνα ολοκληρώνεται με την παράκληση του Σωκράτη στον Μενέξενο «ἀλλ' ὅπως μου μὴ κατερεῖς» (249e) να μην τον «προδώσει», να μην αποκαλύψει δηλαδή αλλού ότι του απήγγειλε τον λόγο της Ασπασίας, για να συνεχίσει να του ανακοινώνει κι άλλους πολλούς και προκαταβολικά καλούς λόγους «ἵνα καὶ αὐθίς σοι πολλοὺς καὶ καλοὺς λόγους παρ' αὐτῆς πολιτικοὺς ἀπαγγέλλω.» (249e). Ο Μενέξενος συμφωνεί «θάρρει, οὐ κατερῶ» (249e) και κλείνει χιουμοριστικά η αυλαία του διαλόγου και του έργου.¹⁴¹

5. Συμπεράσματα

Τα σωκρατικά έργα του Πλάτωνα αποτελούν ένα συγγραφικό αριστούργημα που μεταφέρεται ως μια μεταφορική δραματική παράσταση στο νου τού κάθε αναγνώστη. Όμως, κάθε παράσταση δεν παίζεται αφηρημένα. Προϋποθέτει πρωταγωνιστές και κοινό. Σε αυτό το σημείο ο Πλάτων επιλέγει, ως σταθερή αξία, πρωταγωνιστή τον Σωκράτη και κοινό τους εκάστοτε αποδέκτες των μηνυμάτων του. Άλλωστε, η διαχρονικότητα των μηνυμάτων του και η δυναμική της διδασκαλίας τού Σωκράτη, όχι μόνο δεν καθιστούν στατικό και πεπερασμένο το έργο του, αλλά το ανάγουν σε αναγκαίο μέσο διδασκαλίας της σύγχρονης εποχής.

Η ανάγκη αυτή εκδηλώνεται μέσα από τον ίδιο τον Σωκράτη και τη μεθόδό του, καθώς πίστευε ότι η αλήθεια ποτέ δεν μπορεί να νικηθεί στο πλαίσιο οποιουδήποτε ελέγχου και όργανο γι' αυτόν το θρίαμβό της δεν είναι μόνον η μαιευτική του μέθοδος, αλλά και η ειρωνεία. Έτσι ο άνθρωπος που ισχυριζόταν πως το μόνο πράγμα που γνωρίζει ήταν η ίδια του η άγνοια, σημάδεψε οριστικά την πορεία της φιλοσοφίας υποδεικνύοντας πως η λογική σκέψη είναι ο μοναδικός οδηγός προς την αλήθεια, προς το καθολικό και το αιώνιο.

---

¹⁴¹ Ο.π.:628-629

Ο ίδιος ο Σωκράτης βεβαίωσε ειρωνικά πως άφηνε να πειστεί μόνο από εκείνον το συλλογισμό που φαινόταν καλύτερος ύστερα από εξέταση. Μέσα από τη συζήτηση δημιουργούσε μια άτυπη συνεργασία προς την κοινή αναζήτηση της αλήθειας. Σε αυτό το σημείο η ειρωνεία αποτελούσε ένα εύφλεκτο υλικό στην ήδη θερμή φιλοσοφική συζήτηση, που είχε ως στόχο να καυτηριάσει όλες τις δοκησίσοφες απόψεις αποκαλύπτοντας την πλάνη των κατόχων τους. Πρόκειται για έναν άνθρωπο που ειρωνεύεται τους πάντες, που συνεχώς τους φέρνει σε δύσκολη θέση, που δεν αποκαλύπτει ποτέ τις δικές του απόψεις, που ξεφεύγει διαλεκτικά και εφαρμόζει πολλές φορές τις μεθόδους που μέμφεται. Για το λόγο αυτό, μεταμορφώνεται σε έναν επιδεικτικό ρήτορα και όχι ως πλατωνικός Σωκράτης, παρουσιάζεται να εκφωνεί για πρώτη φορά έναν επιτάφιο λόγο στον Μενέξενο. Στην Απολογία του ειρωνεύεται τους δικαστές του, όταν τους προτείνει για ποινή να τον θρέφουν δωρεάν στο Πρυτανείο. Θεμελιώνει την στάση της άγνοιας, καθώς, όταν το μαντείο των Δελφών τον ανακήρυξε «τον σοφότερο των Ελλήνων» προσπάθησε να καταλάβει το γιατί. Ενώ, στο Συμπόσιο για άλλη μια φορά ο Σωκράτης, ως καλός μαθητής, αναλύει τη διδασκαλία του Έρωτα από τη Διοτίμα μπροστά στους «επαίοντες» συνδαιτυμόνες του.

Αξία για τον Σωκράτη είχε η γνώση. Πίστευε ότι υπάρχει δυνατότητα για αληθινή και απόλυτη γνώση, καθώς υπάρχει μια ηθική συνείδηση, κοινή σε όλους τους ανθρώπους, όπου όλες οι ηθικές αρχές και έννοιες (δικαιοσύνη, σωφροσύνη, αυτοκυριαρχία, κ.ά.) βρίσκονται σε λανθάνουσα κατάσταση και είναι καθορισμένες σύμφωνα με καθολικά –αποδεκτά, αντικειμενικά– κριτήρια, που αποτελούν απόλυτα ηθικά πρότυπα. Μόλις οι άνθρωποι κατόρθωναν να αποσαφηνίσουν και να κατακτήσουν τη γνώση αυτή που υπάρχει μέσα τους θα ήταν σε θέση να ανακαλύψουν τον σκοπό της ανθρώπινης ζωής και να αποκτήσουν τη γενική ανθρώπινη αρετή. Έτσι, ανήγαγε την ειρωνεία σε βασικό μεθοδολογικό τέχνασμα, σύμφωνα με το οποίο καθοδηγούσε τους συνομιλητές του.

Για τον λόγο αυτό η ειρωνεία είναι ένας τρόπος προς την πορεία της γνώσης. Είναι η παιδευτική μέθοδος που γεννά την αμφισβήτηση στον αποδέκτη και του δημιουργεί την απορία: γιατί να ειρωνεύεται ο Σωκράτης; Αποτελεί δηλαδή ένα είδος συνείδησης στο μυαλό του ακροατή, που τον διεγείρει ψυχικά και πνευματικά, κλονίζοντας την ιδιοσυγκρασία του. Αποτελεί τη μεθοδολογική αρχή της αναζήτησης της ουσίας του αντικειμένου της συζήτησης, κάνοντας χρήση αναλογικών επιχειρημάτων με χιουμοριστικό τρόπο. Γεγονός που δεν απομακρύνει τον

αναγνώστη και δεν προκαλεί δυσχέρεια στον συνομιλητή. Διδάσκει δηλαδή έμμεσα, χωρίς να κουράζει, χωρίς υπερβολές και χωρίς να προβάλλει την υπεροχή του δασκάλου. Αντιθέτως, δίνει την ευκαιρία της αυτοανακατασκευής και καθοδηγεί χωρίς να προτείνει ή να διορθώνει αποκάλυπτα.

Η πλατωνική ειρωνεία λοιπόν, αποτελεί, κατά κάποιον τρόπο, το περικάλυμμα της διάψευσης των συνομιλητών του Σωκράτη στην πορεία της διαλογικής τους πορείας και μη. Χρησιμοποιείται αποκαλυπτικά, μεθοδικά και διδακτικά. Με τον τρόπο αυτό πετυχαίνεται η εύθυμη ανασκευή των ιδεών των ομιλητών, οι οποίοι άγονται σταδιακά να διατυπώσουν μόνοι τους επιχειρήματα που ανατρέπουν τις αρχικές τους απόψεις. Με την ειρωνεία τίθεται το ερέθισμα και εγείρεται το ενδιαφέρον του συνομιλητή για να συμβάλει ουσιαστικά στην προώθηση του διαλόγου και στα τελικά συμπεράσματα. Με τον τρόπο αυτό ο διάλογος συντελεί στη γονιμότητα της ίδιας της ψυχής. Σ' αυτό το κρίσιμο σημείο όμως, ελλοχεύει ο κίνδυνος να μην κατανοηθεί το βαθύτερο νόημα της ειρωνείας, καθώς δεν μπορεί να είναι προσιτή σε όλους. Αυτή ακριβώς η αιτία της εγγενούς δυσχέρειας της κατανόησης της ειρωνείας και η έλλειψη της άμεσης ερμηνείας της οδηγούν στην απαίτηση να καταβληθεί η προσωπική προσπάθεια από την πλευρά του αναγνώστη-ακροατή. Ο τρόπος όμως αυτός δεν συνιστά ελάττωμα αλλά αντιθέτως προτέρημα, καθόσον συμβάλλει αποφασιστικά στην άσκηση του νου και στην πνευματική άνοδο της ψυχής.

Βιβλιογραφία

- Αθανασάτος, Κ., (2003), «Ειρωνεία και σάτιρα στον Μενέξενο του Πλάτωνος», στο: *Διαβάζω*, τεύχος 438, Αθήνα: Διαβάζω Εκδοτική.
- Αθανασάτος, Κ., (2001), *Πλάτων ειρωνικός και σατιρικός φιλόσοφος*, Αθήνα: Καρδαμίτσας.
- Αραπόπουλος, Κ., (1975), *Πλάτωνος Απολογία Σωκράτους*, στο: Άπαντα Αρχαίων Ελλήνων Συγγραφέων, τόμος 2^{ος}, Αθήνα: Πάπυρος.
- Βλαστός, Γ. (2004), *Σωκράτης: Ειρωνευτής και Ηθικός φιλόσοφος*, Αθήνα: Εστία.
- Γεωργούλης, Κ., Δεδούσης, Β., (1990), *Πλάτων Συμπόσιο-Κριτίας*, Αθήνα: Ζαχαρόπουλος.
- Guthrie, W. (2005), *Σωκράτης*, μτφρ. Νικολαΐδης Τ., Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης.
- Ελεοπούλου, Κ., (1938), *Πλάτωνος Μενέξενος (ή επίταφιος-Ηθικός)*, Αθήνα: Πάπυρος.
- Θεοδωρακόπουλος, Ι. (2009), *Είσαγωγή στον Πλάτωνα*, Αθήνα: Εστία.
- Κουραβέλος, Κ., Αχείμαστος, Ν., Πετρίδης, Π., (1961), *Άπολογία Σωκράτους, Φαίδρος-Ίππαρχος*, Αθήνα: Ζαχαρόπουλος.
- Κούτσογλος, Γ., (1966), *Συμπόσιο*, τόμος 1^{ος}, Αθήνα: Εταιρεία Ελληνικών Εκδόσεων.
- Μανουσόπουλος, Γ., (2009), *Πλάτωνος Απολογία Σωκράτους*, επιμ. Ξανθάκη-Καραμάνου Γ., Αθήνα: Παπαζήσης.
- Παπαγεωργίου, Α., (1963), *Πλάτωνα Συμπόσιο (ή για τον Έρωτα)*, έκδοση 3^η, Αθήνα: Νομικός.
- Πελεργίνης, Θ., (2003), *Αρχές Φιλοσοφίας θεωρητικής Κατεύθυνσης Β΄ Λυκείου*, Αθήνα: Παιδαγωγικό Ινστιτούτο.
- Σάντας, Γ. (1997), *Σωκράτης. Φιλοσοφία στους πρώιμους διαλόγους του Πλάτωνα*, μτφρ. Βούβαλη Δ., Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Σαμαράς, Θ., (2004), *Πλάτων-Απολογία Σωκράτους-Κρίτων*, Αθήνα: Ζήτρος.
- Σπυρόπουλος, Η., (2004), *Πλάτων Συμπόσιον*, Θεσσαλονίκη: Ζήτρος.
- Συκουτρής, Ι., (2003), *Πλάτωνος Συμπόσιον*, Αθήνα: Βιβλοπωλείον 'Εστίας'.

- Saïd, S. Trédé, M. Boulluec, A. (2001), *Ιστορία της Ελληνικής Λογοτεχνίας*, τόμος Ι, επιμ. Ξανθάκη-Καραμάνου Γ., Αθήνα: Παπαζήσης.
- Stone, I., (1996), *Η Δίκη του Σωκράτη*, μτφρ. Ταμβάκη Σ., Αθήνα: Λιβάνης.
- Szlezák, T. (2004), *Πώς να διαβάζουμε τον Πλάτωνα*, μτφρ. Κοτζίά Π., Θεσσαλονίκη: Θύραθεν Εκδόσεις.
- Taylor, A. (1992), *Πλάτων, ο άνθρωπος και το έργο του*, μτφρ. Αρζόγλου Ι., Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης..
- Φωτιάδης, Δ., (1938), *Συμπόσιο (ή για τον Έρωτα)*, Αθήνα: Γραφείο Πνευματικών Υπηρεσιών.

Ιστοσελίδες:

- Διαδίκτυο: *Σωκράτης: Ο Βίος και η Διδασκαλία Ενός Μεγάλου Φιλοσόφου*, στο: <http://www.metafysiko.gr/?p=933> (προσπελάστηκε στις 15-03-2012).
- Διαδίκτυο: *Πλάτων*, στο: <http://www.ekivolos.gr/platon.htm> (προσπελάστηκε στις 20-03-2012).
- Διαδίκτυο: *Οι τρεις κατηγορίες του Σωκράτους*, στο: <http://www.altani.gr/greek/arthra/keimeno20.htm> (προσπελάστηκε στις 10-03-2012).